

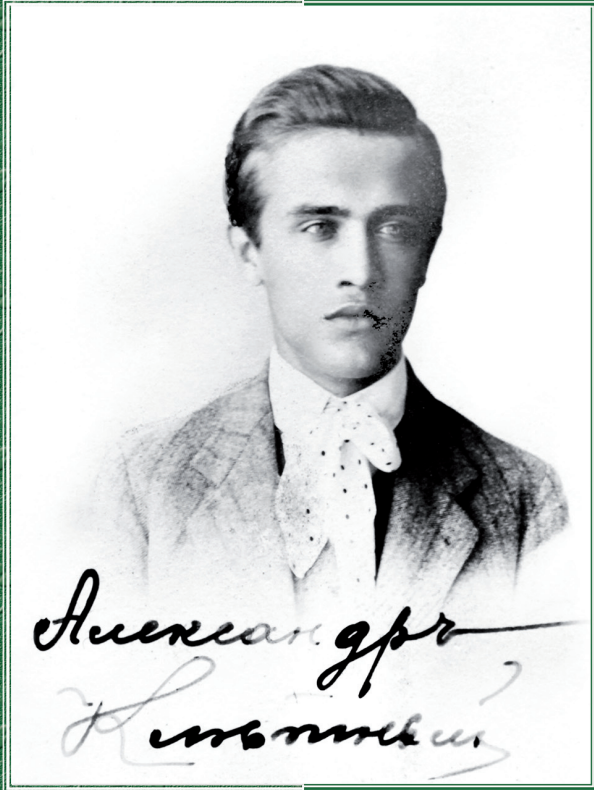

HERBARIUM

KW

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРБАРИЙ УКРАЇНИ

Н.М. Шиян
Т.С. Карпюк

Гербарій
О.Л. Квятного
«ФЛОРА ЯПОНІЇ»

ІНСТИТУТ БОТАНІКИ ім. М.Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРБАРІЙ УКРАЇНИ (KW)

Серія: Колекції Національного гербарію України (KW)

Н.М. ШИЯН, Т.С. КАРПЮК

**ГЕРБАРІЙ О.Л. КЛЬОТНОГО
«ФЛОРА ЯПОНІЇ»**

КИЇВ – 2016

УДК 57.082213:582.35/.99(477.7)
ББК Є5є/л61 (4 Укр)
Ш96

Шиян Н.М., Карпюк Т.С.

Ш96 Гербарій О.Л. Кльотного «Флора Японії». – Київ: Альтерпрес, 2016. – 187. +іл.

ISBN 978-966-542-611-0

У книзі представлені результати опрацювання історичної гербарної збірки «Флора Японії» (KW) японознавця, лінгвіста, перекладача, військового розвідника О.Л. Кльотного, репресованого у 1938 р. Колекція зібрана ним під час стажування в м. Токіо (Японія) у 1914 р. В трьох тематичних альбомах – «Бамбуки», «Хвойні породи», «Листяні породи», знаходяться зразки рослин японських островів з підписами колектора латинською та японською мовами. В роботі вперше пропонується повна біографія О.Л. Кльотного та опис його гербарію. Для видів, представлених у ньому, наведено інформацію про їх поширення та використання.

Для ботаніків, істориків науки, аспірантів і студентів біологічних та історичних факультетів, працівників гербаріїв та музеїв.

Рецензенти:

доктор біологічних наук, проф. В.І. Мельник,
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник І.Г. Ольшанський,
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
Радник голови Служби зовнішньої розвідки України,
заслужений журналіст України, О.В. Скрипник

Наукове видання

Друкується за підтримки програми Національне надбання України

*Затверджено до друку Вченою радою Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного
НАН України
(протокол №14 від 20 вересня 2016 р.)*

ISBN 978-966-542-611-0

© Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного
НАН України, 2016
© Н.М. Шиян, Т.С. Карпюк, 2016
© «Альтерпрес», 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Олександр Леонтійович Кльотний. Дорога на Схід (<i>Н.М. Шиян</i>)	7
2. Гербарій студента О. Кльотного «Флора Японії», зібраний у Токіо в 1914 р. 2.1. Історія створення та функціонування колекції	51
2.2. Методика опрацювання колекції	54
2.3. Опис колекції	56
Література	85
Абетковий покажчик латинських назв рослин	94
ДОДАТКИ:	
Альбом 1. Флора Японії. Хвойні породи	98
Альбом 2. Флора Японії. (Ніхон-Сінрін) Листяні породи I.	127
Альбом 3. Флора Японії. Бамбуки (Ніхон-таке)	159

ПЕРЕДМОВА

Дослідження гербарних фондів є копіткою, різноплановою роботою, яка не обмежується лише критико-таксономічним вивченням накопичених рослинних матеріалів. З'ясовуючи походження зразків, встановлюючи особистість колектора, розшифровуючи тексти етикеток тощо, співробітники гербаріїв ведуть тривалий пошук наукових, історичних та архівних джерел, отримують часом дуже несподівані результати.

Національний гербарій України (KW) – Гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України володіє фондами у 2 066 940 одиниць зберігання серед яких, крім сучасних екземплярів рослин та грибів, є чисельні зразки датовані XVIII – XX ст. Переважна більшість цих матеріалів сконцентрована в так званих історичних (меморіальних) колекціях – гербарних збірках, що належали або були створені ботаніками та природознавцями в минулому. На сьогодні у фондах Гербарію KW таких зібрань налічується тринадцять. Вони демонструють флористико-таксономічне багатство окремих територій та світу в цілому, містять типові зразки новоописаних таксонів, а також є цінними джерелами у вивченні життя та діяльності їх колекторів. Так, наукове опрацювання однієї з малих збірок зразків KW, яким є «Флора Японії», дало можливість повернути з небуття ім'я українського радянського військового розвідника, сходознавця, японіста, лінгвіста і перекладача Олександра Леонтієвича Кльотного.

Гербарна колекція О. Кльотного «Флора Японії», з матеріалами якої ми хотіли б ознайомити читачів на сторінках цього видання, складається з трьох спеціально виготовлених тематичних папок-альбомів. В них

містяться зразки, зібрані колектором у 1914 р. під час відрядження до м. Токіо. Винятковість цієї колекції полягає у тому, що представлені тут рослини Японського архіпелагу є рідкісними для українського гербарного фонду, через це вона буде цікава вітчизняним флористам та систематикам судинних рослин. Особливу цінність з ботанічної точки зору представляє альбом хвойних порід, зразки якого демонструють ендемічні види Японії та прилеглих материкових територій, і які зараз включені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (The IUCN Red List, 2015: <http://www.iucnredlist.org>). Серед них: *Abies homolepis* Siebold & Zucc., *A. sachalinensis* Mast., *Cryptomeria japonica* (Thunb. ex Linnaeus f.) D. Don, *Pleioblastus fortunei* (Van Houtte) Nakai, *Pseudotsuga japonica* (Shiras) Beissn., *Sciadopitys verticillata* (Thunb.) Siebold et & Zucc. та ін.

Поза тим, колекція «Флора Японії» є раритетним історичним джерелом, яке документує факти біографії О. Кльотного, містить двомовні тексти, написані ним власноруч, що важливо для ідентифікації інших паперів пов'язаних з його ім'ям. Неабиякий інтерес гербарна збірка становить для краєзнавців Києва, оскільки вона стосується історії функціонування Київського комерційного інституту (ККІ), що став прабатьком сучасного Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, та, зокрема, Музею товарознавства, що функціонував при ньому. Сподіваємось, що наша праця буде корисною і для дослідників українського сходознавства, оскільки стосується непересічної постаті, що поєднала в собі глибокі знання мови і культури Японії, але через складні життєві обставини не змогла у повній мірі реалізувати свій потенціал.

На основі мозаїки архівних документів та літературних свідчень ми спробували як найповніше описати біографію О. Кльотного віддаючи пошану його праці та намагаючись повернути історії української розвідки ім'я, яке так старанно було викреслене з пам'яті багатьох поколінь. Обмежені дані про О.Л., які оприлюднив у 2012 р. колишній заступник начальника Управління КДБ СРСР у Читинській області, полковник ФСБ у відставці А. Соловьев, стосувалися переважно його судової справи та роботи в ув'язненні, в той час як київський період його життя обмежувався куцими фактами. Тому маємо надію, що наш короткий біо-

графічний нарис, у якому навмисно цитовано віднайдені першоджерела, згодом буде доповнений та уточнений військовими істориками.

Підготовлена праця «Гербарій О.Л. Кльотного «Флора Японії»» є третьою книгою з серії «Колекції Національного гербарію України (КН)», започаткованою у 2013 році. Видання розраховано на фахівців-ботаніків, істориків науки, аспірантів і студентів біологічних та історичних факультетів, працівників гербаріїв та музеїв.

Автори висловлюють глибоку подяку за поради, цінні консультації та підтримку колегам по відділу систематики та флористики судинних рослин Інституту ботаніки, раднику голови Служби зовнішньої розвідки України О. Скрипнику, Д. Ходорову, перекладачу з японської А. Мінтяну, викладачам курсів японської мови Українсько-Японського центру НТУУ «КПІ» та студентці НТУУ «КПІ» К. Драпайло за підготовку ілюстративного матеріалу до першого розділу.

ОЛЕКСАНДР ЛЕОНТІЙОВИЧ КЛЬОТНИЙ.

ДОРОГА НА СХІД

Кто мог знать, что получится из нас, «господ гимназистов»? Что получится из этих юношей в выгоревших фуражках, всегда готовых ко всяческому выходкам, насмешкам и спорам?.. Никто этого не мог знать.

Константин Паустовский

Рік 1891 сколихнув Російську імперію неочікуваною новиною – 29 квітня за старим стилем поблизу міста Оцу в Японії стався замах на життя двадцятидвохрічного спадкоємця престолу царевича Миколи Романова, який перебував тут у рамках подорожі країнами світу та мав на меті ознайомитися з їх державними устроями та культурами [102]. Хоча цей інцидент не мав відчутних наслідків на взаємини двох країн, а думка про його вплив на причини російсько-японської війни 1904 – 1905 років є одним з історичних кліше, та збуривши суспільство, він розкотився хвилею цікавості до далекої Японії. Ця хвиля не спадала ще довгі роки, оскільки приєднання малозаселених земель по річкам Амуру й Уссурі та посилення торговельних і політичних інтересів Російської Імперії на Далекому Сході наприкінці XIX ст., поставили її в один ряд з країнами, що почали експансію територій Китаю та Кореї. У свою чергу це призвело до невідворотного конфлікту між Росією та Японією, воєнно-політичний вплив якої в цьому регіоні був значно потужніший. Прагнення Російської Імперії за будь-яку ціну панувати на Сході стало причиною збільшення потреб держави у спеціалістах різних цивільних галузей та військових, які б не лише розуміли особливості Далекосхідного регіону, а й добре володіли його мовами.

Саме того ж таки 1891 року, 30 серпня, у Києві, в сім'ї військового – запасного старшого писаря, козака Полтавської волості Леонтія Васильовича Кльотного народився син Олександр. Про його матір Агафію Захарівну відомо лише, що в дівочості вона мала прізвище Кільчицька [14, 17]. Будучи побожними людьми православного віросповідання, батьки через тиждень по народженню дитини, а саме 6 вересня, похрестили маля у Христо-Воздвиженській церкві на Подолі (рис. 1), про що є запис № 117 в І-й частині метричної книги храму за 1891 рік. За хрещеного батька Олександрю став Почесний громадянин Флавіан Костянтинович Марчановський, за хрещену матір – вдова-міщанка Наталія Іванівна Федорова [15].

Дбаючи про майбутнє сина, батьки віддали восьмирічного Сашка до Київського чоловічого реального училища Св. Катерини (рис. 2), куди його зарахували 19 серпня 1899 року. Цей навчальний заклад для хлопчиків, організований лютеранською громадою Києва, був дуже популярним серед містян. Він славився високою якістю викладання природничо-математичних дисциплін та іноземних мов, яка досягалася німецькою скрупульозністю і методичністю. Завершивши обов'язковий курс навчання, гімназист О. Кльотний ще рік (з 17 серпня 1909 р. по 2 червня 1910 р.) вчиться у додатковому класі училища, закінчення якого давало право вступу до спеціалізованих вищих навчальних закладів [12]. За роки навчання Олександр не вирізнявся особливими здібностями ні до математичних, ні до природничих дисциплін. При відмінній поведінці його знання з більшості предметів бажали бути кращими, про що свідчить Атестат та Свідоцтво про закінчення навчання в реальному училищі [12, 14]. Так, у Свідоцтві № 13-II виданому 5 червня 1910 р. зазначено:

...На окончательном экзамене он, Александр Клётный, показал следующие успехи:

В Законе Божием – отличные (5),

в русском языке – отличные (5),

„немецком языке – удовлетворительные (3),

„французском языке – удовлетворительные (3),

„арифметике – удовлетворительные (3),

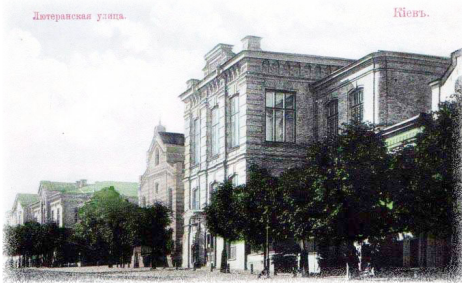
а

б

Рис. 1. Хресто-Воздвиженська церква на Подолі у м. Києві¹: **а** – на передньому плані зліва на фотокартці 1890-1900 рр. (<http://starkiev.com/>); **б** – листопад 2015 р. (фото К. Драпайло).

¹ *Хресто-Воздвиженська церква на Подолі* – пам'ятка архітектури, один з найстаріших храмів Києва. Ремісники урочищ Гончари і Кожем'яки у 1748 р. на цьому місці збудували дерев'яну церкву, яка згоріла під час пожежі Подолу у 1811 р. Відбудували її аж до 1914 р., але вже як кам'яний храм. Унікальні розписи церкви виконані професійними майстрами школи В. Васнецова та М. Нестерова, частина робіт належить українському живописцю Г. Світлицькому [80]. Відомий цей храм ще й тим, що у травні 1891 р. тут хрестили письменника М. Булгакова, який народився на декілька місяців раніше від О. Кльотного.

а

б

в

г

Рис. 2. Київське реальне училище Св. Катерини²: **а** – вид корпусу для хлопчиків (вул. Лютеранська 20) на листівці 1900-х років (<http://starkiev.com/>); **б** – печатка училища; **в, г** – двір училища в часи, коли після реконструкції він належав Українському науково-дослідному інституту цукрової промисловості (в. – фото 1950 – 1960 рр.; г. – фото 2000 р., <https://uk.wikipedia.org/>).

² Київське реальне училище Св. Катерини організовано у 1864 р. на основі німецької школи завдяки зусиллям лютеранської громади міста. Перше дерев'яне приміщення школи з'явилося на теперішній вул. Лютеранській після 1811 р., коли влада міста дозволила київським німцям компактно селитися на Клові (сучасних Липках) після пожежі Подолу. У 1894 – 1896 рр. стару будівлю було замінено цегляною за проектом архітектора А. Геккера. Корпус по вул. Лютеранській № 20 відвели під чоловіче реальне училище Св. Катерини. У 1900 р. поряд споруджено будинок жіночої гімназії (вул. Лютеранська № 18). У 1902 р. обидва корпуси сполучено в один з двоповерховою прибудовою, зведеною під наглядом арх. Е. Брадтмана. У 1914 – 1918 рр. ці будинки займав Кауфманський військовий госпіталь № 6. У 1920-х рр. в будинку жіночої гімназії діяли трудові школи № 83 та курси червоних директорів. Під час громадянської війни будинок училища згорів. У 1928 – 1929 рр. обидва корпуси відбудовано за проектом арх. В. Обремського і з 1929 р. тут розміщено Український науково-дослідний інститут цукрової промисловості. На даний час проводиться реконструкція будівель. Серед знаних учнів Київського реального училища Св. Катерини були сестри письменника М. Булгакова та брати-революціонери П'ятакови, з яких Леонід був червоним командиром і загинув у 1918 р., а Георгій (Юрій) – став відомим партійним і державним діячем 1920 – 1930 рр., якого розстріляли у 1937 р. за звинуваченням у «троцькізмі» і веденню роботи по відриву України від СРСР [80, 107].

*„алгебре – удовлетворительные (3),
„тригонометрии – удовлетворительные (3),
„специальном курсе (основания аналитической геометрии и
анализа бесконечно малых) – удовлетворительные (3),
„истории – хорошии (4),
„естествоведении – удовлетворительные (3),
„физике – удовлетворительные (3),
„математической географии – удовлетворительные (3),
„рисовании – отличные (5),
„законоведении – хорошии (4)*

По закінченню реального училища Олександр вирішив вступити до Київського комерційного інституту (ККІ) і вже 26 липня 1910 р. звертається з поданням до його директора проф. М. Довнар-Запольського³ [13]:

Покорнейше прошу Вас, Ваше Превосходительство, не отказать принять меня в число студентов Киевского коммерческого института по экономическому отделению⁴. При сем прилагаю все требуемые бумаги и фотографические карточки.

Після здачі іспитів і розгляду наданих документів⁵, його зараховують до лав слухачів ККІ з наступного року (рис. 3). Плата за перший семестр 1911/12 навчального року (н.р.) склала 50 руб., про що свідчить бухгалтерський ордер № 216 від 10 серпня 1911 р., приклеєний до подання.

Київський комерційний інститут бере свій початок від Вищих комерційних курсів, організованих у 1906 році М. Довнар-Запольським за

³ *Довнар-Запольський Митрофан Вікторович* (1867 – 1934) – видатний український історик, послідовник школи В. Антоновича. Фахівець з етнографії, фольклористики, джерелознавства, архівознавства, археографії. З 1902 р. – професор Київського імператорського університету Св. Володимира, з 1905 р. – доктор російської історії. Більшість праць присвячено соціально-економічній історії Великого князівства Литовського, Білорусі, Російській державі XIV – XIX ст. У 1906 – 1917 рр. засновник і перший директор Київського комерційного інституту.

⁴ В ряді документів і в літературі помилково вказано, що О. Кльотний закінчив комерційний факультет ККІ.

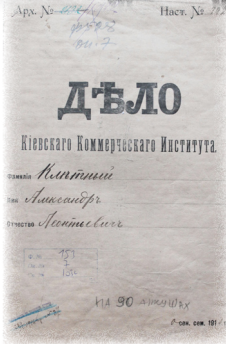
⁵ Серед документів студентської справи О. Кльотного є свідоцтво з грифом *«Секретно»* про його благонадійність, в якому зокрема зазначено: *«...согласно собранным сведениям, в нравственном и политическом отношении благонадежен»* [17].

сприяння тодішнього Київського генерал-губернатора М. Клейгельса. Поява цього приватного навчального закладу стала можлива у зв'язку з реформою освіти у відповідь на зростання попиту на фахівців у різних галузях господарства, а саме: бухгалтерів, рахівників, комівояжерів, товарознавців, біржових маклерів, перекладачів, комерційних кореспондентів, юристів в галузі комерційного права, вчителів, ін. Через це в країні була створена нова система професійних навчальних закладів, підпорядкованих профільним Міністерствам, в межах якої крім державних вузів з'явилися приватні. По затвердженню Статуту і з придбанням постійного приміщення, ККІ починає стабільно функціонувати, і за кілька років стає одним з провідних вищих економічних навчальних закладів Російської Імперії, що веде підготовку кваліфікованих кадрів у галузі економіки та фінансової справи як для внутрішнього, так і для зовнішнього ринків. Кількість студентів щороку зростає. Так, із 325 слухачів першого набору вже в 1910 р. їх стає 1931, а у 1913 – 4500 осіб, причому серед студентства відчутно домінує жіноцтво [2, 78, 107, 110]. Чотирирічний курс навчання в Інституті вівся на двох відділеннях – економічному та комерційно-технічному, де серед іншого відбувалась підготовка спеціалістів з банківської справи, страхування, залізничної справи, міського господарства, вчителів [2, 6]. Славився цей навчальний заклад ще й тим, що кожен студент мав оволодіти трьома іноземними мовами за вибором. Орієнтуючись на потреби держави, з 1910 р. в ККІ крім традиційного вивчення європейських економік, розпочинається підготовка спеціалістів зі східних ринків. З цією метою проваджується курс практичного сходознавства та започатковується викладання турецької, арабської, китайської та японської мов [2, 6, 83, 107, 110].

Навчання О. Кльотного співпало саме з появою «східного вектора» у функціонуванні ККІ, що наочно демонструє перелік обов'язкових предметів у матрикулі Олександра. Крім курсів політичної економії, права, статистики, загальної та новітньої російської історії, суспільної гігієни, комерційної арифметики у першому семестрі 1911/12 н.р. він вивчає три європейські мови – англійську, французьку та німецьку. Але починаючи з п'ятого семестру (третій курс, 1913/14 н.р.) Олександр

а

б

в

Рис. 3. Київський комерційний інститут та його студент О. Кльотний: **а.** – будівля Інституту на Бібіковському бульварі (зараз бульвар Т. Шевченка) № 22-24 у 1905 – 1910 рр.⁶ (<http://starkiev.com/>); **б.** – особова справа № 702 студента О. Кльотного (Державний архів м. Києва); **в.** – його фотокартка з матрикулу за 1911 р. (ДАК).

⁶ До 1908 р. Вищі комерційні курси проводили свої заняття в орендованих приміщеннях київських комерційних училищ. З моменту створення Інституту він розміщувався у двох корпусах – на вул. Бульварно-Кудрявській № 24 (зараз тут розташований Київський коледж інформаційних систем і технологій ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана») та на Бібіковському бульварі № 22-24 (зараз тут знаходиться Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова). Садиба по Бібіковському бульвару № 24 повністю перейшла у власність ККІ у 1909 р, а № 22 – у 1911. Після цього вони були реконструйовані за проектами архітекторів О. Кобелева і В. Обремського. Нова чотириповерхова споруда зайняла весь квартал між сучасними вулицями І. Франка та М. Пирогова, ставши на 1914 р. найпомітнішим будинком цивільного призначення цієї частини міста [80, 107, 110].

замість англійської мови для обов'язкового вивчення обирає китайську та японську, викладання яких веде М. Конрад⁷ [29 – 31].

Появі курсу далекосхідних мов в ККІ передували ретельні пошуки викладача. У 1911 р. Інститут відправляє здібного студента С. Новаковського на літні вакації до Японії з метою вивчення країни та мови. Пізніше саме ним для викладання китайської й японської в ККІ у 1913/14 н.р. запропоновано Накаямю Іцудзо, який навчав російських студентів японської мови у Токію. Проте через збіг обставин папери з Токію надійшли із запізненням. За той час М. Довнар-Запольський, отримавши відмінні рекомендації із Санкт-Петербургу, запросив на вакантну посаду М. Конрада, який щойно закінчив японсько-китайський розряд факультету східних мов Петербурзького університету та японське відділення Практичної східної академії та на початку 1913 р. повернувся зі стажування з Японії, куди його направило Російсько-Японське товариство як одного з двох здібних випускників [76, 83].

Прийнявши пропозицію викладати у Києві, М. Конрад одразу ж по приїзду береться до справи і за неповний рік своєї педагогічної діяльності в стінах ККІ (з 28 серпня 1913 р. по червень 1914 р.) організовує викладання китайської й японської мов фактично з нуля. Ним самостійно розроблені учбові програми з цих дисциплін, підібрані навчальні посібники та додаткова література, залучено до вивчення китайської мови 22 студентів, а японської – 54, серед яких був і О. Кльотний [83]. Мовний курс 1913/14 учбового року завершився екзаменами. Так у п'ятому семестрі знання О. Кльотного з китайської мови оцінені М. Конрадом на «три» бали, а японської – на «п'ять», а у шостому семестрі (дата екзамену 22.IV.1914) китайської – «п'ять», японської – «три» [30, 31].

⁷ *Конрад Микола Йосипович* (1891 – 1970) – видатний радянський сходознавець, засновник радянської школи японознавців, академік АН СРСР. Відомий за науковими роботами з японської літератури та лінгвістики, соціально-політичної історії середньовічної Японії та її системи освіти. Досліджував класичну японську та китайську філософію, історію культури Китаю, Японії та Кореї, перекладав літературні пам'ятки цих країн російською мовою. Значну увагу надавав педагогічній діяльності та підготовці спеціалістів зі східних мов. До сьогоднішнього дня користуються «Большой японо-русский словарь» (1970) за редакцією М. Конрада та книга «Запад и Восток» (1966), у якій ним проведено культурно-історичні паралелі між цими частинами світу. Відзначений чисельними орденами і нагородами СРСР. У 1969 р. уряд Японії за вклад у вивченні японської культури нагородив його Орденом Вранішнього сонця II-го ступеня.

Перспектива наукового відрядження до Токіо, яке надавало М. Конраду Російсько-Японське товариство, та підготовка до професорського звання в Петербурзькому університеті, стали причиною його від'їзду у червні 1914 р. спочатку до Санкт-Петербургу, а згодом (у липні) до Токіо. Подовження відрядження, спонсорованого Товариством, та початок Першої світової війни зробили неможливим повернення М. Конрада ні до роботи в Петербурзі, ні до викладання в Києві, де він ще певний час рахувався у штаті ККІ [76, 83]. Неузгодженість, яка виникла через це, відбилась на учбовому процесі, тому в першій половині 1914/15 н.р. викладання китайської та японської мов не проводилось [83]. Поновили курс, ймовірно, наприкінці 1914 р. (7-й семестр), коли фактично вакантну посаду зайняв Івао Нагахара, прізвище якого фігурує в екзаменаційних відомостях О. Кльотного за 1914 та 1915 рр. [32, 33]. Після повернення до Токіо, Івао Нагахара в листуванні з дирекцією Інституту рекомендує на вакантну посаду іншого японського викладача – І. Таке-науци [38]. Натомість у 1915 – 1917 рр. навчання веде Міцідзо Тачибано [34, 35, 83].

Варто зазначити, що дирекція ККІ та Опікунська рада цього учбового закладу всіляко дбали не лише про навчально-методичну базу Інституту, а й сприяли своїм слухачам у підвищенні рівня знань та застосування їх на практиці. За програмою навчання, коштом Інституту передбачались практичні екскурсії студентів по країні та за кордон. Під час таких відряджень виконувалась наукова робота за визначеною темою, для чого вівся ретельний підбір інформації та наочних матеріалів. Закордонні відрядження передбачали також мовні стажування. В ККІ існувала спеціальна *«Инструкция...»* щодо наукових відряджень, згідно якої звіти студентів публікувались на сторінках *«Известий Киевского коммерческого института»*, а зібрані наочні матеріали використовувались для навчання, або ставали експонатами Музею товарознавства [2, 107]. Тож, скориставшись такою можливістю, О. Кльотний, як і інші його однокурсники, пише подання про відрядження за кордон [62]:

*Его Превосходительству Господину директору
Киевского коммерческого института
от действительного слушателя 6го семестра
экономического отделения
Александра Леонтьевича Клётного*

ПРОШЕНИЕ.

Изучая в течение 1913/1914 учебного года китайский и японский языку преподавателя Николая Иосифовича Конрада и желая далее продолжить практическое изучение японского языка, – имею честь покорнейше просить Вас, Ваше Превосходительство, командировать меня на время летних вакаций в Японию.

Попутно, вместе с изучением языка я предполагаю собрать научные данные о «Лесном хозяйстве Японии».

Кроме того, покорнейше прошу Вас, Ваше Превосходительство, возбудить ходатайство о предоставлении мне проезда в Японию, а также выдаче мне заграничного паспорта.

Киев. 10го Марта 1914. А. Клётный.

За короткий час, на поданні червоним олівцем лягла резолюція М. Довнар-Запольського: *«В командировку за границу разрешаю».*

Вже 30 квітня 1914 р. радою ККІ прийнята постанова про закордонні наукові відрядження слухачів Інституту поточного року, де зазначалося, що на Далекий Схід будуть відправлені чотири студенти для практичного вивчення китайської та японської мов і для виконання визначених наукових тем: *«Ввоз опиума в Китай и его потребление»* (А. Артамонов), *«Роль Манчжурии в торговых сношениях России с Китаем»* (А. Квашинський), *«Лесное хозяйство Японии»* (О. Кльотний), а також дослідження керамічного виробництва Японії (М. Каган) [47, 64, 83]. Вище названі студенти, як і всі хто їхав у наукові відрядження, з боку Інституту забезпечувалися безкоштовним проїздом за визначеним маршрутом, низкою рекомендаційних листів та грошовим забезпеченням. З цією метою на початку травня 1914 р. від імені директора

ККІ були направлені листи і телеграми до Правління Китайсько-Східної (в ряді документів Східно-Китайської) залізниці, Правління Російського добровільного флоту, до посольств та різноманітних товариств [63, 64 – 67]. Частина такої кореспонденції надсилалась до Токіо через посольство Японії в Росії [40, 41]:

*Начальнику Лесного департамента
при Министерстве торговли и земледелия
Господину Эйтаро Окамото*

Предъявитель сего письма студент г. Клётный командирован Киевским коммерческим институтом в Японию для изучения лесного хозяйства (промышленности), потому прошу не отказать посодествовать в этих делах, по которым он отправлен к Вам. При (Коммерческом) Институте имеется музей товароведения и в нем есть отделение японских товаров. [Старания]⁸ музея [направлены] к пополнению коллекций, потому сообщите ему (Клётному) о фирмах, имеющих возможность предоставить бесплатно всякие образцы товаров или указать на фирмы, которые могли бы за небольшую плату существенно посодествовать собиранию (Клётным) коллекции.

*Год правления Императора Тайсио
4-го Апреля 1914 н.ст.*

*Токио, Квартал Кодзима, Улица Уцисин № 3
В Японо-русское общество*

Предъявитель сего письма студент г. Клётный командирован Киевским коммерческим институтом в Японию. Когда он обратится к Вам за содействием в деле изучения производства лакированных изделий, пожалуйста, окажите Ему всяческую поддержку.

*Год правления Императора Тайсио
4-го Апреля 1914 н.ст.*

---

⁸ Тут і далі в квадратних дужках наведені слова, які були не чітко написані в першоджерелі.

Крім цього, дирекція ККІ клопотала перед Київським губернатором про надання своїм вихованцям закордонних паспортів.

Подорож О. Кльотного до Японії планувалась за маршрутом: залізницею від станції Київ через станцію Маньчжурія (тепер станція міста повітового значення Маньчжурія, КНР) до станції Владивосток (тепер станція м. Владивосток, РФ), з порту Владивосток до порту Цуруга (м. Цуруга, Японія) пароплавом, а далі місцевим транспортом (імовірно, залізницею) до м. Токію, де він мав пройти стажування в Токійському Імператорському університеті та працювати над темою наукового завдання.

10 травня 1914 р. Правління Китайсько-Східної залізниці з Петербургу надіслало позитивну відповідь щодо безкоштовного проїзду студентів в обох напрямках, а 16 травня Олександр поштою отримав залізничні квитки за № 0798 та № 0799 [68]. Правління Російського добровільного флоту телеграмою від 1 травня повідомило Інститут про те, що О. Кльотному і М. Кагану надається можливість безкоштовного проїзду від Владивостока до Цуруги і в зворотному напрямку з оплатою за харчування [69].

Архівні відомості щодо перебування Олександра в Токію у 1914 р. вкрай обмежені. Загальну думку про результати його відрядження можна скласти хіба що за відгуком на звіт О. Кльотного, зробленого проф. В. Бажаєвим (?) [70]:

...Из отчета можно видеть, что г. Клётный использовал время командировки в Японию для изучения японского языка и для изучения лесного хозяйства. По-видимому, наибольшую часть времени г. Клётный употребил на изучение японского языка, и, судя по приведенным данным, и также устным. Что касается лесного хозяйства, то он ограничился пока беглой рекогносцировкой. Впрочем, довольно обстоятельно г. Клётный ознакомился с японскими [породами ... Всеяпонской] выставкой в Токио. Преобладающая часть обзора [касающаяся лесного] материала, относится к области дендрологии, с попутно краткими сведениями о хозяйственном значении отдельных пород. Все сведения собраны в виде краткого очерка по [...] обозрения лесного хозяйства Японии...

Отчет составлен толково и написан живо...

Єдиним документом, який засвідчує роботу О. Кльотного в Токіо влітку 1914 р., є колекція рослин «Флора Японії», що збереглася у фондах Національного гербарію України (KW) [112, 113]. Цей гербарій є частиною зібраних Олександром матеріалів для Музею товарознавства ККІ під час виконання наукового завдання з дослідження лісового господарства Японії. Із супровідних текстів, написаних О. Кльотним японською мовою, для кожного з трьох відомих на сьогодні тематичних гербарних альбомів, встановлено точне місце збору зразків (рис. 8б, 37б, 69в):

[яп.:] *Зразки рослин Японії, зібрані в токійському районі Мегуро студентом Київського комерційного учбового закладу Олександром Кльотним.* – [рос.:] *Собрано студентом Ал. Клётным в Японии в 1914 году.*

Теперішній Мегуро⁹ – один з 23 спеціальних районів столичної префектури м. Токіо, створений у 1947 році шляхом злиття містечок Мегуро та Хібусума. Він гармонійно поєднує в собі сучасність і традиції, тому фешенебельний токійський квартал Какінокідзака і модний Нака-Мегуро сусідять з менш заможними помешканнями токійців середнього статку, з бізнесовими офісами, п'ятнадцятьма іноземними посольствами, з чисельними храмами, ресторанчиками, магазинами, книжковими крамничками, лавками під відкритим небом. Житлові райони перемежовані алеями, скверами і парками, яким токійці надають перевагу у вихідні та свята на зразок «*Meguro no Sanma Matsuri*» («*Свято сайри*») та де милуються цвітінням сакур, як, наприклад, вздовж річки Мегуро. Тут же розташований єдиний у світі Музей паразитології, Токійський музей мистецтв та один з найстаріших кампусів Токійського університету – Комаба, появи якого передувало створення в цьому місці Сільськогосподарської школи Комаба [125, 127].

---

⁹ Дослівно «Мегуро» означає «чорноокий». Ця назва походить від єдиної відомої на сьогодні в Японії чорноокої статуї божества Фудо, яка знаходиться в храмі Рюсендзі, розташованому на території цього спеціального району Токіо [125].

Школи Комаба організовано за часів реставрації Мейдзі¹⁰ у 1878 р. з метою вивчення та впровадження передового досвіду сільського господарства, для чого за державний кошт були залучені для викладання і консультацій європейські фахівці. Колишні мисливські угіддя родини Токугава¹¹ (так звані «Луки Комаба») стали полігоном для навчання та ведення наукової роботи із землеробства та лісівництва [125, 127]. Останнє було пріоритетним напрямком, який контролювала держава, через загрозливий стан тогочасного лісового фонду країни.

Історично японський ліс, що займав в давнину близько 70 – 80 % площі країни, роками слугував основним джерелом матеріалів для будівництва та паливом для металургії, а деревне вугілля повсюдно застосовувалось для добування солі. З XV по XVIII ст. використання деревини в Японії зросло в 3 рази, що призвело до знеліснення багатьох гірських масивів, ерозії ґрунтів, збільшення кількості тайфунів, які спричинили серйозні руйнації та катастрофи. Пік знищення японського лісу припав на період громадянської війни 1868 р. Тому для уряду Мейдзі відновлення лісового фонду країни стало нагальною проблемою, в рамках вирішення якої ряд лісових масивів перейшли до державного фонду (так звані «Імператорські ліси»). Крім того було розгорнуто широку кампанію з насадження лісу, а лісознавство стало однією з важливих дисциплін сільськогосподарської науки [128].

Зважаючи на успіхи Школи Комаба у підготовці фахівців та наукові здобутки, наприкінці XIX ст. цей навчальний заклад перейменовано на Школу землеробства та лісівництва, а у 1919 р. його підпорядковують

¹⁰ *Реставрація Мейдзі (Оновлення Мейдзі або Революція Мейдзі)* – період в історії Японії з 1866 по 1889 рр., коли в ході військово-політичного перевороту самурайська система влади сьогунату Токугава була замінена на пряме правління Імператора Мацухіто (або Імператора Мейдзі, 1852 – 1912) та його уряду, які через комплекс політико-правових і соціально-економічних реформ перетворили відсталу аграрну державу на одну з провідних країн світу; вважається часом формування японської національної ідентичності та створення держави нового типу. Реформи уряду Мейдзі, направлені на модернізацію та вестернізацію суспільства, відобразились у докорінних змінах законодавства, системи станів, Імператорського двору, адміністративного устрою, системи фінансів, промисловості, освіти тощо, і пришвидшили впровадження у різних галузях господарства досягнень «Західного світу» [74].

¹¹ *Токугава* – князівська династія сьогунів Японії, яка правила країною з 1603 по 1868 р. Останній (15-тий) сьогун Токугава Йосінобу (1837 – 1913) був відсторонений від влади у результаті перевороту в січні 1868 року [74].

Токійському Імператорському університету, в якості сільськогосподарського факультету. Під час Другої світової війни навчальні корпуси і лабораторії зазнали значного руйнування, тому факультет перевели в інше місце (кампус Хонго), а в Комаба після відбудови ведеться навчання студентів I-II курсів, розміщені студентський освітній центр, музеї, бібліотека, низка науково-дослідних інститутів. З часів Школи в цій частині Мегуро залишився парк Комаба (Komaba kōen Park) площею понад 4,5 га, який розділяє університетський кампус на дві частини. Деревні рослини тут представлені різноманіттям видів природної флори Японії, декоративними формами та культурними породами, серед яких 21 сорт сакури. В межах парку дбайливо зберігаються рисові поля Кельнера, названі на честь німецького агронома Оскара Кельнера¹² – батька японської агрохімічної науки [125, 127].

Зважаючи на сказане, очевидно, що літні вакації Олександра в Токіо у 1914 році фактично були спрямовані на вивчення мови, а виконання наукової роботи на ділі звелось до рекогностування у лісовій справі далекої східної країни. Робота над науковим завданням того року, ймовірно, обмежилась ознайомленням з японськими джерелами з лісівництва, вивченням Всеяпонської виставки в Токіо та збором матеріалів для Музею товарознавства ККІ, прикладом чого є гербарні альбоми, які дійшли до нас. За три місяці студент О. Кльотний значно покращив рівень усної і письмової японської, про що свідчать екзаменаційні оцінки в матрикулі та тексти японською, написані ним самим. Навчаючись мові в Токійському Імператорському університеті в Мегуро, Олександр більш всього не оминув увагою Школу землеробства і лісівництва, як основну науково-практичну базу лісівництва тогочасної Японії. Саме цим пояснюється походження гербарних зразків з Мегуро, які увійшли до зібрання «Флора Японії».

Повернувшись з відрядження до Києва наприкінці літа 1914 р. О. Кльотний потрапив до іншого міста, сповненого незнайомими до того

---

¹² *Оскар Йоган Кельнер* (Oskar Johann Kellner, 1851 – 1911) – німецький агроном, запрошений урядом Імператорської Японії для викладання у Сільськогосподарській школі Комаба і консультацій з питань підвищення ефективності сільського господарства в країні. Запропонував хімічну оцінку харчової цінності кормів, яку і до сьогодні в Японії називають «Стандартом Кельнера» [125].

подіями, звуками і враженнями, що їх додала крокуючи Європою Перша світова війна. За час перебування Олександра у Токіо, Німеччина й Австро-Угорщина оголосили війну Російській Імперії, в країні набирала обертів мобілізація. Київський військовий округ став базою Південно-Західного фронту, який потребував людей, техніки та провіанту. Київ перетворився на прифронтове місто, з численними біженцями і військовими, зросла кількість госпіталів до яких активно набирали волонтерів серед містян і студентства, а гомін вулиць час від часу розривали то військові марші, то надривні пісні з грамофонних пластинок місцевої фабрики «Екстрафон», на кшталт мелодекламації А. Богемського «Повесть о юном прапорщике» [79, 84, 91, 94].

Початок навчального 1914/15 року співпав з тривожними новинами про розгром російських військ 1-ї та 2-ї армії Південно-Західного фронту у Східній Пруссії. Водночас інші бойові частини того ж фронту завдали нищівного удару австро-угорцям, у результаті чого відбулася майже повна окупація Галичини російською армією. Тож у Києві до початку 1915 р. зберігався відносний спокій. Та війна не могла не позначитися на діяльності навчальних закладів, серед них і ККІ. Для студентів Інституту стали майже неможливі закордонні відрядження, переміщення в межах самої Російської імперії також ускладнилось, значно знизився життєвий рівень студентства та викладачів через погіршення економічної ситуації в країні, матеріально-технічна база вузу не розвивалася [94, 108]. Через «*Законы и распоряжения по обстоятельствам военного времени*» терміново видані у 1914 р. частина студентів ККІ потрапила на військову службу, а решта осіб призовного віку контролювалася комісіями Київського військового округу. Так, серед архівних документів О. Кльотного є тогорічна переписка між дирекцією ККІ та Полтавським волосним військовим начальником з питань запасу щодо відстрочки мобілізації Олександра, якого мали призвати ще у 1912 р. ратником ополчення 2-го розряду [16, 18].

Варто згадати, що О. Кльотний виріс у сім'ї військовослужбовця і, ймовірно, в тих скрутних обставинах батьки підтримували бажання сина продовжувати навчання за кордоном не лише через перспективи майбутнього працевлаштування, а й через підсвідоме бажання вберегти юнака від жахів фронту. Події, які розгортались в країні, спонукали О. Кльотного

вже в грудні 1914 р. написати подання директору ККІ про продовження мовного стажування в Японії під час літніх вакацій 1915 року та для завершення наукової роботи. На момент написання документу мова йшла лише про тримісячний термін перебування в Токіо, на користь чого свідчить прохання про надання безкоштовних проїзних документів за визначеним маршрутом в обидва боки [37]. Але у квітні 1915 р. Олександр по-рушує ще одне клопотання про збільшення строку свого відрядження з трьох місяців до року [45]:

...Будучи командированным в текущем году на время летних каникул в Японию, имею честь возбудить перед Вами, Ваше Превосходительство, ходатайство о продлении срока командировки до мая 1916 года. Причина, побудившая меня обратиться к Вашему Превосходительству с подобной просьбой такова:

Во-первых, – начатая мною работа «Лесное хозяйство Японии» будет выполнена мною всесторонне, в объеме обстоятельной монографии, т.к. столь обширный срок позволит мне тщательно обработать каждую составную часть лесного хозяйства и собрать значительный статистический материал из всех наиболее крупных первоисточников: Лесного департамента, лесных предприятий, заводов, etc.

Во-вторых, – за годичный срок, я надеюсь составить подробные коллекции по лесному хозяйству для Музея товароведения при Киевском коммерческом институте.

И наконец, в-третьих, – годичное пребывание в Японии весьма благоприятно отразилось на изучении мною японского языка в исчерпывающем объеме, не только разговорного, но литературного и письменного.

14 Апреля 1915 г. Киев.

Керівництво Інституту намагалось максимально захистити інтереси студентства. Хоча відрядження в європейському напрямку стали нездійсненними, дирекція ККІ приклала максимум зусиль, щоб протягом 1915 р. дев'ятнадцять студентів вузу мали можливість поїхати до різних країн Сходу [109]. На відміну від попередніх років підготовка до цих закордонних поїздок велась вкрай ретельно як з боку ККІ, так і з боку тих, хто їхав у відрядження. Зокрема, з квітня адміністрація Інституту розіслала листи до Правлінь Східно-Китайської залізниці та Російського

добровільного флоту про надання безкоштовних квитків трьом студентам – О. Кльотному, А. Артамонову та М. Кагану, що прямували до Китаю та Японії. З них лише Олександр мав довгострокове відрядження, тому проїзні документи для нього були замовлені в одному напрямку за відомим маршрутом від Києва через Владивосток до Цуруги [42, 43]. Одночасно Інститут звернувся з проханням до Міністерства торгівлі та промисловості про виділення коштів на відрядження та отримав схвальне рішення про відповідне фінансування [44, 56]. У травні 1915 р. дирекція ККІ пише мотивоване подання до Київського губернатора, щодо видачі закордонних паспортів О. Кльотному, А. Артамонову та М. Кагану [47]. В умовах війни всі листи з клопотаннями від Інституту до офіційних установ містять розширені обґрунтування з акцентом на економічний та науковий зиск від роботи студентів за кордоном. Поза тим, ККІ звернувся до Київського відділення Об'єднаного банку, до Київського біржового комітету та до Південно-Російського землеробського синдикату з пропозицією дати відрядженим особам які-небудь доручення до виконання, якщо у зазначених установ є така нагальна потреба [51 – 53]. Подбав ККІ і про рекомендаційні листи для своїх студентів. Так, О. Кльотний отримав такі папери до Японського посольства в Петрограді, до Російського посла в Японії, до Японсько-Російського товариства в Токіо, в яких висловлювалось прохання надати всіляку підтримку його науковій роботі [38, 39, 46, 54, 55]:

В ЯПОНО-РУССКОЕ ОБЩЕСТВО В ТОКИО.

В текущем году Киевский коммерческий институт командировал действительного слушателя 8 семестра экономического отделения А.Л. Клётного в Японию с целью усовершенствования в японском языке, изучения лесного хозяйства Японии и составления коллекции по лесному хозяйству для состоящего при Институте Музее товароведения. В цели более успешной намеченной А.Л. Клётным научной работы, результаты которой будут напечатаны и опубликованы, имею честь покорнейше просить Японо-Русское Общество оказать командированному Клётному зависящее содействие в делах выполнения им порученной Институтом научной работы.

Необхідні рекомендації з Токіо для Олександра були отримані за сприяння колишнього викладача японської мови в ККІ Івао Нагахари, який на той час вже працював на батьківщині [38].

Готуючись до поїздки, О. Кльотний спрямував зусилля на теоретичну підготовку для виконання наукового завдання, акцентуючи увагу вже не на біологічній складовій лісів Японії, а на їх економічному використанні та статистиці лісового господарства. Ілюстрацією цього є те, що у квітні 1915 р. він звертається до дирекції ККІ з проханням видати йому з бібліотеки низку посібників, необхідних для роботи в Токіо, а саме [20]:

I. Шаров. Практическая распиловка леса. № 7276.

II. Шилкин [Д.С.]. Лесное хозяйство. № 1646.¹³

III. Шимановский. Охрана леса. № 8615.

IV. Новый Японский ввозной тариф. № 7637.

V. Ковань. Воск. № 8561.

VI. Федоров [П.А.]. Воск, его производство и различные применения. № 1084.

VII. Иллюстрированный путеводитель по императорскому ботаническому саду. № 4820.

VIII. Обработка дерева. № 15138.

IX. Тищенко [В.]. Канифоль и скипидар. Подсочка хвойных и переработка живицы в Соединенных Штатах [и других государствах]. № 7322.¹⁴

X. Андреев [П.П.]. Русский товарный словарь. № 4669.¹⁵

На початку травня 1915 р. О. Кльотний отримав дозвіл на безкоштовний проїзд морем від Владивостоку до Цуруги, а через два тижні через канцелярію Інституту йому передали квиток № 0914 на проїзд від ст. Київ до ст. Маньчжурія. Забравши відповідні рекомендаційні лис-

---

¹³ Робота являє собою збірник праць місцевих комітетів з лісового господарства 49 губерній Європейської частини Російської імперії.

¹⁴ Книга присвячена питанню добування скипидару (терпентину) і каніфолі, їх властивостям, хімічному складу і застосуванню. Містить карту поширення хвойних лісів Європейської частини Росії, яка була представлена на Всесвітній Колумбовій виставці (World's Columbian Exposition) в Чикаго у 1893 р.

¹⁵ Посібник з товарознавства, який включав перелік усіх тогочасних товарів російською та іноземними мовами.

ти, склавши останні іспити та отримавши відрядне посвідчення, Олександр вирушив у річну подорож до Японії [48 – 50].

Та в той час як О. Кльотний перебував у Токіо, ситуація в Києві змінювалась драматично швидко, відображаючись на функціонуванні вузу, в якому він навчався. Наступ німецьких і австро-угорських військ, що розпочався навесні 1915 р., тривав аж до осені та призвів до значного просування ворожих армій углиб території Російської імперії. Ситуація на фронті, помножена на поглиблення економічної кризи та загострення внутрішньополітичної ситуації, обумовили загальний психоз та істерію як в суспільстві, так і у владних колах. Окремі урядовці та частина населення вважали, що ворог може захопити Київ. Тому, перестраховуючись, наприкінці літа 1915 р. російський уряд прийняв рішення про евакуацію цілої низки об'єктів, розташованих на Правобережній Україні на схід від Дніпра [94, 107]. 21 серпня в ККІ надійшла таємна інструкція Головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту щодо порядку евакуації. Правління Інституту погодилося на це з ряду причин, головними з яких були: по-перше, неможливість початку наступного навчального року у рідних стінах у Києві, оскільки приміщення ККІ з 22 червня 1915 р. було зайнято адміністрацією галицького генерал-губернатора; по-друге, більшість викладачів Інституту за сумісництвом працювали в Університеті Св. Володимира та Київському політехнічному інституті, яких евакуйовували до Саратова [71, 107, 109]. Після всіх офіційних узгоджень ККІ було також переведено до Саратова, де вуз перебував з 10 вересня 1915 р. по вересень 1916 р. Лише декілька осіб зі штату Інституту залишилися в Києві для нагляду за майном [109]. Одним з них був пан Горбунов, прізвище якого фігурує у саратовсько-київському листуванні Канцелярії Інституту та особисто М. Довнар-Запольського у справі О. Кльотного [21, 22].

Незважаючи на всі складнощі евакуаційного життя, робота в ККІ йшла чітко і злагоджено. Вже будучи в Саратові, Інститут у червні – вересні веде переписку про отримання і переказ грошей у Токіо для О. Кльотного у розмірі 300 руб., які були призначені йому Міністерством торгівлі та промисловості [57 – 60]. Наприкінці листопаду 1915 р. поновлюється листування ККІ з Полтавським повітовим відомством з військової повинності про стан справи О. Кльотного, щодо проходження військової служби [18, 19], результатом чого стає відтермінування його призиву [16]:

*Полтавский уездный Военный начальник по части запаса
12 Декабря 1915, № 54090, г. Полтава.
Директору Киевского коммерческого института.
получено 21 Декабря 1915, № 24953.*

Ратнику ополчения 2 разряда призыва 1912 года Александру Клётному, состоящему действительным слушателем введённого Вам Института, на основании Циркуляра Штаба Киевского военного округа сего года за № 127 и Удостоверения Воинского от 22 ноября сего года за № 2489 представлены отсрочка призыва по мобилизации впредь до окончания Киевского коммерческого института, но не дольше достижения им 27 лет возраста, о чем сообщаю для сведения.

Відомості про перебування О. Кльотного у Токіо з червня 1915 р. по квітень 1916 р. фактично відсутні. Зважаючи на наявні документи і враховуючи подальший розвиток подій, можна стверджувати, що мовне стажування Олександра було досить успішним. Матеріали і статистичні дані, зібрані ним під час перебування у відрядженні, лягли в основу його наукової роботи «Лісове господарство Японії», яку він захистив у 1919 р. [36]. Саму роботу ні в друкованому, ні в рукописному вигляді на тепер виявити не вдалося.

Через невідомі нам обставини, Олександр змушений був скоротити термін перебування в Японії на місяць. У листі з Цуруги від 17 січня 1916 р. він звертається до дирекції Інституту з проханням клопотати перед Китайсько-Східною залізницею і Російським добровільним флотом про безкоштовні проїзні документи для себе від Цуруги через Владивосток до Києва, наголошуючи [61]:

...Покорнейше прошу, Ваше Превосходительство, дать моему прошению ход, в виду необходимости моего отъезда в Россию в первых числах апреля сего года.

Вже 30 січня канцелярія ККІ розсилає відповідні листи до Правління Китайсько-Східної залізниці та Російського добровільного флоту з проханням надати студенту Інституту безкоштовні зворотні квитки. Через неповних два тижні обидві компанії надсилають позитивні відповіді на адресу ККІ та проїзні документи для Олександра. Коли з боку Інституту

були узгоджені всі формальності, 25 лютого 1916 р. дирекція повідомляє О. Кльотного (ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 33):

Настоящим Институт уведомляет Вас, что Правление Добровольного флота разрешило проезд Вам от Цуруги до Владивостока, о чем уведомлен Управляющий делами Добровольного флота на Дальнем Востоке. В месте с этим Институт препровождает билеты на бесплатный проезд от ст. Владивосток до ст. Маньчжурия и льготное свидетельство Института от ст. Маньчжурия до ст. Киев.

Повертаючись з відрядження, О. Кльотний їде не до Саратова, де на той час в евакуації ще перебував ККІ, а до Києва. Зважаючи на відомі документи можна лише припустити причини передчасного повернення Олександра. Можливо це було пов'язано з родинними обставинами (відомо, що батько О. Кльотного пішов з життя раніше за матір). З іншого боку, наполегливість рекрутських комісій могла примусити його приїхати до Києва раніше, в результаті чого в літку 1916 р. для Олександра існувала реальна загроза потрапити на фронт. Так, серед документів канцелярії ККІ, є записка О. Кльотного від 28.VI.1916 із зазначенням адреси проживання, за якою мала бути доставлена призивна повістка [26]:

Сим покорнейше прошу в случае призыва в армию студента 11 семестра Александра Леонтьевича Клётного известить его об этом по адресу Киев, Набережно-Крещатицкая ул., д. № 5, кв. 21.

Будинок, зазначений в документі, в реконструйованому вигляді зберігся до тепер (рис. 4).

На строки перебування Олександра у відрядженні могли вплинути фінансові труднощі, які в умовах військового часу були поширеним явищем. Сума виділених Міністерством коштів на утримання студента під час стажування була явно недостатньою, а не дуже заможна родина Кльотних теж не могла йому допомогти фінансово. Стан справ був таким, що за час його відрядження у Токію плата за навчання не була внесена, тому перед початком 1916/1917 навчального року О. Кльотний пише подання на ім'я директора Інституту про відтермінування оплати [25]:

Рис. 4. Будинок у якому мешкала родина Кльотних по вул. Набережно-Хрещатицькій № 5¹⁶: **а.** – загальний вигляд з вул. Ігорівської у 1900-ті роки (<http://starkiev.com>); **б.** – загальний вигляд з вул. Набережно-Хрещатицької у 1960-ті роки (<http://starkiev.com>); **в.** – вигляд з вул. Ігорівської у 2015 р. (фото К. Драпайло).

¹⁶ Будинок на розі вул. Набережно-Хрещатицької та вул. Ігорівської зведений у 1840-х рр. за проектом київського міського архітектора Л. Станзані (1793 – 1872) – автора таких відомих міських будівель як Костьол Св. Олександра, будинків Федора Коробочки, родини Балабух, Акіма Сулими та маєтку на Крутому узвозі-4. Це типовий для першої половини XIX ст. двоповерховий купецький дім з мезоніном. На його першому мурованому поверсі містилися крамниці, на другому, дерев'яному – жилі приміщення. Сама будівля цікава тим, що обидва фасади, які виходили на проїзду частину вулиць мали однакове архітектурне оформлення. В літературі значиться, що на початку 1990-х будинок знесли [9], але насправді він зазнав суттєвої внутрішньої реконструкції, в той час як фасад його відновлено майже без змін. На сьогодні в ньому знаходиться ресторан «Шевченко», відкритий у 2015 р.

Будучи в течение прошлого (1915 – 1916) учебного года в командировке в Японии я не мог внести плату за проучение в двух семестрах – теперь в силу стесненных денежных обстоятельств, покорнейше прошу Вас, Ваше Превосходительство, освободить меня от взноса платы за весь истекший год, а также за осенний семестр 1916.

*Александр Клётный
г. Киев, августа 31го дня 1916*

З перших днів війни керівництво ККІ з розумінням поставилося до фінансових негараздів своїх студентів. За «Законами и распоряжениями по обстоятельствам военного времени» (1914) діти з сімей осіб, що перебували у діючій армії, звільнялись від плати за навчання. В той же час Правління Інституту прийняло рішення не брати плати також зі студентів, призваних на військову службу, вважаючи їх слухачами того семестру, з якого вони пішли на фронт [109]. Тому не дивно, що прохання Олександра прийняли до уваги, і він залишився в лавах студентів з відтермінуванням визначеної до оплати суми [27, 28].

З початком навчального року Полтавське повітове відомство з військової повинності поновило переписку з Канцелярією Інституту щодо призовної справи О. Кльотного. Ймовірно це пов'язано з тим, що через евакуацію-реєвакуацію ККІ виникла певна плутанина в документах. Про це свідчить помітка зроблена Олександром на полях вище цитованого подання про відтермінування оплати [25]: «Невозможно собрать справки в бухгалтерии и в канцелярии к воинской повинности». Але якщо у попередньому розпорядженні щодо мобілізації О. Кльотного [16] мова йшла про відстрочку призову до закінчення ККІ, але не пізніше досягнення Олександром 27-річного віку (тобто до серпня 1918 р.), то в повнелених документах дата остаточного відтермінування призову скорочена більш ніж на рік [23, 24]:

В Полтавское уездное по Военной повинности присутствие

С возвращением настоящей переписки, Канцелярии Института сообщаем, что Александр Леонтиевич Клётный ратник 2 разряда 1912 г. состоит действительным слушателем 8 семестра экономического отделения Киевского коммерческого института и пользуется отсрочкой до конца образования в Институте, но не позднее 1917 г. по отношению

Але 1917 рік поступово зіштовхнув Київ у вирву буремних подій і вніс свої корективи щодо військових повинностей. Через низку політичних і військових змін влади, які сталися по тому в Україні та Києві, служба у царському війську, до якого мали призвати Олександра, скасувалася сама собою. Точно не відомо яких саме політичних поглядів дотримувався 26-річний юнак, але, незважаючи ні на що, він продовжував навчання (ймовірно вже в аспірантурі) на економічному факультеті ККІ та наполегливо вивчав японську мову, про що свідчить його матрикул. У той час як у Петрограді жовтневий переворот 1917 р. спричинив руйнацію старої Російської імперії, а у Києві Центральна рада ІІІ-м Універсалом у листопаді того ж року проголосила Українську народну республіку, Олександр, ствердившись в бажанні одружитися, подає до канцелярії Інституту запит на дозвільні папери «*о неприпятствии для вступления в брак*» [ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 25, 26]. Отримавши необхідні документи та узгодивши всі формальності, 7 (20) січня 1918 р. студент О. Кльотний у Христо-Воздвиженській церкві на Подолі взяв шлюб з дочкою київського капітана Ольгою Афанасієвною Сабяніною 1895 року народження. На церемонії за свідків з боку нареченого виступали селянин Василь [?] Седов та інженер-технолог Володимир Йосипович Штиль, а з боку нареченої – поручик Михайло Агапович Саховський та Почесний громадянин м. Києва Володимир Петрович Шмайлов [ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 7]. Достаменно не відомо як пережила молода родина не простий час з січня 1918 по грудень 1919 рр. Враховуючи вік Олександра, ймовірно, що і українська, і білогвардійська, і більшовицька влада, які з неймовірною швидкістю змінювали одна одну в Києві протягом цього відрізка часу, прагнули мобілізувати до своїх лав молодого чоловіка, не дуже вдаючись в його прагнення та переконання.

Стрімкі зміни політичної ситуації в Україні та урядів у Києві не могли не відбитися на функціонуванні вищих навчальних закладів міста. Гостро відчувалися розрив до того узвичаєних освітніх, фінансових, наукових зв'язків та розкол за політичними переконаннями у професорсько-викладацькому та студентському середовищі. До моменту закінчення О. Кльотним навчання в ККІ (кінець 1919 р.) фактично кожна зміна вла-

ди у місті вела до перевиборів керівництва Інституту та реорганізації навчального процесу, а то і до його зупинки, як це сталося з 15 листопада 1918 р. по 1 березня 1919 р. [85]. Так, через політичні події та внутрішньовузівські негаразди, у березні 1917 р. пост ректора ККІ полишає М. Довнар-Запольський, а виконувачем його обов'язків тимчасово призначено професора П. Сльозкіна¹⁷ (з 20 березня по 21 грудня 1917 р.). Після офіційних виборів ректора на чолі Інституту став професор К. Воблій¹⁸ (з грудня 1917 р. до квітня 1919 р.), діяльність котрого припала на період зміни українських національних урядів. З приходом більшовиків головою Інституту призначено комісара тов. П. Будного, що призвело до значної реорганізації роботи ККІ. По захопленню Києва військами А. Денікіна у серпні 1919 р. і подальшим відновленням у місті дореволюційних порядків, в ККІ поновлюється стара організаційна структура вузу, чому сприяло й призначення нового ректора з монархічними переконаннями – професора Є. Сташевського¹⁹ [85, 107].

Саме наприкінці 1919 р., коли «догорала»²⁰ білогвардійська влада у Києві і до відступу денікінських військ залишалося кілька тижнів

¹⁷ *Сльозкін Петро Родіонович* (1862 – 1927) – вчений-агроном, ґрунтознавець, педагог, один з основоположників української агрономічної школи. По приїзді до Києва у 1897 очолював Контрольно-селекційну станцію та лабораторії Київського землеробського синдикату; з 1899 (1900) – екстраординарний професор Київського політехнічного інституту (КПІ), у 1902 – 1919 рр. – завідував кафедрою та лабораторією часткового землеробства, а у 1908 – 1915 рр. був деканом сільськогосподарського відділення цього ж вузу. У Київському комерційному інституті (ККІ) працював за сумісництвом з перших років його заснування, а згодом полишив викладання в КПІ і протягом останніх років життя працював в ККІ. Автор чисельних наукових праць і підручників з сільського господарства, розробив низку методів поліпшення родючості ґрунтів.

¹⁸ *Воблій Костянтин Григорович* (1876 – 1947) – український вчений-економіст, засновник вітчизняної економічної географії; член ВУАН; професор кафедри політекономії та статистики (1911 – 1917), пізніше кафедри економічної географії (1933 – 1941, 1944 – 1947) Київського університету; ректор Київського комерційного інституту (1917 – 1919), віцепрезидент АН УРСР (1928 – 1930), директор Інституту економіки (1942 – 1947). Заслужений діяч науки УРСР. Його наукові праці стосувалися проблем розміщення продуктивних сил та економічного розвитку України, розробці схеми її економічного районування тощо.

¹⁹ *Сташевський Євген Дмитрович* (1884 – 1938) – український історик і економіст, професор Київського комерційного інституту та Вищих жіночих курсів (1914), доктор історичних наук (1919). За радянську добу працював в освітніх і наукових установах Кам'янець-Подільського та Києва. Загинув в роки репресій.

²⁰ Цим влучним словом охарактеризував останню білогвардійську владу Києва колишній головний редактор газети “Киевлянин” (1864 – 1919) В. Шульгін.

(16 грудня 1919 р.), О. Кльотний завершує навчання в ККІ. В жовтні-листопаді він отримує військовий квиток і необхідні документи, щоб стати на міський облік, вносить останню плату «за проучение», розраховується з бібліотекою та складає необхідні іспити [ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 27 – 30, 48]. За результатами екзаменаційних випробувань та захисту наукової роботи по лісовому господарству Японії 10 грудня 1919 р. О. Кльотному присвоєно звання кандидата економічних наук, про що є відповідне свідоцтво, де вказано [ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 31]:

Предъявитель сего Клётный Александр Леонтиевич поступив в действительные слушатели Киевского коммерческого института в 1911 году, подвергался в апреле и в мае месяцах 1919 года в Испытательной Комиссии Киевского коммерческого института по экономическому факультету установленному испытанию и по окончании оного удостоен, на основании ст. 27 утвержденного 3-го Июня Положения об Институте, звания кандидата экономических наук.

Закінчення такого престижного вузу як ККІ в довоєнні часи відкрило б для молодого чоловіка широкі перспективи, але в добу військових переворотів і зміни політичних настроїв у Києві це стало неможливим. Переступивши поріг Інституту О. Кльотний на той момент, як і всі кияни, опинився перед реальністю наступної зміни влади – 16 грудня 1919 р. в Київ увійшли більшовики, а за ними дуже холодна і голодна зима 1920 р. Ймовірно, в таких умовах Олександр мав урешті-решт визначитися з ким він і, підхоплений хвилею подій, пройшов горнило 1920-х років в лавах більшовиків. Пізніше колишній заступник начальника Управління КДБ СРСР у Читинській області, полковник ФСБ у відставці А. Соловьев напише про О. Кльотного і його колегу по заслання В. Костянтинова: «За плечами у кожного из них было такое боевое прошлое, неопровержимо доказывающее их преданность, что только сумасшедший мог назвать их «врагами народа»» [97]. Тож саме «бойове минуле» визначило шлях Олександра, яким він все далі й далі прямував на Схід.

Нажаль, через теперішні об'єктивні причини, російські архіви виявились переважно недоступними, тож подальшу біографію О. Кльотного ми спробували реконструювати з мозаїки уривчастих відомостей.

Співставивши дати та події, перше, на що ми звернули увагу – це повна відсутність документальних відомостей про Олександра від грудня 1919 по вересень 1925 року, коли він приступив до роботи в якості перекладача Генерального консульства СРСР в Сеулі. Призначення на таку посаду звичайно було не випадковим. Враховуючи те, що у всі часи подібні рішення приймаються на найвищому рівні влади, а на той час в СРСР одним з головних джерел кадрів для іноземних представництв були випускники і працівники Військової академії Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) ім. М.В. Фрунзе (Москва), то, ймовірно, що Олександр навчався або працював в ній ще до 1925 р. На цю ж думку нас наштотхнула фотографія, опублікована у виданні 1923 р., присвяченому досягненням Військової академії за п'ять перших років свого існування (рис. 5).

Секція Востоковедения.

Рис. 5. Секція Східознавства Військової академії РСЧА ім. М.В. Фрунзе (фотографія з книги «Военная академия за пять лет, 1918-1923 : сборник / под ред. М. Л. Белоцкого и др. – М.: Тип. воен. акад. РККА, 1923. – С. 211.). О. Кльотний (?) – перший зліва в нижньому ряду.

Остаточне встановлення радянської влади на 1/6 земної кулі та поява на мапі світу СРСР, призвело не лише до зміни назв і кордонів країн,

їх економічних і політичних устроїв, значних міграцій населення тощо, а й сприяло появі низки нових, у першу чергу військових загроз. Молода радянська держава в багатьох галузях промисловості, господарства, науки, культури відчувала дефіцит кваліфікованих кадрів, оскільки значний прошарок заможних людей, наукової і технічної інтелігенції, фахівців у різних галузях емігрували, не змирившись з приходом більшовиків. РСЧА відчувала гостру нестачу військових кадрів вищого ешелону, а серед них спеціалістів з розвідки. Щоб якось виправити цю ситуацію, влітку 1918 р. за пропозицією В. Леніна Імператорську Миколаївську військову академію (вищий військовий учбовий заклад Російської Імперії) переіменували у Військову академію РСЧА. Фактично це призвело до розформування цього навчального закладу, оскільки майже весь викладацький та студентський корпус перейшов за лінію фронту на бік Білої гвардії. Військова академія РСЧА в новому форматі відкрилась 8 листопада 1918 р. в Москві. У промові з цієї нагоди Голова Реввоенради Республіки (РВРР) Л. Троцький підкреслив [8, 11]:

...Мы начали создавать новый командный состав из среды рабочих и крестьян. Этот новый командный состав еще крайне недостаточен количественно и крайне недостаточен качественно, ибо у нас нет из этой новой среды командиров, красных офицеров с высшим образованием. Заполнить этот пробел и является задачей настоящей Академии.

Зважаючи на політичну та оперативну ситуації, які склалися на той час на східних кордонах СРСР, у вересні 1919 р. начальник Азіатської частини Генерального Штабу А. Давлетшин подає доповідну до Всеросійського Головного Штабу (ГШ) РСЧА про доцільність створення при Академії Східного відділу. Метою цього підрозділу мала стати підготовка військовослужбовців для служби в ГШ та в РСЧА на східних рубежах країни, що межують з Середнім, Близьким та Далеким Сходом, а також для служби у військово-дипломатичних частинах тощо. Тож наказом РВРР № 137 від 29 січня 1920 р. було створено Східний (IV) відділ Військової академії [8, 11]:

Ввиду того, что Республика граничит с массой коренных мусульманских народностей (Хива, Бухара, Персия, Индия и т.п.) и продвинувшаяся далеко вглубь Туркестана наша Красная Армия ощущает острую нужду в специалистах-востоковедах, с 1-го февраля с.г. при Академии Генерально-

го Штаба Рабоче-Крестьянской Красной Армии учреждается Восточное отделение Академии на 40 слушателей согласно прилагаемого при сем положения и штата.

Навчання на Східному відділенні було дворічним. Планувалось вивчення гіндустані, турецької (2 діалекти), перської (2 діалекти), китайської, японської, корейської, монгольської та основ арабської мов. З перших кроків роботи цього підрозділу виникла проблема з нестачею навчальної літератури та кваліфікованих викладачів, через що, наприклад, у перший рік Академія не змогла розпочати підготовку монгольської та корейської груп. На початках викладання носило імпровізований характер. Слухачі займались щовечора 4 години переважно мовою. В наступні роки кількість слухачів почала зростати, додалися співробітники з Комісаріату Закордонних Справ. Лише у 1923 р. було більш-менш укомплектовано викладацький склад та узгоджені програми підготовки спеціалістів (крім мов почали вивчати країнознавство, військову географію та статистику Середнього, Близького та Далекого Сходу, основи мусульманського права, історію і практику зовнішніх відносин, торгове право та історію дипломатичних відносин із країнами Сходу) [8, 11].

Спіраючись на результати порівняння відомих фотознімків О. Кльотного 1911 та 1941 рр., з високою ймовірністю можна стверджувати, що ним є чоловік на фотографії «Секция Востоковедения» з книги «Военная академия за пять лет, 1918-1923...», який сидить крайнім зліва у першому ряду (рис. 5) [8]. Ми припускаємо, що на початку 1920-х років О. Кльотний якийсь час удосконалював знання з японської мови в Москві (або на японському відділенні дипломатичного факультету Московського інституту сходознавства, або власне у самій Військовій академії РСЧА). Точно не встановлено в якості кого (слухача Східного відділення Військової академії [11], чи викладача того ж відділення [10, 96, 97] зображений чоловік на фотографії 1923 року.²¹

У вересні 1925 р. О. Кльотного призначено перекладачем Генерального консульства СРСР у Сеулі (на той час окупована японська територія), а у 1930 р. – переведено на посаду перекладача Посольства СРСР в Токіо [8, 97]. Відомо, що на ту пору Олександр Леонтієвич (О.Л.) досконало во-

²¹ Чоловік на фотографії (можливо О. Кльотний) одягнений в загальновійськову форму періоду 1922 – 1924 рр. без розпізнавальних знаків.

лодів російською, українською, англійською, німецькою, японською, китайською та корейською мовами. Так, наприклад, про рівень його знань японської свідчить така характеристика: «[О. Клётний] *знал все японские наречия*» [97]. Спочатку планувалось використовувати О. Кльотного в Сеулі як драгомана під час офіційних зустрічей тощо. Але через низький рівень знань японської та корейської мов переважною більшістю дипломатичних працівників виникла нагальна необхідність залучити О.Л. до перекладу таємної розвідувальної документації та безпосереднього контакту при отриманні-передачі розвідданих від інформаторів. Відомо, що О.Л. на той час тісно співпрацював з І. Чичаєвим²² – резидентом Іноземного відділу (ІНВ) Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) в Кореї, який працював під прикриттям посади генерального консула СРСР в Сеулі, та І. Шебеко (Журбою)²³ – оперпрацівником легальної резидентури ОДПУ-НКВС СРСР в Кобе (Японія), Сеулі (зараз Корея) та в Дайрені (зараз Китай), який хоча і закінчив Східне відділення Військової академії, але за чотири роки навчання не зміг оволодіти японською мовою досконало [10].

У 1929 р. через завербованого І. Чичаєвим співробітника японської політичної поліції вдалося отримати один з найважливіший документів відомий тепер як «Меморандум Танакі²⁴». Оскільки в ньому йшлося

---

²² *Чичаев Иван Андрійович* (1896 – 1984) – радянський розвідник, полковник РСЧА. На військовій службі з 1915 р.; у 1917 – 1923 рр. працював на різних постах НК і ГПУ; в 1924 р. перейшов на роботу в ІНВ ОДПУ при РНК СРСР. У 1927 – 1930 рр. очолював резидентуру зовнішньої розвідки ОДПУ в Сеулі під прикриттям посади генерального консула СРСР. З 1938 р. був резидентом в Ризі, Стокгольмі, Лондоні. У 1947 р. повернувся в Москву де до виходу у відставку в 1952 р. працював на різних посадах в Комітеті інформації (КІ) та викладав на курсах Вищої розвідшколи КІ [<http://svr.gov.ru/history/chi.htm>].

²³ *Шебеко (Журба) Иван Иванович* (1896 – 1984) – радянський розвідник, репресований. У 1919 р. вступив в РСЧА та працював в органах Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК) в Туркестані. У 1925 закінчив Східне відділення Військової академії. У 1925 – 1930 рр. – оперпрацівник легальної резидентури ОДПУ-НКВС в Японії і її колоніях. У 1933 – 1938 рр. – резидент ІНВ ОДПУ в Токіо під прикриттям посади 2-го секретаря посольства СРСР в Японії. Арештований 27 березня 1939 р. за звинуваченням у шпигунстві на користь Японії. Розстріляний 2 лютого 1940 р. Реабілітований посмертно у 1956 р. [http://www.e-reading.by/chapter.php/1019502/115/Antonov_-_Rasstrelyannaya_razvedka.html].

²⁴ *Меморандум Танакі* – таємна доповідь прем'єр-міністра Японії генерала Танакі Гіті (1863 – 1929) до Імператора Сьова (Хірохіто) (1901 – 1989) зроблена 25 липня 1927 р. де представлені зовнішньополітичні плани Японії, які полягали у проведенні політики завоювання (в першу чергу низки азіатських країн) та встановленні світової гегемонії. Невдялячись на те, що зміст цього документу знайшов підтвердження в подальшій агресії Японії проти Китаю, сучасні історики сумніваються в його автентичності, оскільки оригінал доповіді не знайдено до тепер.

про мілітаристські плани Японії щодо своїх сусідів і світову гегемонію, то розголошення отриманих текстів мало сильний політичний відгук у світі, а згодом (1946 – 1948 рр.) цей документ за № 169 фігурував на Токійському міжнародному трибуналі у справі щодо японських військових злочинців. До цієї операції безпосереднє відношення мав О. Кльотний [10, 96, 97].

Незважаючи на напружену роботу в консульстві О.Л., як член Гуртка японознавців організованого дипломатом І. Майським²⁵, вів активну наукову роботу з вивчення Японії та Кореї та при необхідності залучався як журналіст. Так, з листа І. Майського тодішньому завідувачу відділу Далекого Сходу Народного Комісаріату Закордонних Справ (НКЗС) Б. Мельникову²⁶ від 2 серпня 1928 р. відомо, що у зв'язку з незадовільною ситуацією яка склалася в СРСР з літературою по Далекому Сходу, О. Кльотному планувалось доручити написання книжки про Корею обсягом до 10 друкованих аркушів [<http://www.doc20vek.ru/node/1811>].

З переведенням в 1930 р. на посаду перекладача Посольства СРСР в Токію, О. Кльотний продовжив виконання розвідувальних завдань. Мову він знав добре, зауважень по роботі не мав. Основна його діяльність полягала у безпосередньому контакті при передачі інформації від єдиного на той час токійського «джерела», переданого для роботи І. Шебеко попереднім резидентом [10, 95 – 97]. Але у 1933 р. в ІНВ ОДПУ склалась негативна думка про цього розвідника, оскільки дані які отримувалися І. Шебеко через японське джерело, не містили жодного аналізу, тому викликали недовіру. Причина крилась в недостатньому рівні знання І. Шебеко японської мови, через що він не ризикував зустрітися з агентом

²⁵ *Майський Іван Михайлович* (справжнє ім'я: *Ян Ляховецький*, 1884 – 1975) – радянський дипломат, публіцист, історик, дійсний член АН СРСР з 1946 р. У період 1927 – 1929 рр. був радником Повноваженого представництва СРСР в Японії [http://www.hrono.ru/biograf/bio_m/mayski.php].

²⁶ *Мельников Борис Миколайович* (1896 – 1938) – радянський розвідник, дипломат, китаїст-політолог, репресований. Учасник громадянської війни на Далекому Сході. З 1922 р. працював у Москві в Відділі розвідки РСЧА. З 1923 р. – резидент Розвідупра в Харбїні спочатку під прикриттям секретаря, а з 1928 по 1931 – генерального консула СРСР. В 1924 – 1928 – начальник підрозділу Розвідвідділу ГШ РСЧА і завідуючий відділу Далекого Сходу Народного Комісаріату Закордонних Справ (НКЗС). У подальші роки і до арешту суміщав розвідувальну, дипломатичну і партійну роботу (у 1935 – 1936 рр. відповідальний інструктор ЦК КП(б) України). Арештований у травні 1937 р. за звинуваченням у шпигунстві на користь Японії та Німеччини. Розстріляний у липні 1938. Реабілітований по смертю в 1956 р. [87, 88].

особисто, а підтримував зв'язок через перекладачів посольства О. Кльотного і [?] Радова [10].

Як відомо з судової справи О. Кльотного, його в 1933 р. відкликають в Москву²⁷, де він очолює кафедру японської мови Військової академії аж до самого арешту [105, 95 –96]. Згідно переліку викладацького складу з іноземних мов 1934 – 1936 рр., О. Кльотний очолює цей список з приміткою «старший керівник» [11]. Знаючи про нестачу досвідчених перекладачів з японської в органах ІНВ НКВС, І. Шебеко повідомляє в Москву, що з відрядження повертається кваліфікований спеціаліст, якого варто взяти для роботи з документами. Після відповідних узгоджень, начальник ІНВ НКВС А. Артузов²⁸ дає розпорядження влаштувати О. Кльотного у розвідувальний відділ. Його запрошують на співбесіду, після якої, заповнивши відповідні папери, він приступив до роботи (ймовірно як позаштатний перекладач) у Головному управлінні держбезпеки НКВС [10]. Для початку йому доручили переклад документів, які у вигляді фотокопій надходили до Москви з Харбінської, Сеульської та Токійської резидентур. Зокрема він працював над доповідями штабу Квантунської армії про японську розвідку в Приамур'ї [10].

В тридцять років розкривається науковий і літературний талант О. Кльотного. З'являються його публікації у фахових журналах, які привернули до себе увагу спеціалістів-сходознавців. Так, наприклад, О.Л. підготував для двотомного літературно-художнього видання «Восток» переклад новели «Повість о календарнике» класика японської літератури XVII ст. Іхара Сайкаку²⁹. В російській літературі це була перша спроба познайомити читача з творчістю цього японського митця, тому

---

²⁷ За Е. Горбуновим (2002) ця подія сталася в 1935 р.

²⁸ Артузов (Фраучі) Артур Христофорович (1891–1937) – один з найвідоміших діячів ВНК, ОДПУ і НКВС, засновник радянської служби держбезпеки, розвідки і контрозвідки, корпусний комісар (1935), репресований. Більшовик за переконаннями, рано вступив до лав РСДРП(б) і пройшов шлях від партійного керівника малої ланки до начальника радянської зовнішньої розвідки. Він був одним з тих хто створив резидентуру ІНВ ОДПУ-НКВС в Японії. Був арештований під час чисток “старих” лав НКВС за звинуваченням в троцькізмі, підготовці антирадянського заговору в НКВС і РСЧА. Розстріляний 1937. Реабілітований посмертно в 1956 [http://svr.gov.ru/history/ar.htm].

²⁹ Іхара (справжнє ім'я) Сайкаку (літ. псевдонім) (1642 – 1693) – японський письменник і поет періоду Едо. Був першим хто прокладав шлях реалізму в японській літературі та значно вплинув на її розвиток створивши новий стиль “укійо-дзосі” (буквально “повісті про мінливий світ”).

до перекладу О. Кльотний підготував розгорнуту вступну статтю та примітки. В такому вигляді ця робота увійшла до першої частини збірника, присвяченого літературі Китаю та Японії [1, 82, 89]. У 1936 р. О.Л. працював за договором з Інститутом Сходознавства АН СРСР над складанням «Словаря служебных слов в японском языке» [4, 89].

З моменту повернення в Москву О. Кльотний став свідком наростаючої лавини репресій, потужність якої зросла з осені 1936 р. з приходом наркома внутрішніх справ М. Єжова. Тож коли у 1937 р. Й. Сталін висловив недовіру радянським розвідникам, відповіддю на це стали нещадні чистки в лавах як армійської розвідки, так і відповідних структур органів безпеки, через що були фізично знищені сотні кваліфікованих кадрових розвідників [10]. Хоча в цей час О. Кльотний продовжував викладати у Військовій академії, працював із оперативними документами ІНВ ОДПУ-НКВС, за необхідності виконуючи обов'язки перекладача під час офіційних урядових міждержавних зустрічей [77], але й він відчув на собі перші негаразди. У жовтні 1937 р. у Військовій академії пройшла атестація. В результаті неї були зроблені офіційні висновки, щодо 11 викладачів країнознавства й іноземних мов, серед яких був і О.Л. [11]. Грім грянув над головою О. Кльотного в момент арешту дипломата і розвідника Б. Мельникова, якого він знав по роботі в Сеулі та Токіо.

28 квітня 1937 р. М. Єжов направляє спеціальне повідомлення на ім'я Секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна, щодо Б. Мельникова [87]:

СОВЕРШЕНО СЕКРЕТНО

Народный Комиссариат Внутренних дел располагает материалами, дающими подозревать заведующего службой связи ИККИ³⁰ — МЕЛЬНИКОВА Б.Н. (он же МЮЛЛЕР) в троцкистской и шпионской деятельности. [...]

Свою причастность к активной троцкистской деятельности в 1924 году МЕЛЬНИКОВ скрывает. Основание причастности МЕЛЬНИКОВА к скрытой контрреволюционной троцкистской работе в настоящем являются факты засоренности аппарата службы связи, которым руководит МЕЛЬНИКОВ, троцкистами и лицами, тесно связанными с троцкистами, как в СССР, так и за границей. [...]

Прошу Вашей санкции на арест МЕЛЬНИКОВА Б.Н.

³⁰ Скорочення для "Исполнительного комитета Коммунистического интернационала".

Після ознайомлення з документом Й. Сталін зробив на ньому примітку, яка мала катастрофічні наслідки: «Т. Єжову. Мельникова и "окружение" надо арестовать. Ст.».

Арешт Б. Мельникова відбувся 4 травня. За час допитів він дав ті свідчення, які від нього вимагали. Зокрема зізнався, що був завербований ад'ютантом штабу японської дивізії Ямадзакі та з 1924 р. вів активну шпигунську роботу на користь японської, а в подальшому і німецької розвідки; що будучи на керівних посадах в НКЗС та ГШ РСЧА видав японській стороні радянських розвідників, які працювали в Маньчжурії, Китаї, Німеччині, Чехословаччині та Ірані. Серед тих кого Б. Мельников «знав» як японських шпигунів ним був названий і О. Кльотний [87]:

[ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ Б. МЕЛЬНИКОВА від 16 – 17 травня 1937 р.]

Вопрос: *Сколько времени Вы пробыли в Токио?*

Ответ: *В Токио я пробыл шесть месяцев, и после возвращения ТРОЯНОВСКОГО уехал в Москву.*

Вопрос: *Была ли у Вас за это время связь с японской разведкой?*

Ответ: *Да. По приезде в Токио, при встрече с тогдашним министром иностранных дел, фамилию которого сейчас не помню, он сказал мне, что ему известно о моей разведывательной работе в пользу японцев и просил продолжить ее. В качестве связиста он предложил мне переводчика Полпредства КЛЁТНОГО [прізвище обведено в кружок з приміткою на полях «ИВ»]. За период своего пребывания в Токио, я передавал через КЛЁТНОГО секретные сведения дипломатического характера.*

Вопрос: *Кому передавал КЛЁТНЫЙ эти сведения?*

Ответ: *Я не знаю.*

О. Кльотного арештували в ніч з 17 на 18 вересня 1938 р. – за пару місяців до кінця ери М. Єжова на посту голови НКВС-НКДБ [89, 96, 97]. Ольгу Афанасієвну Кльотну, як дружину ворога народу, забрали слідом за чоловіком. Що з нею сталося потім достеменно не відомо, але є припущення, що вона загинула у засланні [89, 97]. Спочатку О.Л. потрапив до Лефортовської, потім до Бутирської, і врешті решт до внутрішньої Луб'янської в'язниці, де слідчі, вислужуючись перед новим наркомом внутрішніх справ Л. Берією, котрий часто особисто приходив на допити, вели їх із застосуванням фізичного терору та шантажу. Тож не див-

но, що О. Кльотний зламався, обмовивши не лише себе, але і тих кого знав по роботі за кордоном та в ІНВ ОДПУ-НКВС. З цього приводу військовий історик Є. Горбунов (2002) писав про нього: *«Можно только догадываться, через какие круги ада ему пришлось пройти, чтобы оговорить всех и вся и "сознаться", что он резидент японской разведки и старый японский шпион аж с 1914 года»*. Перші прізвища прозвучали вже під час допиту О.Л. 13 грудня 1938 р. [10]:

Ответ: [...] Следующим лицом, о котором я хочу сказать как о японском шпионе, является ГУДЗЬ³¹ (вторая фамилия – ГИНЦЕ), бывший резидент ИНО в Японии, а затем сотрудник Разведупра. Впервые о ГУДЗЕ я узнал от ЖУРБЫ [І. Шебеко] во время его приезда в ноябре 1935 года в отпуск в Москву. ЖУРБА говорил, что ГУДЗЬ является близким родственником АРТУЗОВА, бывшего начальника ИНО, и когда последний был переведен заместителем начальника Разведупра, он устроил командировку ГУДЗЮ в Японию. [...] После возвращения ГУДЗЯ в Москву я с ним встречался в Разведупре в кабинете ПОКЛАДЕКА. [...] Услышав мою фамилию, он сам подошел ко мне и назвал себя, сказав, что он меня очень хорошо знает.

Вопрос: С какой стороны он вас знает?

Ответ: Я понял этот вопрос, я его иначе и понимать не мог, что я известен ГУДЗЮ как японский шпион. [...]

Вопрос: Гудзь – шпион?

Ответ: Со слов ЖУРБЫ он мне известен как шпион, хотя непосредственно с ним связи не было. [...]

Керуючись цими показами, репресивна машина запрацювала без вороття. Ось декілька прикладів. Як тільки в допиті прозвучало прізвище І. Шебеко, відповідні служби на початку 1939 р. відзивають його з Японії до Москви і 27 березня арештовують. В *«Постановлении о заведении следственного дела»* щодо І. Шебеко слідчі писали, що саме він,

---

³¹ Гудзь (Гінце) Борис Гнатович (1902 – 2006) – радянський розвідник. На службу в органи держбезпеки прийшов після закінчення школи. У 1926 брав участь в операції «Трест» з ліквідації залишків монархістів в СРСР; у 1930 – 1933 рр. – начальник розвідки і контрозвідки ОДПУ Східносибірського краю; у 1933 – 1936 – резидент ІНВ ОДПУ-НКВС в Японії; після повернення в Москву у 1936 р. переходить на службу у Розвідупр РСЧА, де курує операцією «Рамзай». У 1937 р. звільнений з органів та з партії *«как не заслуживающий доверия работник, имевший тесную связь с врагами народа»*. Потому він довгий час водить маршрутний автобус, а перед виходом на пенсію займає посаду директора автобази [10].

використовуючи свої старі зв'язки в НКВС, влаштував в ІНВ в якості перекладача відомого йому як резидента японської розвідки в СРСР, «старого японського шпiona с 1914 г.» О. Кльотного [10].

Того ж таки 27 березня 1939 р. О.Л. був викликаний на повторний допит у справі іншого засудженого – М. Добісова-Доліна³², де було сказано наступне [10]:

Вопрос: *Не оговариваете ли вы ЖУРБУ как японского агента?*

Ответ: *Нет, я его не оговариваю. Я твердо убежден, что ЖУРБА (ШЕ-БЕКО) является японским агентом. [...]*

Вопрос: *Назовите лиц, с кем вы были связаны по шпионажу?*

Ответ: *С КОНСТАНТИНОВЫМ, ЕРМАКОВЫМ, ПОЗДНЕЕВОЙ, ЯЗГУРОМ, ТОРМОСИНЫМ. Из работников Разведупра я был связан до поездки в Японию с ПОКЛАДЕКОМ и ЛЕЙФЕРТОМ. После приезда из Японии – со ШЛЁНСКИМ и СИРОТКИНЫМ. По ИНО был связан с ДОБИСОВЫМ. Когда он уехал, был связан с КОСУХИНЫМ. Я был связан в Сеуле с ШАРМАНОВЫМ, МУРЗИНЫМ, ЭСБАХОМ и КИБАРДИНЫМ. В Токио я был связан с ПАНОВЫМ и ЖУРБОЙ. Из японцев был связан с ФУРУТА и АБЭ. В Кобе с ФУСЭ и по Токио с ФУСЭ.*

Вопрос: *Вы все честно говорите?*

Ответ: *Да, я говорю правду...*

Як видно з наведеного вище, прізвищ було названо достатньо, щоб Луб'янка мала роботу на довгі місяці та могла сфабрикувати нову групу кримінальну справу, до яких так заохочувало начальство. Арешти названих на цьому допиті почалися наступного ж дня. Саме свідчення О. Кльотного стали основним джерелом для сфабрикованої групової справи № 20997 щодо шпигунства на користь Японії, де окрім самого О.Л. фігурували В. Констянтинов³³, Н. Єрмаков, Д. Косухін, С. Тармосін,

³² Добісов-Долін Михайло Овсійович (1902 – 1940) – працівник радянської зовнішньої розвідки, співробітник ІНВ ОДПУ-НКВС, дипломат (на початку 1930-х років віце-консул в Пекіні). Арештований за обвинуваченням у шпигунстві, розстріляний 2 лютого 1940 р. Реабілітований посмертно у 1956 (<http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=6617>).

³³ Констянтинов Володимир Михайлович (1903—1967) – радянський сходознавець, японіст, спеціаліст з історії російсько-японських відносин та зовнішньої політики Російської імперії, співробітник дипломатичного корпусу СРСР та АН СРСР. На момент арешту (20 серпня 1938 р.) навчався японській мові під керівництвом О. Кльотного у Військовій академії. Після заслання та реабілітації В.М. повернувся в Москву до сім'ї та продовжив наукову роботу як співробітник Інституту сходознавства АН СРСР [87].

М. Добісов-Долін, Є. Калужський³⁴, І. Шебеко [10]. На кінець 1938 р. всі вони «зізнались» у шпигунстві і справу № 20997 планували розглянути у позасудовому порядку на Особливій нараді при наркомі внутрішніх справ, де всім засудженим мали винести вирок за статтею 58-1а УК РРФСР – «зрада Батьківщині», що передбачало розстріл. Але втручання керівництва 1-го (розвідувального) Управління НКВС призвело до відтермінування вироку, а для частини з підсудних взагалі до його скасування і заміни на інший. Це стало можливо через те, що через брак кадрів у 1938 – 1940 рр. Управління НКВС використовувало засуджених сходознавців для перекладу оперативних документів [88].

Так само як і О. Кльотний, не витримували тортур ті, хто потрапив за ґрати за його «свідченнями». Якщо на початку в них кипів праведний гнів, та нелюдські знущання призводили або до неминучої смерті, або до «правдивих зізнань». Ось, наприклад, витяги із стенограм допитів М. Добісова-Доліна, який потрапив до Луб'янки через покази О.Л. [10]:

[З ПРОТОКОЛУ ТРЕТЬОГО ДОПИТУ М. ДОБІСОВА-ДОЛІНА від 29 березня 1939 р.]

Вопрос: *Вы помните, какую вы давали информацию и материалы из ИНО КЛЁТНОМУ для передачи японской разведке?*

Ответ: *Никогда никаких информации и материалов из ИНО я КЛЁТНОМУ или какому-либо другому лицу для передачи японской разведке или какой-либо другой разведке не давал. Это клевета, самая гнусная.*

Вопрос: *Клётный показывает, что он был связан с вами по шпионской работе с 1933 года. Подтверждаете вы это?*

Ответ: *Абсолютная клевета и ложь. Никогда я шпионом не был и никакой шпионской работы с КЛЁТНЫЙ или с кем-либо другим, как я уже показывал, я не вел. [...]*

Вопрос: *Значит, вас Клётный оговаривает?*

Ответ: *Безусловно оговаривает, и мне непонятно [...], какие у него могут быть причины для этой кошмарной клеветы на меня.*

---

³⁴ Калужський Євген Маркович (1902 – 1940) – лейтенант держбезпеки, безпартійний, репресований. Народився в м. Катеринославі (зараз м. Дніпро, Україна). Співробітник (перекладач) ІНВ ОДПУ-НКВС, в 1930 – 1932 рр. як резидент радянської розвідки в Японії курував зв'язок із завербованим японським джерелом «Абе». Арештований за обвинуваченням у шпигунстві, розстріляний 2 лютого 1940 р. Реабілітований посмертно у 1956 [http://www.e-reading.club/book.php?book=1007067].

[З ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ М. ДОБІСОВА-ДОЛІНА від 20 червня 1939 р.]

Вопрос: *Кто еще вам известен как агент японской разведки из сотрудников ИНО?*

Ответ: *Кроме КИМА как агента японской разведки мне известны: КЛЁТНЫЙ – переводчик ИНО, КУРЕНКОВ – начальник 7-го сектора ИНО, ЕР-МАКОВ – переводчик ИНО. [...]*

Час ішов, ситуація в країні ставала все напруженішою через примару Другої світової війни, яка впритул підійшла до радянських кордонів. Тільки в 1939 р. в Європі сталася низка загрозливих подій – в Іспанії до влади прийшов диктаторський уряд генерала Ф. Франко; Німеччина, не зупинившись на поглинанні Австрії, окупувала Чехословацьку республіку; уряд Італії на чолі з фашистським диктатором Б. Муссоліні розв'язав ряд військових конфліктів щодо сусідніх та африканських (Ефіопія, Сомалі) країн. На східних кордонах СРСР почастишали військові конфлікти з японськими військами, пік напруги припав на літо 1939 р., коли протистояння переросло у військову сутичку відому сьогодні як бої на Халхин-Голі. Тож в таких умовах переповнені «ворогами народу» тюрми почали гарячково «звільняти» шляхом розстрілів. Наприклад, у ніч на 2 лютого 1940 р. одночасно були розстріляні 23 засуджені серед яких згадані за справою № 20997 Є. Калужський, М. Добісов-Долін, І. Шебеко, а разом з ними режисер В. Мейерхольд, директор МХАТа Я. Боярський-Шимшелевич, колишній співробітник Київської НК С. Шварц і ще низка високопосадовців і військових [http://www.moscow-tombs.ru/raznoe/donskoe/donskoe.htm].

Доля О. Кльотного і його «колеги» по справі В. Костянтинова вирішувалась в перші дні війни – пізнім вечором 24 червня 1941 р. [89,96, 97]. Сфальсифіковані матеріали, направлені до Верховного Суду СРСР, потрапили на підпис заступнику наркома НКДБ Б. Кобулову³⁵, який 3 черня 1941 р. затвердив обвинувальний вирок. Як свідчить кримінальна справа О. Кльотного (рис. 6.), яка зберігається в Центральному архіві

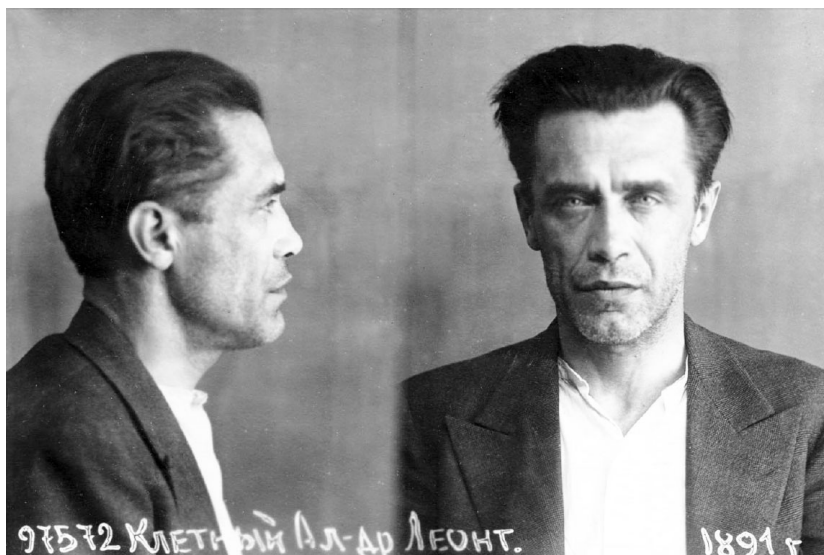
---

³⁵ *Кобулов Богдан Захарович* (1904 – 1953) – діяч радянських органів держбезпеки, комісар ДБ II-го рангу. Був заступником наркома НКВС ГрузРСР (1937 – 1938), НКВС СРСР (1941 – 1943) і НКДБ (1941, 1943 – 1945), І заст. міністра внутр. справ СРСР (1953). Вхпив до найближчого оточення Л. Берії. Один з головних організаторів сталінських репресій (https://uk.wikipedia.org).

ФСБ Росії (Д.Р-23744), на закритому судовому засіданні Колегії Верховного суду СРСР о 22 годині 25 хвилин обом підсудним був оголошений вирок за статтю 58-1а «зрада Батьківщині», а мірою покарання мав стати розстріл [96, 97]:

[ЦЕНТРАЛЬНЫЙ АРХИВ ФСБ РОССИИ. Д. Р-23744. Т.3. Л. 451]

Предварительным и судебным следствием установлено, что Клётный и Константинов, будучи завербованы японской разведкой для шпионской деятельности против СССР, на протяжении длительного периода времени передавали японской разведке сведения, составляющие государственную тайну СССР, таким образом совершили преступление – Клётный предусмотренное ст.ст. 58-1а и 58-11 УК РСФСР и Константинов ст.ст. 58-1б и 58-11 УК РСФСР.

Рис. 6. Фотографія О.Л. Кльотного з кримінальної справи Д. Р-23744.

Та зважаючи на той факт, що та ж сама Батьківщина в умовах війни на Східному фронті потребувала висококваліфікованих спеціалістів з японської мови, було зроблено все, щоб обвинувачені зізнались в провині, після чого суд замінив вирок на 20 років позбавлення волі [1, 96, 97]:

23 часа 50 минут, 24 июня 1941 г.

Клётного Александра Леонтьевича и Константинова Владимира Михайловича лишитъ свободы в ИТЛ, сроком на 20 лет каждого, с поражением прав на 5 лет и конфискацией лично принадлежащего им имущества. Срок наказания исчислять Клётному с 17.IX.1938 г. и Константинову с 20.VIII.1938 г. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

В серпні 1941 О. Кльотного і М. Костянтинова по етапу на Колиму доправили до Читинської пересильної тюрми. Дізнавшись про те, що до Чити прибули спеціалісти з китайської і японської мов, тодішній начальник Читинського управління КДБ І. Портнов наказав перевести їх до внутрішньої в'язниці. Планувалось залучити засуджених до роботи з отриманими розвідувальними документами з Маньчжурії та з китайськими перебіжчиками. Тому спеціально для О. Кльотного і М. Костянтинова відвели окремі камери, переобладнані під «кабінет і спальню», забезпечили їх необхідною літературою і нормальним харчуванням. У цих умовах О.Л. прожив дев'ять років. Полковник КДБ С. Кудреватих, який в 1942 р. тільки-но прийшов на службу до органів держбезпеки і працював з О. Кльотним, згадував, що О.Л. мав енциклопедичні знання і володів усіма діалектами японської мови, добре знав японські звичаї і традиції, дуже швидко сходився з людьми, що підвищувало ефективність допитів полонених. Особливо це стало в нагоді, коли у 1946 – 1949 рр. працювали з японськими військовополоненими з метою пошуку свідків підготовки та ведення бактеріологічної війни [95 – 97].

У 1942 р. О. Кльотний, окрім роботи з оперативними документами, склав тритомник присвячений білій еміграції в Маньчжурії [96, 97]. У 1944 – 1945 рр. О.Л. підготував наукову працю «*Маньчжурія. Забайкальское направление*», де по пам'яті та на основі матеріалів розвідки, узагальнив дані про природні особливості краю, навів чисельність та національний склад населення (виділивши окремо відомості щодо білогорвдійських емігрантів та їх громадські організації), відмітив розміщення японських спецслужб, описав Хайларський укріпрайон та інше. Ця книга стала дуже важливим документом для роботи органів КДБ в Маньчжурії та для підготовки і проведення радянськими військами Маньчжурської стратегічної наступальної операції в серпні 1945 р. [96, 97].

У 1942 р. О. Кльотний залишається в Читі, а М. Костянтинова переводять до Хабаровська для його залучення у підготовці судового процесу над японськими військовополоненими Квантунської армії, яких звинувачували у створенні і використанні бактеріологічної зброї [90]. У Читі на О.Л. повністю покладалась робота з оцінки захопленої японської документації. Керівництво спецслужб довіряло О.Л., тому в умовах бойових дій з 16 серпня по 17 вересня 1945 р. в складі оперативної групи УНКДБ по Читинській області він був відправлений у Маньчжурію, де працював як з перехопленою японською документацією, так і перекладачем під час допитів військовополонених. За цей час завдяки О. Кльотному вдалось виявити біля 700 японських агентів на території Китаю та СРСР. У 1946 р. спочатку М. Костянтинов (у лютому), а за ним і О. Кльотний (у червні) подають заяви на ім'я начальника Управління Міністерства Державної безпеки (УМДБ) по Хабаровському краю про відмову від своїх свідчень, даних під фізичним тиском у 1938 р. [96, 97].

У березні 1950 р. О. Кльотного переведено до Хабаровська, де він разом з М. Костянтиновим продовжує працювати над трофейними розвідувальними документами. Зважаючи на вагомість всієї роботи, проведеної арештантом за час перебування за ґратами, керівництво Хабаровського УМДБ порушило клопотання перед вищими інстанціями про перегляд міри покарання для них. Після розгляду документу Особлива Нарада при МДБ СРСР 23 червня 1951 р. своєю постановою скоротила строк покарання О.Л. на п'ять років [105]. Начальник УМДБ по Хабаровському краю полковник Л. Галкін 6 серпня 1952 р. направив листа до заступника Міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенанта В. Рясного щодо О. Кльотного та М. Костянтинова [96, 97]:

...В связи с завершением большой работы над трофейными документами, сопровождавшейся активным участием вышеуказанных заключенных – крупных специалистов по японскому языку, ходатайствовать пред Вами об их досрочном освобождении по решению Особого Совещания при МГБ СССР.

Постановою Особливої Нарadi при МДБ СРСР від 25 жовтня 1952 р. прийнято рішення про дострокове звільнення О. Кльотного і М. Костянтинова з 19 листопада того ж року, але з умовою проживання у Хабаровську і без права виїзду з міста. Змінивши в'язничні камери на міські

квартири, обидва арештанти продовжували працювати референтами в УМДБ-УКДБ по Хабаровському краю, поки 26 травня 1956 р. рішенням Верховної Колегії Верховного Суду СРСР вони не були повністю реабілітовані [95 – 97].

Після звільнення О. Кльотний покинув Хабаровськ, але не повернувся ні в Москву, ні в Київ. Через 18 років він не зміг відшукати дружину, яку репресували разом з ним в 1938 р., мати – померла, а інших родичів у нього не було. Тому О.Л. переїздить до Владивостока, де викладає японську мову в університеті. Спроба повернутися до наукової роботи не мала успіху. Задумана ще у в'язниці та частково виконана наукова праця «*Опыт систематического изучения иероглифической скорописи*», в якій були зацікавлені органи безпеки, не була підтримана М. Конрадом – колишнім першим викладачем О. Кльотного з японської та китайської мов, і який на той час, став відомим вченим. Щодо ситуації, яка склалась, О. Кльотний писав в Москву М. Костянтинову [100]:

[З АРХІВУ ІНСТИТУТУ СХОДОЗНАВСТВА РАН,
ОСОБИСТИЙ АРХІВ В. КОНСТЯНТИНОВА]

...Конрад хоть и стал академиком, но скоропись для него закрытая книга... Кстати, я до сих пор имею против него зуб за нетактичный ответ по поводу работы «Систематизация скорописи» в 1956 г. ... Он посоветовал мне быть скромнее в своих требованиях по поводу вознаграждения, о чем я ему писал в ответ на его ответ. А все дело было в том, что тогда (еще до получения пенсии) я ставил основным условием взять меня на хлеба, т.к., чтобы взяться за работу, я должен был уйти из Управления. Учтывая, что мы с Конрадом старые знакомые и все прочее, мне было очень обидно читать такого рода «наставление». Черт с ним, мне с ним детей не крестить, тем более что теперь, когда я ушел на пенсию и оставил работу в Управлении, мне эта работа не нужна и заниматься я ею не буду. Я скоропись знаю, а раз расшифровка ее никому тоже не нужна, то эта работа пойдет в печку...

...Пишу тебе о моих настроениях, чтобы ты не думал, будто я обиделся по-особенному на Конрада. Теперь, если бы он даже стал упрашивать, чтобы я окончил эту работу, я не намерен был бы обременять свой приятный досуг старости. Работа эта мне не нужна. Она нужна

другим, и я пытался, как говорится, оставить после себя след в востоковедении, теперь говорить об этом слишком поздно [...] А Конрада нечего оправдывать. После его ответа на мое письмо я ему снова написал в свое время и объяснил причину своих «нескромных требований», но он не удостоил меня на это ни одним словом. [...] За твое предложение вернуть работу в Москве сердечно благодарю, но вопрос решен окончательно: кончать работу не буду.

Як твердять спеціалісти, і до сьогодні «иероглифическая скоропись — «закрытая книга» для абсолютного большинства японистов. Сложись ситуация с А. Клётным иначе, может быть, этого и не было бы» [100]. Тож остання праця О.Л. так і залишилася не завершеною. У 1959 р. О. Кльотний помер у Владивостоці, де і був похований. Його архів і рукописи втрачено.

За кожною людиною, що йде, залишається довгий шлях із спогадів рідних, друзів, однодумців, колег... Та є долі, дороги яких сховані за багатьма дверима, загублені в безоднях архівів, і, здавалось, назавжди пропали в лабіринтах часу. Так було і з О. Кльотним – радянським розвідником, сходознавцем, перекладачем, киянином, доля якого неймовірно вперто крок за кроком вела його на Схід до далекої Японії.

Н.М. Шиян

2. ГЕРБАРІЙ СТУДЕНТА О. КЛЬОТНОГО «ФЛОРА ЯПОНІЇ», ЗІБРАНИЙ У ТОКІО В 1914 р.

2.1. Історія створення та функціонування колекції.

Історична гербарна колекція «Флора Японії», зібрана студентом Київського комерційного інституту (ККІ) О. Кльотним у 1914 р. в м. Токіо, належить до малих зібрань Національного гербарію України (KW), бо нараховує лише 88 зразків судинних рослин. Та не зважаючи на це, вона є цікавим об'єктом ботанічних досліджень і джерелом історичних даних. У ході вивчення гербарію О. Кльотного встановлено, що він є частиною матеріалів колектора, які в минулому належали Музею товарознавства ККІ, про що свідчать тиснення на папках та інвентарні номери установи на них (Рис. 7).

Рис. 7. Приклад тиснення на верхній кришці папки гербарію О. Кльотного «Флора Японії».

Музей товарознавства ККІ розпочав свою роботу в 1906 р. Його організатори мали на меті створити колекції чотирьох експозиційних відділів – Мануфактурного, Сільськогосподарського, Хіміко-технологічного

та Гірничозаводського, для всебічного ознайомлення студентства зі станом розвитку торгівлі й промисловості Російської імперії та світу. Керівництво ККІ всіляко дбало про поповнення фондів, тому в Музей надходили експонати не лише подаровані попечителями та меценатами, а й ті, що спеціально збиралися викладачами та студентами вузу в чисельних відрядженнях губерніями Російської Імперії та за кордоном. Музейні колекції комплектувалися так, щоб представити різні галузі промисловості та продемонструвати повний технологічний цикл виробництва кожного продукту від сировини через стадії переробки до готової продукції. Коли кількість експонатів і якість експозицій дали можливість всебічно представити рівень тогочасної передової промисловості світу та торговельних відносин Російської Імперії, Рада Інституту в 1911 р. дозволила у визначений час безкоштовні екскурсії для широкого загалу відвідувачів з метою розширення співпраці з діловими колами та популяризації учбового закладу [3, 109].

У 1914 р. серед студентів, відряджених до країн Далекого Сходу з метою поглиблення знань зі східних мов, підготовки наукової роботи за визначеною темою та збору експонатів для поповнення фондів Музею товарознавства, був і О. Кльотний [47, 64]. За неповних три місяці Олександр пройшов стажування з японської мови при Токійському університеті та зібрав статистичні дані й наочні матеріали для всебічного висвітлення питання стану тогочасного лісового господарства Японії. Саме наукове завдання цього студента визначило композицію його гербарної колекції, яка складається з рослин, що мають практичне значення для промисловості та народного господарства. Тому привезені О. Кльотним до Києва зразки деревних рослин та бамбуків були відповідним чином оформлені, ставши частиною експозиції Музею товарознавства ККІ.

У роки Першої світової війни Музейні фонди разом з іншим майном ККІ евакуювали до Саратова, де Інститут перебував з вересня 1915 р. по вересень 1916 р. [109]. Гербарій О. Кльотного також був вивезений з Києва. Відомо, що в евакуації експозиції Музею товарознавства неодноразово демонструвалися. Так, за клопотання Київського товариства сприяння поширенню комерційних знань з 4 по 14 квітня (за старим стилем) 1916 р., на честь Великодніх свят, у приміщенні Саратовського комерційного училища була відкрита виставка японських і монголь-

ських колекцій, які «довольно подрбно рисують быт Японии и Монголии» [72]. Хоча вхід на виставку був платним, вона користувалася попитом і за короткий час її відвідали понад 600 осіб. Екскурсоводами виступали студенти: С. Новаковський – по японському відділу та С. Майнер – по монгольському. Як писав у звіті хранитель Музею: «...виставка несомненно вызвала к себе живой интерес и во всяком случае дала посетителям много чрезвычайно поучительного, относящейся к промышленной жизни и этнографии Японии и Монголии» [73]. Восени 1916 р. ККІ разом з усім майном був реєвакуйований до Києва. Колекція О. Кльотного, яка повернулася з Саратова, ще довгі роки зберігалася у музейних фондах ККІ, аж до повної ліквідації установи у радянський час.

До Гербарію KW альбоми з рослинами «Флора Японії» потрапили у 1934 – 1935 рр. Це сталося через те, що на початку 1930-х років в Україні, і зокрема у Києві, йшов активний процес становлення та реорганізації різного роду учбових, наукових і культурних установ, які «підганяли» під потреби та ідеологію Радянської держави. Так Постановою Уряду УСРР³⁶ від 1 жовтня 1930 р. Київський інститут народного господарства ім. Євгенія Бош (як на той час називався дореволюційний ККІ) було повністю ліквідовано. Натомість створено два окремі Інститути – Фінансово-економічний і Обміну та розподілу. Останній згодом перевели до Харкова. У зв'язку з цим Музей остаточно припинив свою роботу у 1934 р., а його фонди були розпорошені по іншим музеям і колекціям Києва [https://kneu.edu.ua/ua/University_en/about_university/museum/]. Майже одночасно, заснований ще 1921 р. Ботанічний кабінет (музей) та Гербарій ВУАН, у квітні 1930 р. за постановою Президії ВУАН приєднано до Кафедри квіткових рослин Київського університету. Новостворений Інститут через рік переведено до Природничо-технічного відділу ВУАН і згідно Постанови НКО УСРР від 1 квітня 1931 р. поіменовано Науково-дослідним Інститутом ботаніки ВУАН [81]. З перших днів заснування установи була розгорнута активна робота з формування її науково-технічної бази. В цей час йде інтенсивне поповнення фондів Гербарію Інституту шляхом збору матеріалів під час експедицій, через обмін, купівлю, дарування, а також передачу колекцій

³⁶ Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) – така назва України, як республіки СРСР вживалася в офіційних документах з моменту його створення (30 грудня 1922) і до 30 січня 1937, коли було змінено порядок слів у зв'язку з прийняттям нової редакції тодішньої Конституції.

сухих рослин з інших установ на довічне зберігання [111]. Тож не дивно, що після ліквідації Музею товарознавства японські гербарії О. Кльотного потрапили саме до фондів Інституту ботаніки, де зберігаються і до тепер у Національному гербарії України (KW).

2.2. Методика опрацювання колекції.

У 2014 – 2015 рр. нами здійснено спеціальне вивчення матеріалів історичної гербарної колекції «Флора Японії» (KW). Робота концентрувалася в трьох напрямках: по-перше, вівся пошук архівної і літературної інформації з метою з'ясування особи колектора та історії створення його гербарію; по-друге, виконувалося технічне опрацювання матеріалів цієї збірки та їх сканування; по-третє, проводилось таксономічне вивчення зразків та оцінка наукового значення колекції.

Оскільки особа колектора виявилась на той час невідомою, то ми звернулися до міських архівів, серед них і до Державного архіву м. Києва (ДАК), де зберігаються документи Київського комерційного інституту (фонд 153) [106]. Саме там було виявлено особову справу студента О. Кльотного та інші папери, які стосувалися його та діяльності Музею товарознавства ККІ. Для написання біографічного нарису про колектора були залучені віднайдені документи, доступна література та відкриті електронні архіви Російської Федерації.

Гербарні матеріали колекції О. Кльотного пройшли повне технічне опрацювання. Для покращення стану збереження зразків проведено ревізію папок та їх вмісту. Знайдені ушкодження картону та паперу, на якому монтовані зразки, усунені шляхом склеювання (використовувався клей ПВА). Забруднення паперу та зразків прибрано фізично. Оскільки майже всі рослини в гербарії О. Кльотного фіксовані (наклеєні або монтовані паперовими смужками), то основна увага під час роботи зверталася на збереження опалих (хвої) або зламаних (листки, гілки) частин рослин. Виявлені фрагменти були перекладені до паперових конвертиків, які приклеювались поряд з рослиною на підкладці (див. рис. 10, 32). Встановлено, що більшість матеріалів папки з листяними породами ушкоджено пліснявою (наприклад, див. рис. 42, 51, 58). З метою профілактики цього

ураження, зразки та папір цієї папки оброблялись біоцидом широкого спектру дії. Зауважимо, що запліснявіння матеріалів колекції відбулося у період монтування рослин ще у 1914 р. Це сталося через те, що дану збірку оформлював студент не біологічного профілю, який мало зважав на правила гербаризації, тож монтував на папері живі або недостатньо висушені рослини.

Інвентаризація колекції О. Кльотного проведена шляхом штрихкодування (див. альбоми в додатку). Після чого всі зразки були оцифровані, інформацію щодо кожного з них внесено до електронної бази даних, а отримані зображення – до бази зображень зразків Гербарію KW.

З метою оцінки наукового значення колекції О. Кльотного проведено таксономічне вивчення усіх її матеріалів. Зокрема встановлювалась точність визначення рослин, правильність написання латинських назв, відповідність їх сучасній номенклатурі тощо. У разі, коли зразок мав помилки в таксономічній ідентифікації, він перевизначався. У випадку, коли зазначена назва виду застаріла і зараз використовується лише в якості синоніма, нами вказано сучасну назву рослини. Зразки, які не мали попереднього визначення, були таксономічно ідентифіковані. Усі зроблені нами примітки до зразків, їх визначення та перевизначення фіксовані у вигляді *notae criticae*. Узагальнивши отримані дані, ми встановили таксономічний склад колекції, поширення кожного з представлених тут видів у світі та їх господарське значення, із залученням літератури та відкритих електронних ресурсів (Flora of China (<http://www.efloras.org>), The Woody Plants of Korea (<http://florakorea.myspecies.info/en>), Flora of Hokkaido (<http://www.hinoma.com/maps/>), Online resources for botanical and conservation research in Japan (<http://herbaria.plants.ox.ac.uk/bol/florajapan>), ін.), а також з'ясували їх приналежність до Міжнародного червоного списку МСОП (The IUCN Red List, <http://www.iucnredlist.org/>) та категорію охорони.

На основі опрацьованих матеріалів, крім біографічного нарису про колектора та опису його гербарію, нами підготовлені альбоми із зображеннями зразків та підписами до них (див. додаток). В них подані зображення кожного гербарного аркуша, а також титул папки та супровідний текст, написаний О. Кльотним. Фотографії являють собою копії сканованих зображень зразків. Підписи до малюнків подані українською та

англійською мовами. Назви видів японською мовою записані системою знаків латинської абетки – ромадзі. В підписах зазначена сучасна латинська назва рослини, українська (або відповідно англійська) та японська назви. Після цього наведено оригінальний текст, який подано до зразка О. Кльотним, де в квадратних дужках є транскрипція японського тексту. У випадку помилок в підписах до зразка, виправлення подані тут же в квадратних дужках.

2.3. Опис колекції.

Гербарій О. Кльотного складається з трьох тематичних папок – «Флора Японії. Хвойні породи», «Флора Японії. (Ніхон-Сінрін). Листяні породи. І», «Флора Японії. Бамбуки (Ніхон-таке)». В них міститься 88 зразків 84 видів з 51 роду 15 родин флори Японії. Оскільки збірка листяних порід в KW представлена лише першою частиною, ми розглядаємо цей факт свідченням того, що відома нам колекція є не повною.

Кожна з папок досліджуваного гербарію виготовлена з цупкого картону розміром 31,0 x 40,0 см. Кришки папок зовні обтягнуті темно-сірою тканиною, а в середині обклеєні цупким папером жовто-зеленого кольору з дрібним темно-сірим сітчастим малюнком. На верхніх кришках по центру вгорі золотим тисненням по тканині зазначено: «*Кієвській Комерческій Інститутъ. Музей товаровъднія*», а нижче відкарбована відповідна назва альбому (рис. 7, 8а, 37а, 69а). На відстані 2,5 см від лівого краю кожної кришки з гори вниз відтиснений декоративний візерунок шириною 2,5 см з плетива ліній, меандрів та інших елементів. Зверху, знизу і з правого боку по центру на відстані 1,0 см від краю кожної кришки є отвори, оторочені металевим кільцем, у які заправлялись мотузки для зав'язування папок (рис. 8а, 37а, 69а). На зовнішньому боці кришки папки з хвойними породами є пізніший припис цифрами «1 – 8», а над вісімкою олівцем додано «9». Можливо, це свідчення того, що папка «Флора Японії. Хвойні породи» була перша з восьми (дев'яти) подібних. З іншого боку верхніх кришок є штемпелі Музею товарознавства ККІ з інвентарним номером кожної з папок (рис. 69б), а саме: «Флора Японії. Хвойні породи» № 13150, «Флора Японії. (Ніхон-Сінрін). Листяні породи. І» № 13131,

«Флора Японії. Бамбуки (*Ніхон-таке*)» № 13153. Нижні кришки папок мають верхній, нижній та правий бічні клапани по 12,0 см шириною, які надійно прикривають гербарний матеріал, вміщений в них. На зовнішній поверхні нижніх кришок отвори та тиснений декоративний візерунок розташовані так само як і на верхніх.

У папках колекції знаходяться альбоми з гербарієм, які зроблені самостійно з аркушів цупкого паперу (типу «ватман») жовтуватого кольору розміром 37,0 x 60,0 см, згорнутих навпіл. Сформовані з них зошити містять по 18 – 16 аркушів, не зшитих посередині. На початку кожного альбому є титульна сторінка, на якій О Кльотний від руки чорними чорнилами японською та російською мовами написав: «[яп.:] *Зразки рослин Японії, зібрані в токійському районі Мегуро студентом Київського комерційного учбового закладу Олександром Кльотним.* – [рос.:] *Собрано студентом Ал. Клётным в Японии в 1914 году*» (рис. 8б, 37б, 69в). З кожного боку альбомного аркушу монтовано гербарний зразок біля якого червоними чорнилами колектор зазначив латинську назву виду, а чорними – назву рослини японською мовою. Японські тексти написані переважно з використанням силабічних абеток хіраґани та катакани, зрідка трапляються записи ієроґліфами. На кожному аркуші (переважно у верхньому правому куті) кольоровим олівцем, від руки вказано інвентарний номер зразка. Такі номери у альбомі «Флора Японії. Хвойні породи» йдуть від № 144 до № 172, у «Флора Японії. (*Ніхон-Сінрін*). Листяні породи. I» від №85 до № 116, а у «Флора Японії. Бамбуки (*Ніхон-таке*)» від № 117 до № 143. Наявність цих номерів (від № 85 по № 172) ще раз підтверджує припущення, що в KW зберігається лише частина гербарних матеріалів зібраних О. Кльотним у Токіо в 1914 р.

Представлені в альбомах О. Кльотного види демонструють невеличкий фрагмент флористичного багатства Японії, територія якої вирізняється розмаїттям рослинного світу та високим ступенем ендемізму. Японський архіпелаг складається з 4 великих і близько 300 дрібних островів, розкиданих з півночі на південь на 3500 км. Він характеризується значним кліматичним різноманіттям та складним рельєфом, через що на його території трапляються як тропічні види рослин, так і представники арктичної флори. За останніми підрахунками в Японії росте близько 4500 видів природної флори, з яких 3950 покритонасінні, 40 – голонасінні та 500 – папоротеподібні [101, 116, 126,

133]. Понад 1600 видів флори Японії є ендеміками [124, 133]. Близько 70 % території цієї країни вкрито лісами, сформованими 168 видами дерев. На північному о. Хоккайдо переважають хвойні ліси утворені здебільшого ялиною (*Picea jezoensis* (Siebold et Zucc.) Carrière (яп.: Ezo-matsu), *P. glehni* (Fr. Schmidt) Mast. (яп.: Akaezo-matsu)) та ялицею (*Abies sachalinensis* (яп.: Todomatsu)) з густим підліском з бамбуку. Причому в гірських районах, вище верхньої межі лісу (понад 500 м. н.р.м.), поширені берези (наприклад, *Betula ermanii* Chamisso (яп.: Dakekanba)) та сосна сланка (*Pinus pumila* (Pall.) Regel. (яп.: Namaitsu)). Та вже на південному заході цього острова хвойні ліси змінюються листяними, які домінують на більш південному о. Хонсю. Листяні ліси сформовані листопадними, широколистяними видами дубу, буку, клену, каштану, липи та ін., на о. Хонсю піднімаються до 1800 м н.р.м., де їм на зміну приходять хвойні, займаючи висоту до 2000 м н.р.м. Але вже в нижній частині схилів цього острова, на південь від 38° північної широти, а також на схилах гір південних островів Сікоку і Кюсю (до висоти 800 м н.р.м.), панують вічно-зелені субтропічні ліси. Тут ростуть дуби, магнолії, камфорне дерево (*Cinnamomum camphora* (L.) J. Presl (яп.: Kusunoki)), криптомерія японська (*Cryptomeria japonica* (яп.: Sugi)), японський кипарис (*Chamaecyparis obtusa* (Siebold et Zuccarini) Endlicher (яп.: Hinoki)), деякі ліани. На крайньому півдні о. Кюсю та на островах Рюкю до висоти 300 м н.р.м. поширені мусонні ліси з пальм (*Areca catechu* L. (яп.: Binrō), *Arenga pinnata* (Wurmb) Merr. (= *A. saccharifera* Labill. ex DC.)), фікусів, деревовидних папоротей, бамбуків, бананів, орхідей [101, 116, 126, 133]. Тож маючи чи не найвищу щільність населення у світі і високий рівень розвитку промисловості, Японія і до сьогодні густо вкрита лісами. Збереження лісів у країні є не лише державною стратегією, а й культурною традицією, оскільки за синтоїськими віруваннями у кожному дереві живе божество Камі (Сінто) [7]. Зберігаючи свої ліси, японська держава закуповує для промисловості та будівництва деревину за кордоном, у першу чергу на Філіппінах та в Росії.

У флорі Японських островів хвойні породи представлені 40 видами з 7 родів, які утворюють ліси на значних площах і здавна використовуються у різних галузях промисловості й ремісництва та посідають чільне місце в культурі Японії. Тому не дивно, що О. Кльотний присвятив цим рослинам окремий альбом в колекції – «Флора Японії. Хвойні породи».

У ньому зібрано зразки 29 видів з 17 родів з родин Cupressaceae Gray, Pinaceae Spreng. ex F.Rudolphi, Taxaceae Gray, Sciadopityaceae Luer. Всі вони є рідкісними та зникаючими представниками флори Японського архіпелагу і прилеглих материкових територій, тому на сьогодні внесені до Міжнародного червоного списку МСОП (The IUCN Red List, <http://www.iucnredlist.org>).

Родина *Cupressaceae* в гербарії О. Кльотного представлена 10 видами з 7 родів. Серед них обидва види *Chamaecyparis* флори Японії, які є ендеміками цієї території. Для колекції зібраний типовий різновид *Ch. obtusa* (KW 0001002269, рис. 27а), який часом називають японським кипарисом (яп.: Hinoki), і який у вигляді фрагментів колишніх потужних популяцій трапляється на схилах невисоких гір (600 – 1500 м н.р.м.) у південній частині о. Хонсю, а також на о-вах Сікоку та Кюсю. Поза межами Японії цей вид у вигляді var. *formosana* (Hayata) Rehder зрідка трапляється на Тайвані, де також є ендеміком і відомий в літературі як тайванський жовтий кипарис. Інший вид цього роду *Ch. pisifera* (Siebold et Zucc.) Endlicher (KW001002267, рис. 25), японською Sawara, росте розсіяно або невеликими групами у хвойних та мішаних лісах на висоті від 260 до 2600 м н.р.м. виключно на о-вах Хонсю і Кюсю. Обидва види кипарисовиків зараз не мають промислового значення. У давнину (VIII – XVI ст.) їх міцну і стійку до гниття деревину використовували для будівництва храмів та палаців знаті, тому ці види в Японії входять до так званої п'ятірки «Священих дерев Кісо»³⁷ [116, 120, 133, <http://www.conifers.org>]. Зважаючи на скорочення їх популяцій, через знищення біотопів, у яких вони були поширені, та низьку здатність до природного відновлення, через повільний ріст особин, обидва види внесені до списку МСОП, причому *Ch. obtusa* за категорією NT (вид близький до стану загроженого), а *Ch. pisifera* за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

³⁷ П'ять Священих дерев Кісо – це група найцінніших порід хвойних, які здавна зростали у Великому лісі Кісо, що знаходиться в долині однойменної річки у історичній провінції Оварі у Східноморському краї Японії (о. Хонсю). До цієї групи належать Hinoki (*Chamaecyparis obtusa*), Sawara (*Ch. pisifera*), Kurobe (*Thuja standishii* (Gordon) Carrière), Asuhi (*Thujaopsis dolabrata* (Thunb. ex L.f.) Siebold et Zucc.), та Kōyamaki (*Sciadopitys verticillata*). Починаючи з середньовіччя ліси Оварі знаходились під захистом феодалних, а після реставрації Мейдзі Імператорських законів. Знищення чи використання деревини вказаних видів простолудом розглядалося як браконьєрство і каралося смертю.

Рід *Juniperus* представлений у колекції зразками трьох видів. Серед них найпоширеніший *J. chinensis* L. (KW 001002259, рис. 17), який росте в Китаї, Монголії, Кореї, у М'янмі, на Далекому Сході РФ (Камчатка, Приморський край, о. Сахалін, Курильські о-ви). В Японії цей мінливий вид (яп.: Ibuki, або Yuakushin, або Kashiwa Maki) трапляється по схилах гір у прибережних районах на о-вах Хонсю, Сікоку та Кюсю, утворюючи ялівцеві гаї, або росте разом з іншими хвойними і листяними породами [116, 133]. Близький до попереднього виду *J. procumbens* (Siebold ex Endl.) Miquel (KW 001002262, рис. 20), який часом розглядається як різновид *J. chinensis* [114], поширений виключно в південній частині Японського архіпелагу на о. Кюсю та о-вах Рюкю (група Окінава та Сакісіма) і відомий тут як Hai-byakushin, або Sonare, або Iwadarenezu [115, 120, 133]. Ще один зразок колекції знайомить з *J. rigida* Siebold et Zucc. (KW001002268, рис. 26), знаним азійським представником цього роду, поширеним у низці провінцій Північно-східного Китаю, в Монголії, Північній та Південній Кореї, в РФ (Приморський край та о. Сахалін). В Японії *J. rigida* (яп.: Morimatsu, або Nezu, або Nezumi-sashi, або Muro, або Moronoki) росте на висоті 100 – 1000 м н.р.м. на о-вах Хонсю (на південь від префектури Івате), Сікоку (північ) та Кюсю (північ та центр) [116, 120, 133]. Через значну морфологічну пластичність згадані види утворюють чисельні різновиди та форми, які високо цінуються садівниками, тому ці ялівці є улюбленими об'єктами селекціонерів і часто трапляються в садово-паркових композиціях, особливо біля храмів та в бонзаї. Тверда і міцна деревина *Juniperus* використовується в Японії для виготовлення меблів, столярних виробів, різьблення по дереву тощо [114 – 116]. З метою збереження, згадані види ялівців внесені до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

З п'яти відомих на сьогодні видів роду *Thuja* в досліджуваному гербарії зберігається зразок ендеміка японської флори *Th. standishii* (KW001002264, рис. 22), відомої як туя Стендіша або японська (яп.: Kurobe, або Kurobi, або Nezuko). Ареал цього вузьколокального виду, окремі особини якого живуть до 280 років, обмежений верхнім лісовим та субальпійським поясом гір о-вів Хонсю та Сікоку, де вид росте разом з *Abies homolepis*, *Taxus cuspidata* Siebold et Zucc., *Tsuga diversifolia* (Maxim.) Mast., та *Pinus parviflora* Siebold et Zucc. Туя японська – одне з п'яти «Священних дерев Кісо», світлу та м'яку деревину якого здавна використо-

ували в будівництві та оздобленні храмів і палаців, а також для виготовлення меблів, посуду, діжок, барил, взуття сабо тощо. В колекціях ботанічних садів та в парках *Th. standishii* культивують значно менше, у порівнянні з іншими представниками роду [115, 116, 133, <http://www.conifers.org>]. З метою збереження виду, він внесений до списку МСОП за категорією NT (вид, близький до стану zagrożеного).

У колекції О. Кльотного є низка зразків, які знайомлять з монотипними родами *Cupressaceae*, такими як: *Cryptomeria* D. Don, *Cunninghamia* R. Br. ex A. Rich., *Platycladus* Spach, *Thujopsis* Siebold & Zucc. ex Endl. Так, рідкісний вид *Cryptomeria japonica* в природі представлений двома географічними різновидами – типовим var. *japonica* (яп.: Sugi), який росте в Японії в чистих та змішаних з іншими видами хвойних лісах на о-вах Хонсю, Сікоку і Кюсю на висоті до 400 м н.р.м. та var. *sinensis* Miq. in Siebold et Zucc., який трапляється в горах південно-східного Китаю (провінції Фуцзянь, Цзянсі, Сичуань, Юньнань, Чжецзян). Саме типова *C. japonica* var. *japonica* зберігається в колекції О. Кльотного (KW001002266, рис. 24). Завдяки високим технічним якостям і стійкості до гниття деревина криптомерії здавна використовувалась для будівництва, у мосто- та суднобудуванні, в паперовій промисловості, а також для ліхтарних стовпів, для виготовлення меблів, посуду тощо. В Японії кора цього дерева традиційно слугувала покрівельним матеріалом для дахів житлових будинків. *C. japonica* має низку форм і широко культивується лісовими господарствами країн Південно-Східної Азії, де її промислові насадження займають значні площі [115, 116, 120, 133, <http://www.conifers.org>]. Природні осередки виду охороняються в Японії та Китаї, до списку МСОП він внесений за категорією NT (вид, близький до стану zagrożеного).

Зберігається в досліджуваній колекції і зразок *Cunninghamia lanceolata* (Lambert) Hooker (KW 001002261, рис. 19), природний ареал якої охоплює гірські райони Китаю (включаючи Тайвань), В'єтнаму та Лаосу, де вона росте у хвойних і мішаних лісах на кам'янистих схилах та в горах від 200 до 2800 м. н.р.м. В Японії *C. lanceolata* (яп.: Kōyōsan (Коуоузан)) культивується здавна і трапляється як серед культурних насаджень, так і в природних лісах. Стійка до гниття та легка у обробці деревина цього виду здавна користувалася попитом у населення і використовувалась як будівельний матеріал, на щогли кораблів, для виготовлення меблів, трун тощо, а також у якості дров. На сьогодні *C. lanceolata*

широко культивується як декоративна культура та є об'єктом лісового господарства азійських країн [115, 116, <http://www.conifers.org>]. З метою збереження природних популяцій, вид підлягає охороні і внесений до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Зразок *Platycladus orientalis* (L.) Franco (KW001002265, рис. 23) з Японії, представляє монотипний рід *Platycladus*. Хоча природний ареал виду охоплює Китай та Корею, але *P. orientalis* здавна культивується в Японії та в інших країнах світу як декоративна рослина. Поза тим, деревина широкогілочника східного використовується в будівництві, а його гілки та шишки – в народній медицині та фармакології [115, 116, <http://www.conifers.org>]. Вид внесено до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Ще одного ендеміка Японського архіпелагу демонструє зразок *Thujaopsis dolabrata* (KW 001002260, рис. 18), єдиний вид свого роду. Його природний ареал охоплює о-ва Хоккайдо, Хонсю, Кюсю і Сікоку, де він входить до складу хвойних і мішаних лісів, піднімаючись від прибережних районів (400 м н.р.м.) до гір (1800 – 2100 м н.р.м.). *T. dolabrata* (яп.: Aasunaro, або Asuhi, або Hiba, або Tsugaruhinoki, або Kumasaki) є однією з цінних лісових порід Японії і відноситься до п'ятірки «Священих дерев Кісо». Його легка, несмолиста і довговічна деревина, що добре піддається обробці, з середньовіччя використовується в будівництві храмових і палацових комплексів, в мостобудуванні, а також у виготовленні меблів та різного роду лакованих виробів, для різьблення по дереву тощо. Молоді екземпляри *T. dolabrata* цінуються за декоративність, тому часто трапляються в садово-паркових насадженнях в Японії та країнах з помірним кліматом [115, 120, 1333, <http://www.conifers.org>, <http://www.iucnredlist.org>]. З метою збереження цього вузьколокального виду його внесено до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Найчисельнішими в колекції О. Кльотного є зразки Pinaceae, які знайомлять з 14 видами 6-ти родів. Представники цієї родини належать до основних лісоутворюючих порід дерев і відіграють дуже важливу роль у формуванні природних фітоценозів більшості Японських островів. Як в цілому у світі, так і в Японії, види Pinaceae є джерелом висоякісної деревини і смол, а також продуктів їх вторинної переробки. Більшість

соснових є важливими декоративними рослинами. В культурі Японії їм відведена особлива роль як одного з символів і предметів поклоніння, тому вони не лише зростають поряд осель та храмів, а часто трапляються на картинах, гравюрах, тканинах, на ужиткових речах, таких як посуд, зброя, віяла, меблі тощо. Особливе місце видам родини Pinaceae відведено в мистецтві бонзаю. Серед гербарних матеріалів О. Кльотного зібрані зразки чотирьох з п'яти японських ялиць – *Abies firma* Siebold et Zucc. (KW 001002256, рис. 14), *A. homolepis* (KW 001002253, рис. 11), *A. sachalinensis* (KW001002258, рис. 16), *A. veitchii* Lindl. (KW001002257, рис. 15), які згідно сучасних молекулярно-генетичних досліджень утворюють єдину монофілетичну групу [138]. Високі дерева *A. firma* (яп.: Момі) до 50 м заввишки і 2 м в діаметрі ростуть лише в Північній і Центральній Японії (о-ви Хонсю, Сікоку, Кусю і Якусіма (Яку)) на висоті від 50 до 1600 м н.р.м. переважно у мішаних лісах. Вік декількох особин цього виду з о. Якусіма оцінюють від 410 до 610 років. Легка і м'яка деревина ялиці момі використовується в Японії як будівельний ліс та для виробництва трун [116, <http://www.conifers.org>]. На даний час вид знаходиться під охороною і занесений до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння). Інший ендемічний вид Японських островів – *A. homolepis* (яп.: Ураїґо-момі), росте на півночі у хвойних лісах на висоті 200 – 2000 м н.р.м., від префектури Фукусіма на о. Хонсю до о. Сікоку на півдні, де входить до складу мішаних лісів на висоті 1100 – 1800 м н.р.м. Вагомого економічного значення деревина цього виду не має [116, <http://www.conifers.org>]. Через знищення лісових масивів за участю *A. homolepis*, вид скорочує ареал, тому потребує охорони і внесений до списку МСОП за категорією NT (вид, близький до стану zagrożеного). У центральній частині о. Хонсю, починаючи з висоти 1000 м н.р.м., попередній вид поступово витісняється *A. veitchii* (яп. Shirabiso або Shirabe), яка утворює масиви у холодних вологих гірських лісах на висоті 1500 – 2800 м н.р.м. Крім о. Хонсю ялиця Віча трапляється у горах о. Сікоку. Хоча промислового значення цей вид не має (його деревину низької якості використовують лише у паперовому виробництві), та через високу декоративність цих дерев *A. veitchii* часто зустрічається в парках та ботанічних садах [116, 138, <http://www.conifers.org>]. Як ендемік Японських островів, вид охороняється і внесений до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Ще однією ялицею, представленою в колекції О. Кльотного, є далекосхідний вид *A. sachalinensis* (яп.: Todomatsu), ареал якого охоплює пів Камчатку, о. Сахалін, Курильські о-ви та північну частину о. Хоккайдо. Росте *A. sachalinensis* переважно в мішаних лісах, але місцями утворює суцільні масиви. Як і попередній вид, через низьку якість деревини, є сировиною переважно для паперової промисловості. Культивується в ботанічних садах і парках в багатьох країнах світу [116, <http://www.conifers.org>]. Занесений до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Рід *Larix* в гербарії О. Кльотного представлений обома видами цього роду, які зазначені у флорі Японії [133]: *L. gmelinii* (Rupr.) Kuzen. var. *japonica* (Maxim. ex Regel) Pilg. (KW001002696, рис. 276) та *L. kaempferi* (Lambert) Carrière (KW001002271, рис. 28). Японський різновид морозостійкої *L. gmelinii* (яп.: Guimatsu або Shikotanmatsu) з о. Хоккайдо, яка поза межами нього зростає на о. Сахалін та на Курильських о-вах Ітурупт і Шикотан, утворює тут на ґрунтах з підвищеною вологістю чисті лісові масиви, а на більш сухих ділянках росте разом з *Abies sachalinensis*, *Picea jezoensis*, *Alnus hirsuta* (Spach) Rupr., *Betula platyphylla* Sukaczew, *B. ermanii* та з видами *Salix* [<http://www.conifers.org>]. В практичному відношенні *L. gmelinii* var. *japonica* є важливою сировиною для суднобудування та паперової промисловості. Ендемік Японії *L. kaempferi* (яп.: Karamatsu), яка поширена в природних умовах виключно на о. Хонсю на висоті (500) 1200 – 2700 (2900) м н.р.м., де у верхньому лісовому поясі гір утворює моновидові хвойні ліси або росте разом з *Picea jezoensis*, *Tsuga diversifolia*, *Pinus densiflora* Siebold et Zucc., *Abies veitchii*, *Betula ermanii*, *B. platyphylla*. На невеликих висотах цей вид утворює мішані ліси з буком, дубом і грабом. Деревина обох модрин міцна і стійка до гниття, легко піддається обробці, тому в Японії їх використовують у будівництві (в тому числі і суднобудуванні), меблевій та паперовій промисловості. На сьогодні обидва види внесені до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Ялини в колекції О. Кльотного представлені *Picea torano* (Siebold ex K. Koch) Koehne (KW 001002255, рис. 13) та *P. jezoensis* (яп.: Ezo-matsu; KW001002278, рис. 36). Ендемік Японії *P. torano* (яп.: Torano-momi, або Hari-momi, або Vara-momi) росте у важкодоступних місцях на висотах від 400 до 1500 м н.р.м. на о-вах Хонсю, Кюсю і Сікоку. Через те, що вид

приурочений до слабосформованих ґрунтів вулканічного походження, його з часом витісняють *Cryptomeria japonica* та *Larix kaempferi*. Монодомінантні лісові ділянки за участю *P. torano* є рідкісними, як, наприклад, поблизу вулканічного оз. Яманака біля г. Фудзі. На більшій частині свого ареалу вид росте разом з іншими хвойними та листяними породами, серед них: *Abies homolepis*, *Larix kaempferi*, *Pinus densiflora*, *Quercus mongolica* Fisch. ex Ledeb. var. *grosseserrata* (Blume) Rehder & E. H. Wilson, *Prunus maximowiczii* Rupr., *Zelkova serrata* (Thunb.) Makino, а також з представниками *Betula*, *Fagus*, *Acer* [116, 133, <http://www.conifers.org>]. Значного промислового значення *P. torano* не має, лише часом її використовували як сировину для паперової промисловості. Цей вид в Японії цінується як декоративна рослина, тому його можна зустріти в парках і ботанічних садах по всій країні. Поза межами Японії *P. torano* культивується в лічених ботанічних садах. Вид внесений до списку МСОП за категорією *VU* (уразливий вид). В той же час, інший вид ялини з колекції – *P. jezoensis*, окрім Японії (о-ви Хоккайдо і Хонсю), поширений в приморських районах Китаю, на Корейському п-ві та на Далекому Сході РФ. Він росте переважно у хвойних лісах, виступаючи субдомінантом разом з іншими представниками *Picea*, *Pinus*, *Larix*, піднімаючись до 2700 м н.р.м. У мішаних лісах о. Хоккайдо *P. jezoensis* росте разом з *Betula ermanii* [116, 120, 133]. Деревина цієї ялини в межах ареалу широко використовується для паперової промисловості та виготовлення меблів, а в Північній Японії з неї виготовляють музичний інструмент тонкорі. На сьогодні вид внесено до списку МСОП за категорією *LC* (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Із шести видів сосен, що ростуть в Японії, О. Кльотним для свого гербарію зібрано чотири найпоширеніші: *Pinus densiflora* (KW001002277, Рис. 35), *P. koraiensis* Siebold et Zuccarini (KW001002273, Рис. 31), *P. parviflora* (KW001002274, Рис. 32) та *P. thunbergii* Parlatores (KW001002275, Рис. 33). Так звана червона японська сосна – *P. densiflora* (яп.: Ака-matsu або Ме-matsu), в Японії росте на о-вах Хонсю, Кюсю і Сікоку, а за межами країни поширена в приморських провінціях Північно-Східного Китаю (Хэйлунцзян, Цзянсу, Цзилинь, Ляонин, Шаньдун), на Корейському п-ві та на півдні Приморського краю РФ. Деревина червоної сосни цінується так само як і у *P. sylvestris* L., тому її широко використовують в Північно-Східній Азії як будівельний матеріал,

як сировину для паперової промисловості, в якості балок для гірничих підземних робіт та для залізничних шпал. Деревина *P. densiflora* здавна використовувалась при будівництві храмових комплексів, особливо у період Муромачі (XIV – XV ст.) та Едо (1603 – 1867) [7, 116, 120, 133]. Корейська сосна *P. koraiensis* (яп.: Chousen-goyou, або Chosen-matsu), яку ще називають корейським або маньчжурським кедром, поширена на Корейському п-ві, в прилеглих до нього провінціях Китаю (Хейлунцзян, Цзілінь) та в південній частині Далекого сходу РФ (в долині річок Амур та Уссурі, на південних схилах хр. Сіхоте-Аліня до 720 м н.р.м.). В Японії цей вид росте в горах центральної частини о. Хонсю. В межах свого ареалу *P. koraiensis* завжди цінувалася за якісну м'яку деревину, яка добре піддається обробці, тому вона знайшла широке застосування в судно- та мостобудуванні, в паперовій промисловості, як матеріал для виготовлення телеграфних стовпів і шпал, меблів, паркету, шпону тощо. Смола цього виду йде на добування скипидару та інших супутніх продуктів переробки, а насіння, що містить до 14 % кедрової олії, використовується в технічній та харчовій промисловості [116, 133, <http://www.iucnredlist.org>]. Японська біла сосна – *P. parviflora* (яп.: Hime-ko-matsu, Goyo-matsu), за межами Японії росте лише на о-ві Улліндо (Ulleung-do, Південна Корея). Значного промислового значення не має. У межах гір Японського архіпелагу вид представлений низкою різновидів, які переважно використовуються для бонзаю [133, <http://www.conifers.org>]. На відміну від попереднього виду *P. thunbergii* (яп.: Kuro-matsu або O-matsu), або японська чорна сосна, яка поширена в гірських районах Японії (о-ви Хонсю, Сікоку і Кюсю) та Південної Кореї на висотах до 1000 м н.р.м., так само використовується як і *P. densiflora* [7, 116, 120, 133]. Усі види роду *Pinus* флори Японії, представлені в гербарії О. Кльотного, є декоративними деревами, тому широко культивуються в садово-паркових насадженнях і для бонзаю. Через скорочення ареалу цих видів вони потребують охорони і на сьогодні внесені до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Ще два представники родини Pinaceae з колекції О. Кльотного – це *Pseudotsuga japonica* (KW 001002252, рис. 10) та *Tsuga diversifolia* (KW 001002254, рис. 12). Обидва види є ендеміками Японського архіпелагу. Так *Pseudotsuga japonica* (яп.: Toga-sawara, або Beimatsu, або Dagurasumomi) росте на півострові Кіі о. Хонсю та у межах префектури

Коті о. Сікоку де вид зрідка трапляється у невисоких горах на висоті від 500 до 1100 м н.р.м. у мішаних лісах разом з *Abies firma*, *Torreya nucifera* (L.) Siebold et Zucc., *Cryptomeria japonica*, *Quercus salicina* Blume, *Q. sessilifolia* Blume, *Cleyera japonica* Thunb., *Illicium religiosum* Siebold & Zucc. та ін. Промислового значення *Pseudotsuga japonica* не має через свою рідкісність, тому лише інколи старі дерева використовували в будівництві та для виготовлення меблів. Як декоративний вид його культивують на батьківщині та за її межами, але через вимогливість до умов зростання *P. japonica* зрідка трапляється в ботанічних садах поза Японією [116, 120, 133]. На сьогодні вид внесено до списку МСОП за категорією EN (зникаючий вид). Інший вид колекції – холодолюбива і тіневитривала *Tsuga diversifolia* (яп.: Kometsuga) росте на о-вах Хонсю, Кюсю і Сікоку у горах на висоті від 700 до 2 000 м. У хвойних лісах формує угруповання разом з *Picea jezoensis*, *Abies homolepis*, *A. veitchii*, *Larix kaempferi*, *Pinus parviflora*, *Thuja standishii*, ін., а у мішаних – з *Betula ermanii*, *B. corylifolia* Regel & Maxim., *Sorbus japonica* Siebold, *Quercus mongolica* var. *grosseserrata*, де щільний чагарниковий підлісок утворюють види *Rhododendron* та *Sasa*. В минулому деревина цього виду використовувалась в паперовій промисловості, але зараз вона йде на виготовлення меблів, де її цінують за щільність, колір і привабливу текстуру. В японських садах *T. diversifolia* є частою декоративною породою. Використовується вид і в мистецтві бонзаю. До списку МСОП *T. diversifolia* внесена за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Монотипна родина *Sciadopityaceae* відома на сьогодні за єдиним видом *Sciadopitys verticillata* (KW001002276, рис. 34), зразок якого представлено в колекції О. Кльотного. *S. verticillata* є живим реліктом, який на сьогодні вимирає. Геологічний літопис свідчить, що перші знахідки *S. verticillata* відомі з пізнього тріасу (230 млн р. тому), а пік його поширення у Євразії та Північній Америці припав на нижню крейду, коли вид займав великі площі і його північною межею поширення були Північна Канада, Гренландія, Норвегія, Урал, Якутія [116, 139, 140, <http://www.conifers.org>]. На сьогодні *S. verticillata* (яп.: Kōyamaki або Gakumei) у природних умовах росте на висоті від 500 до 1000 м н.р.м. на південному заході о. Хонсю, на о. Сікоку та на сході о. Кюсю Японського архіпелагу. Тут вид зберігся у вологих гірських лісах в ущелинах та на схилах захищених від вітру, а також в невеликих гаях поблизу храмів. В Японії

S. verticillata є одним з «Священних дерев Кісо», водостійка та ароматна деревина якого слугувала матеріалом для будівництва й оздоблення храмів і палаців, для суднобудування та зрідка для виготовлення меблів. Його волокниста кора використовувалась як пакля для герметизації швів. Основне комерційне значення *S. verticillata* сьогодні полягає у використанні його як декоративної культури (Японія, країни Європи та США); карликові форми виду відомі у кімнатному садівництві [116, 120, 133, <http://www.iucnredlist.org>]. До списку МСОП *S. verticillata* внесена за категорією NT (вид, близький до стану загроженого).

Родина Taxaceae представлена в альбомі чотирма видами з трьох родів: *Cephalotaxus harringtonia* (Knight ex J. Forbes) K. Koch. (KW001002270, рис. 30), *Taxus baccata* s.l. (KW 001002251, рис. 9), *T. cuspidata* (KW 0001002263, рис. 21) та *Torreya nucifera* (KW001002272, рис. 29). Так *Cephalotaxus harringtonia* (яп.: Inugaya) являє собою кущі або невисокі дерева до 10 м, які часто ростуть в приморських та гірських районах Японії у хвойних, мішаних та широколистяних лісах від о. Хоккайдо до о. Сікоку, а також на о. Тайвань та на Корейському п-ві [116]. Довговічна деревина *C. harringtonia* важка і щільна, зараз не має промислового використання. В давнину в Японії з неї виготовляли луки, які й до тепер знаходять під час розкопок на місці древніх стоянок та в курганах-кофунах [7]. Але маючи високі декоративні якості, вид став дуже популярним і активно використовується в озелененні багатьох країн північної півкулі. Рід *Taxus* в колекції представлений двома видами – *T. baccata* s.l. (яп.: Yōgorra ichi-i) та *T. cuspidata* (яп.: Ichī, або Araragi, або Kuneni). Перший – рідкісний реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом, відомий від Британії до Північного Ірану і від Скандинавії до Північної Африки. Щодо його морфологічного різновиду з японських островів (можливо гібриду?), описаного свого часу як *Cephalotaxus tardiva* Siebold ex Endl. (1847), до тепер точаться суперечки про систематичне положення та походження. Тому різними авторами він розглядається в якості самостійного таксону як на видовому (наприклад, як *Taxus tardiva* (Siebold ex Endl.) C. Lawson.) так і на внутрішньовидовому (наприклад, як *T. baccata* f. *tardiva* (Siebold ex Endl.) Pilger) рівнях. В той же час далекосхідний вид *T. cuspidata* зрідка росте у хвойних та широко-

листяних лісах від низин до невисоких гір (до 1600 м н.р.м.) в Японії, на Корейському п-ві та близьких до нього районах Китаю, у Приамур'ї та Примор'ї, на Курильських о-вах та на о. Сахалін. Деревина обох видів здавна є сировиною для виготовлення меблів, ужиткових та мистецьких виробів, скульптури. Використовують ці види *Taxus* в народній медицині та як декоративні рослини. Японці з особливою пошаною ставляться до *T. cuspidata*, який вважається символом довголіття і тому користується широкою популярністю в озелененні присадибних ділянок в селах та насаджень поблизу міських будинків, а також як рослина для бонзаю [7, 116, 124, 126, 133]. Ще один вид тисових, який цінується за довговічність деревини – це *Torreya nucifera* (яп.: Кауа), що спорадично росте від низин до 110 м н.р.м. у хвойних і мішаних лісах в центральній та південній Японії (о-ви Хонсю, Кюсю, Сікоку) і в Кореї. В цих країнах деревину *T. nucifera* здавна використовували в меблевій промисловості, для різьблення скульптур тощо, а в Японії з неї довгий час виготовляли дошки для гри в го та навіть відра для води [7, 116, 124, <http://www.conifers.org>]. На тепер всі вище згадані представники родини Тахасеае, представлені в колекції, внесені до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння).

Другий альбом гербарної колекції О. Кльотного «Флора Японії. (Ніхон-Сінрін). Листяні породи. I» складається з 32 зразків, що представляють стільки ж видів з 25 родів 10 родин деревних дводольних рослин Японських островів. Чисельна родина Anacardiaceae R. Br., таксони якої переважно тропічні і субтропічні дерева та кущі, в Японії репрезентована сімома видами двох родів. З них в колекції О. Кльотного є зразки трьох з шести японських *Toxicodendron* Mill., серед них: *T. succedaneum* (L.) Kuntze (KW 001002465, рис. 39), *T. trichocarpum* (Miq.) Kuntze (KW 001002478. Рис. 52) та *T. vernicifluum* (Stokes) F.A.Barkley (KW 001002473, рис. 47). Перший з них – *T. succedaneum*, відомий як японське воскове дерево (яп.: Hazenoki), поширений переважно на рівнинах і в передгір'ях Китаю, Індії, Камбоджі, Лаоса, В'єтнама, Тайланду та в обох Кореях. В Японії він росте на о-вах Хонсю, Сікоку, Кюсю [133]. Вид широко культивується як технічна та декоративна рослина в країнах Азії, а також в Австралії та Новій Зеландії, де натуралізувався і зараз

є шкідливим інвазійним видом [134]. Як і в інших представників роду, сік *T. succedaneum* містить органічний маслянистий токсин урушіол³⁸, при контакті з яким виникає сильна алергічна реакція (контактний дерматит). Плоди і насіння рослини є цінною технічною сировиною з 60 – 65 % вмістом жирів, що використовуються в промисловості під назвою «японський віск» [75]. В Японії з плодів *T. succedaneum* отримують фарбу, що надає тканині жовто-брунатного відтінку (сумаховий колір), який символізує золотавий блиск сонця. З VIII ст. і до тепер цей відтінок потрапив до переліку так званих «заборонених кольорів»³⁹ і використовується тільки для тканин, з яких шиється одяг японського Імператора для церемонії інтронізації [74]. Описаний з Японії отруйний листопадний кущ *T. trichocarpum* (яп.: Yama-urushi) є звичайним видом японських о-вів Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю. Поза межами країни він росте в Південно-Східному Китаї, на Корейському п-ві та Південних Курилах. У межах природного ареалу токсикодендрон волохатоплідний трапляється у горбистій місцевості (від 900 м н.р.м.) та в горах до 2000 м н.р.м. В країнах поширення вид використовують для виготовлення лаку та отримання «воску» з плодів, а також як декоративну рослину [75, 92, <http://www.efloras.org>]. Та чи не найвідомішим представником *Toxicodendron* є *T. vernicifluum*, так зване лакове дерево (яп.: Urushi), поширене в горбистих та гірських районах Китаю, Індії, обох Корей та Японії як у природі, так і в промислових насадженнях. За перші 3-4 роки дерева досягають 2 м заввишки і можуть бути використані для видобування соку багатого на урушіол. Саме останній при висиханні на повітрі полімеризується, в результаті чого отримують природний лак, який містить 60 – 85 % урушіолової кислоти, 3 – 6 % каучуку та 1 – 3 % білкових речовин. Лак цінується за відмінні технічні характеристики, серед яких стійкість до механічних та біологічних пошкоджень, дії кислот, лугів, спиртів, після висихання не токсичний і міцний, дає дзеркальний блиск. Тому його застосовують для фарбування днищ суден, дерев'яних і металевих виробів, різного роду ужиткових речей з дерева, бамбуку,

³⁸ Термін походить від японського слова “urushi”, що в перекладі означає “лак”.

³⁹ Кіндзюкі – система восьми заборонених кольорів, яка існує в Японії з VIII ст. і до тепер, і пов'язана з монополією їх використання Імператором, його двором та певними посадовцями.

картону, пап'є-маше [75]. Пофарбовані ним паперові чашки, вази, коробки тощо за міцністю нагадують фарфор, але не б'ються⁴⁰.

Ще одна тропічна родина Araliaceae Juss. представлена в досліджуваній колекції трьома таксонами різних родів, які є моновидовими у флорі Японії. Серед них *Dendropanax trifidus* (Thunb.) Makino ex H. Naga (KW 001002469, рис. 43), що природно росте в цій країні на о-вах Хонсю (захід та регіон Канто), Сікоку і Кюсю, а за її межами поблизу південного краю о. Тайвань на невеликому о. Лань (Лань-юй або Острів орхідей) у Філіппінському морі. Широкому загалу вид відомий як декоративна рослина під назвою японський плющ (яп.: Kakuremino) [133, <http://www.efloras.org>]. Малочисельний рід *Fatsia* Decne. & Planch. в колекції репрезентований японським видом *Fatsia japonica* (Thunb.) Decne. et Planch. (KW 001002467, рис. 41), первинний ареал якого охоплює о-ви Рюкю, Східноморський край та прилеглі до нього провінції Кіі (північ) та Івакі (південь) о. Хонсю, а за межами країни росте на півдні Корейського п-ва. *F. japonica* культивується як декоративна рослина відкритого ґрунту в садах та парках тропічних і субтропічних країн. В інших регіонах вона трапляється як кімнатна рослина. В Новій Зеландії та на о-вах Хуан-Фернандес вона натуралізувалась [133, <http://florakorea.myspecies.info>]. Згідно сучасних поглядів на таксони описані у межах роду *Kalopanax* Miq., вони розглядаються як синоніми до *K. septemlobus* (Thunb.) Koidz, або як його внутрішньовидові одиниці [133]. Рідкісний реліктовий вид *K. septemlobus* s.l. трапляється в природі в лісах та в приморських хащах Південно-Східного Китаю та Маньчжурії, на Корейському п-ві, на Далекому Сході Росії (Усурійський край, о. Сахалін (південь), Курильські о-ви Кунашир та Ітуруп) і в Японії, звідки описаний [129, 133]. В колекції

⁴⁰ Використання лаку з соку *T. vernicifluum* в Японії пов'язано з легендою про сина Імператора Кейко – Ямато Такеру (82 – 113), який під час однієї з битв за об'єднання японських земель, зламав гілку дерева з червоним листям. Яскравий блискучий сік привернув увагу воїна і він наказав зібрати його і пофарбувати ним свій посуд. Вважається, що з того часу лакування виробів в Японії стало традиційним. Але відомо, що перші свідчення використання цього лаку в країні відносяться до кам'яного віку, коли ним клеїли наконечники стріл. Культура декорування ужиткових речей чорним і червоним лаком на основі соку з *T. vernicifluum* прийшла в Японію з Китаю, але у VIII ст., коли через різні військово-політичні обставини перервалися торгові зв'язки з материковою країною, мистецтво лакування в Японії набуло своєї автентичності, створивши унікальний стиль “Макі” (посрібнення або позолочення предметів з подальшим покриттям їх лаком). Вироби цього стилю набули особливої популярності у японської знаті в період Хейан (794 — 1185), а після відновлення торговельних і культурних зв'язків з континентом у XIII ст., потрапили до Китаю, Кореї, а пізніше і до Європи [7, 74, <http://www.tnm.jp/>].

О. Кльотного канапанах семилопатевиї (яп.: Harigiri або Harikiri) представлений *ssp. lutchuensis* (Nakai) Ohashi (KW 001002466 Рис. 40). Використовується *K. septemlobus* як декоративна рослина в Азії, Європі та Північній Америці. В штатах Нью-Хемпшир та Меріленд США відмічені випадки натуралізації [<http://www.mdinvasivesp.org>].

У досліджуваній іменній колекції є по одному зразку рослин з родин Вухасеє Dumort. та Daphniphyllaceae Müll. Arg. Перша представлена японським різновидом самшиту дрібнолистого – *Vuxus microphylla* L. var. *japonica* (Müll. Arg.) Rehder & E.H. Wilson (KW 001002477, рис. 51), природні зарості якого трапляються в гірських районах о-вів Хонсю (захід та регіон Канто), Сікоку і Кюсю. Як декоративна рослина вид (яп.: Tsuge) широко культивується в Китаї та інших країнах світу з середини XIX ст. В Японії – це одне з популярних дерев у мистецтві бонзаю [75, 133]. Азіатську родину Daphniphyllaceae репрезентує *D. macropodum* Miq. (KW 001002487, рис. 61), який у вигляді невеликих дерев або кущів поширений у лісах Китаю, Кореї та Японії (о-ви Хонсю (центральна та західна частини), Сікоку та Кюсю). Завдяки своєму екстравагантному вигляду, повільно ростучі особини цього виду (яп.: Yuzuri-ha) культивуються як декоративні рослини в садах і парках Японії та за її межами [75, 133].

Родина Elaeagnaceae Juss. в колекції репрезентована чотирма видами типового роду *Elaeagnus* L., представники якого поширені в Південній Європі, в Азії та Північній Америці. Серед них *E. glabra* Thunb. (KW 001002475, рис. 49), який природно росте в Китаї, Південній Кореї та в Японії (яп.: Tsuru-gumi). У горбистих районах цих країн він утворює густі зарості, а у складі мішаних лісів піднімається в гори до висоти 2200 м н.р.м. Вид використовується для озеленення в садах і парках далеко за межами свого ареалу. Завдяки швидкому розмноженню кореневими пагонами і декоративному сріблястому листю його часто саджають для створення живоплоту [75, 133, <http://www.efloras.org>]. Інший вид, первинний ареал якого також охоплює більшу частину Китаю, Корейський п-в та Японію (яп.: Natsugumi), *E. multiflora* Thunb. (KW 001002471, рис. 45) культивується як декоративна, харчова, медоносна та лікарська рослина. В роки II Світової війни він був завезений японцями на о. Сахалін, де натуралізувався. Хоча промислового значення *E. multiflora* немає, та на батьківщині його плоди багаті вітамінами користуються популярністю у населення [5, 75, 133, <http://www.efloras.org>]. Декоративний вид

E. pungens Thunb. (KW 001002474, рис. 48), який, не зважаючи на високий інвазійний потенціал, широко культивують в Європі та США, також за походженням східно-азіатський таксон. В умовах Північного Китаю він зустрічається на гірських схилах і в ущелинах, а в Японії, де відомий як Nawashiro-gumi (або Tawara-gumi, або Tokiwa-gumi), росте в прибережних районах на півночі і заході о. Хонсю, о-вах Сікоку і Кюсю, утворюючи разом з *Quercus phillyreoides* A. Gray та *Pittosporum tobira* (Thunb.) W.T. Aiton чагарникові зарості. Чисельні сорти *E. pungens* використовують в садово-паркових насадженнях, як рослини для живоплоту вздовж узбіч доріг, для відновлення рослинності на колишніх відкритих кар'єрах, на шламосховищах та згарищах [5, 75, 133, <http://www.efloras.org>]. Серед видів лоху, представлених в колекції О. Кльотного, найширший природний ареал має *E. umbellata* Thunb. (KW 001002468, рис. 42), первинний ареал якого охоплює Афганістан, Бутан, Індію, Непал, Китай, обидві Кореї та Японію (о-ви Хоккайдо (захід), Хонсю, Сікоку, Кюсю), де відомий як Akigumi [75, 133, <http://www.efloras.org>]. Після натуралізації у США, він став злісним бур'яном. Декоративні дерева *E. umbellata* слугують окрасою в озелененні міст і сіл, а його плоди, які за вмістом каротиноїдів і лікопенів не поступаються томатам, свіжі або у вигляді сухофруктів, вживають у їжу як харчову та дієтичну добавку у спортивному харчуванні та для лікування.

З 11 родів Euphorbiaceae Juss. флори Японії, до яких входять понад 30 видів [133], у досліджуваній гербарній колекції представлено п'ять. Серед них зразок важливої технічної культури *Vernicia cordata* (Thunb.) Airy Shaw (= *Aleurites cordatus* (Thunb.) R. Br. ex Steud., *A. cordata* orth. var.) (KW001002481, рис. 55), відомої як масляне дерево або тунг японський (яп.: Aburagiri) [137]. Батьківщиною цього виду є японські о-ви Хонсю (південь), Кюсю, група Цусіма, китайські о-ви Тайвань та Хайнань, Північний В'єтнам та Індія [75, 137]. Насіння *V. cordata* містить 35 – 45 % олії, яку використовують для виготовлення високоякісних сортів лаків, емалей і фарб. Тунгова олія має високі технічні характеристики щодо стійкості до вологи, хімічних та біологічних пошкоджень. Крім того, вона отруйна, тому не використовується в їжу. Та ця властивість виявилась корисною при використанні її у суднобудуванні: коли днище судна оброблене фарбами на основі тунгової олії, воно довший час не обростає водоростями і ракоподібними. Так само лаки та емалі на основі цієї олії стійкі до корозії,

тому широко використовуються в електро-, авіа- та автомобілебудуванні. Культивується *V. cordata* головним чином на заході Японії, о. Ява, Коулунському п-ві Китаю, в Індії (до Сингапуру), в Марокко, в Південній Африці [75, 118]. Японський різновид відомого у фармакології виду *Flueggea suffruticosa* (Pall.) Baill. (= *Securinea suffruticosa* (Pall.) Rehder var. *japonica* (Miq.) Hurus) (KW 001002480, рис. 54) звичайно поширений в низинах на о-вах Хонсю, Сікоку і Кюсю. Як вид в цілому, зазначений різновид (яп.: Nitotsuba-hagi) використовують у фармакології через вміст в його сировині алкалоїду secuриніну, який стимулює діяльність центральної нервової системи як і стрихнін, але менш токсичний [75, 133, <http://www.efloras.org>]. Лікарська рослина *Mallotus japonicus* (KW001002484, рис. 58) трапляється в Китаї (материкова провінція Чжецзян, о. Тайвань), на Корейському п-ві та в Японії (о-ви Хонсю, Сікоку, Кюсю, звичайно), де росте в долинах річок, на лісових галявинах та по краю лісу на висоті 100 – 600 м н.р.м. [75, 133, <http://www.efloras.org>]. Великі листки цих дерев слугують для обгорткування харчових продуктів, а молоде листя вживається в їжу відвареним або маринованим. Маллотус японський (яп.: Akamegashiwa) має високі біостимулюючі властивості, а препарати з нього використовуються в аюрведі як імуномодулятори. У практиці японської медицини вживаються відвари з кори *M. japonicus* при виразці шлунку і дванадцятипалої кишки, при підвищеній кислотності. Плоди мають антигельмінтні властивості. Ще один представник Euphorbiaceae азіатської флори *Neoshirakia japonica* (Siebold et Zucc.) Esser (KW 001002482, рис. 56), росте в Китаї, Кореї та Японії (о-ви Хонсю, Кюсю, Сікоку та Рюкю), і відомий в літературі як японське сальне дерево. Вид має високий інвазійний потенціал, але, не зважаючи на це, культивується в країнах з чіткою зміною сезонів як декоративна рослина. Крім цього, *N. japonica* (яп.: Shiraki) є медоносною і технічною культурою. Зокрема, віск з поверхні плодів використовують у миловарінні, а отруйна олія насіння є важливою сировиною для промисловості, зокрема для виробництва дизельного пального (біодизеля) [133, <http://www.efloras.org>]. За способом використання близька до попереднього виду *Triadica sebifera* (L.) Small (KW 001002479, рис. 53), яка відома як китайське сальне дерево, і природно поширена в Китаї, В'єтнамі, Японії (яп.: Nankin-haze). Культивується як декоративна та технічна рослина в згаданих країнах, а також в Індії, Африці, Європі, Північній Америці. Насіння виду вкрите жироподібною речовиною, що

нагадує віск. Шляхом обробки паром та пресування насіння, з нього отримують технічний продукт відомий як китайський рослинний віск, який використовується в миловарінні та виготовленні свічок. З листя цього дерева отримують чорну фарбу [75, <http://www.efloras.org>].

Родина Lythraceae J.St.-Nil. в колекції О. Кльотного представлена двома інтродукованими на території Японії видами: *Lagerstroemia indica* L. (KW 001002470, рис. 44) та *Punica granatum* L. (KW 001002472, рис. 46). Дерева та кущі *Lagerstroemia indica* відомі в культурі з XVIII ст. під назвою «індійський бузок», хоча за походженням це китайський вид. В азіатських країнах він натуралізувався давно і зараз повсюди росте в Бангладеш, Бутані, В'єтнамі, Індії, Індонезії, Камбоджі, Лаосі, Малайзії, М'янмі, Непалі, Пакистані, Філіпінах, Сінгапурі, Шрі-Ланці, Тайланді, Японії (яп.: Sarusuberi). За межами регіону ця квітково-декоративна рослина широко культивується в країнах з тропічним та субтропічним кліматом, в помірних кліматичних умовах вирощують відповідні сорти, придатні рости в зимових садах або як кімнатні рослини [75, <http://www.efloras.org>]. Як і в багатьох країнах із субтропічним кліматом, в Японії плодовим та декоративним деревом є *Punica granatum* (KW 001002472, рис. 46). Природний ареал виду охоплює країни Передньої Азії, включаючи Туреччину, Південний Кавказ, Іран, Західний Туркменістан та Афганістан. Гранат був з давніх часів відомий в країнах Середземномор'я, в той час як культура цього виду в Китаї та суміжних територіях набула популярності з XVI – XVII ст. Як правило, *P. granatum* тут часто використовується в садово-парковій архітектурі та для створення живоплотів. В Японії, де він відомий як *Zakuro*, гранат є одним з улюблених видів для бонзаю.

Монотипна родина Stachyuraceae J. Agardh нараховує біля 6 (10) видів, поширених в Гімалаях та Південно-Східній Азії. В Японії росте один вид *Stachyurus praecox* Siebold et Zucc з чотирма різновидами [130]. В досліджуваній колекції він представлений типовим різновидом (KW001002476, рис. 50). В межах країни *S. praecox* (яп.: Kibushi) поширений від південної частини о. Хоккайдо до о-вів Рюку (о-ви Якусіма, Танегасіма, Амаміосіма та Токуносіма), де на відкритих місцях та поблизу водойм і узбережжя утворює чагарникові зарості до 4 м заввишки або росте під наметом дерев у світлих гірських лісах [131, 133]. Цей декоративний кущ вирощують в садах і парках Японії, Азії, Європи, США. Квіту-

ючі гілки *S. praecox* використовують в мистецтві бонзаю, а плоди – для фарбування тканин.

Серед гербарних зразків колекції О. Кльотного представлена й родина *Thymelaeaceae* Juss. Це цінний технічний вид *Edgeworthia chrysantha* Siebold et Zucc. (KW 001002463, рис. 386), що первинно ріс у Південно-Східному Китаї, Непалі та Північно-Східній Індії (гори Ксахі), але через активне культивування в прилеглих районах Азії, він розширив свій ареал, натуралізувавшись [75, 133, <http://www.efloras.org>]. Саме так сталося з *E. chrysantha* (яп.: Mitsumata) в Японії, де його почали вирощувати для промислових потреб. Цей невисокий до 2 – 2,5 м кущ, деревина якого має волокна до 10 мм завдовжки, є сировиною для виробництва високоякісного паперу ручної роботи, відомого у світі як японський папір або васі. Від інших сортів паперу він відрізняється міцністю, товщиною (бувають майже прозорі сорти) і різнорівневою гігроскопічністю, через що його використовують не лише для письма та в якості декоративного (наприклад, є сорти з пелюстками натуральних квітів в текстурі), а й для пошиття одягу, виготовлення трафаретів для нанесення малюнка на тканини, прикрас (кандзасі), віял, ширм, оклеювання розсувних дверей (сьомзі), для друку грошей. В роки II Світової війни з цього паперу виготовляли оболонки для аеростатів, що направлялись на територію ворога з прикріпленою фугасною бомбою – так званих «вогняних повітряних куль». Сорт васі виготовлений на основі сировини з *E. chrysantha* має назву «mitsumata paper». Крім цього, вид використовується як декоративна та лікарська рослина.

Переважає частина зразків альбому «Флора Японії. (Ніхон-Сінрін). Листяні породи. I» належить до родини *Rosaceae* Juss. Це гербарні зразки плодових і ягідних порід дикоростучих та культурних дерев та кущів, які мають харчове значення завдяки плодам, багатим на цукри. Багато з них мають лікарське та декоративне значення. З систематичної точки зору, представлені тут види репрезентують дві триби *Maleae* Small та *Amygdaleae* DC. підродини *Amygdaloideae* Arn. За господарсько-ботанічними ознаками зібрані види відносяться до зерняткових (*Amelanchier* Medik., *Chaenomeles* Lindl., *Malus* Mill., *Photinia* Lindl., *Pyrus* L., *Sorbus* L.) та кісточкових (*Cerasus* Mill., *Prunus* L.). За поширенням тут представлені як вузьколокальні види, так і з широким ареалом. Зразок *Amelanchier asiatica* (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp. (KW 001002485,

рис. 59) знайомить з азійським видом іргою (або бішмулою) східною. Природний ареал цього виду охоплює Південно-Східний Китай, Корею та Японію (південь о. Хонсю, о-вах Сікоку та Кюсю), де росте на схилах гір та вздовж струмків на висоті 1000 – 2000 м н.р.м. В межах Японського архіпелагу це єдиний відомий вид з роду *Amelanchier* (яп.: Zaifuriboku) [133, <http://www.efloras.org>]. Зазвичай, невибагливий в культурі *A. asiatica* висаджують в парках і садах як декоративну рослину, а його плоди вживають в їжу свіжими, висушеними та переробляють на варення, желе, вино та ін. Близький до попереднього рід *Chaenomeles*, репрезентований в колекції обома видами японської флори: *C. japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach (KW001002488, рис. 62) та *C. sinensis* (Thouin) Koehne (KW 001002494, рис. 68). Японія є батьківщиною *C. japonica*, де цей вид (яп.: Kusa-Boke) трапляється в невисоких горах на о-вах Хонсю та Кюсю. Вирощують його здавна і в Китаї, де він натуралізувався. В Європі та США *C. japonica* знаєна культурна рослина [98]. Інший вид роду – *C. sinensis*, походить з рівнин Південно-Східного Китаю [<http://www.efloras.org>]. В Кореї і Японії культивується разом з попереднім видом. Відомий японцям як Karin, *C. sinensis* тут культивують заради м'ясистих плодів багатих вітамінами, мікроелементами, кислотами (лимонною, нікотиною), і, так само як і в матерковій Азії, називають «гарбузом довголіття». Плоди обох видів хеномелес вживають у їжу та мають медичне значення. Добре відомий рід *Malus*, в колекції представлений японською дикою яблунею Zumi (*M. sieboldii* (Regel) Rehder, KW 001002483, рис. 57), поширеною в горах від о. Хоккайдо до о. Кюсю Японії. Поза межами країни вона росте в Кореї та на Південних Курилах і на півдні о. Сахалін. Культивується в Китаї та інших країнах Азії [98, 99, 133, <http://www.efloras.org>]. Рід *Pyrus* в досліджуваному гербарії репрезентує зразок *P. ussuriensis* Maxim. (KW 001002491, рис. 65), первинний ареал якого включає Центральний і Північно-Східний Китай, Корейський п-в, Усурійський край та Далький Схід РФ, Японію [98, 99, 133, <http://www.efloras.org>]. Поширений в Південно-Східній Азії та в Північній Америці рід *Photinia* представлений в колекції видами *P. glabra* (Thunb.) Franch. & Sav. (KW 001002489, рис. 63), відомим з Китаю, М'янми, Тайланду та Японії (яп. назва: Kanamemochi), та *P. villosa* (Thunb.) DC. (KW 001002486, рис. 60), природно поширеним в Китаї, Кореї та Японії (яп. назва: Kamatsuka або Kama-gara). Обидва види в природі трапляються від рівнин до невисоких гір (100 – 1500 м н.р.м.),

де ростуть в заростях чагарників, на порушених ділянках, вздовж доріг, струмків тощо. Зважаючи на їх біологічні характеристики, *P. glabra* та *P. villosa* використовують у створенні живоplotів вздовж доріг, стоянок, по краям парків; плоди їх їстівні [98, 99, 104, 133, <http://www.efloras.org>]. Ще з одним східноазіатським родом з родини Rosaceae знайомить зразок *Rhaphiolepis umbellata* (Thunb.) Makino (KW 001002491, рис. 65), який в Японії трапляється в заростях вздовж морських узбереж на о-вах Хонсю, Сікоку, Кюсю, Рюкю, де відомий як Sharinbai. Поза межами цієї країни відмічений на крайньому сході китайської провінції Чжецзян, на Тайвані та на вулканічному о. Чеджу (Південна Корея). Вид не має харчової цінності, а використовується в декоративному озелененні; має фармакологічні властивості (містить в'язучі речовини); в Японії ним фарбують тканини [133, <http://www.efloras.org>]. З далекосхідним представником горобин знайомить в колекції зразок *Sorbus commixta* Hedl. (KW 001002493, рис. 67). Вид описаний з Японії, де він (яп.: Nanakamado) росте в гірській місцевості на о-вах Хоккайдо, Хонсю, Сікоку та Кюсю. За межами країни *S. commixta* поширений на о. Сахалін (крім півночі), Курільських о-вах, в Південній Кореї як інтродуцент (?). Вид використовують як декоративну рослину в садово-паркових насадженнях [99, 133, <http://www.efloras.org>, <http://florakorea.myspecies.info>].

Трибу Amygdaleae родини Rosaceae в гербарії О. Кльотного репрезентують зразки двох видів вишень. Перший з них, вишня юнг-тао (*Cerasus pseudocerasus* (Lindl.) Loudon, KW 001002492, рис. 66), яка природно росте на сонячних гірських схилах від 300 до 1200 м н.р.м. і по берегах річок в Центральних, Південних та Східних провінціях Китаю. До того ж вона широко культивується в цій країні та за її межами як кісточкова культура [<http://www.efloras.org>]. В Японії вона відома як Shinamizakura або Ke-satozakura, і вирощується як плодове та декоративне дерево. Другий вид цієї триби – *Prunus spachiana* (Lavallée ex H. Otto) Kitam. f. *ascendens* (Makino) Kitamura (KW 001002490, рис. 64), так звана плакуча сакура Shidarezakura (або Usuzumizakura). Вона має пониклі гілки як у плакучої верби, і користується популярністю в якості декоративного дерева не лише в Японії, а й у садівників Європи та Північної Америки.

Останній альбом гербарної колекції О. Кльотного «*Флора Японії. Бамбуки (Ніхон-таке)*» включає 27 зразків 23 видів з 9 родів Роасеae L. Згідно сучасних філогенетичних досліджень ця родина поділяється на

три триби: Bambuseae Kunth ex Dumort. (близько 1040 видів 68 родів), Arundinarieae Asch. & Graebn. (близько 550 видів 30 родів) та Olyreae Kunth ex Spenn. (близько 90 видів 18 родів) [119, 135, 136, 142]. Зібрані в колекції природні, натуралізовані та культивовані бамбуки Японії належать до Arundinarieae (*Chimonobambusa* Makino, *Pleioblastus* Nakai, *Phyllostachys* Siebold & Zucc., *Pseudosasa* Makino ex Nakai, *Sasa* Makino & Shibata, *Semiarundinaria* Makino ex Nakai, *Shibataea* Makino ex Nakai, *Sinobambusa* Makino ex Nakai) та Bambuseae (*Bambusa* Schreb.).

Загалом бамбуки поширені в Південній та Південно-Східній Азії, тропічній Африці, Центральній та Латинській Америці, Австралії та Океанії. В Андах і Гімалаях відмічені на висоті 4000 м н.р.м. Поза межами азійського регіону, який є центром походження більшості родів цієї групи рослин, культивуються в Європі, на Кавказі, у Північній Америці [103, 117, 123, 132, 141]. Як правило, бамбуки – структурний компонент середнього та нижнього ярусів різних типів лісів. Але завдяки своїй здатності утворювати густі зарості та довговічності особин (середній вік 30 – 60 років) вони можуть формувати гаї та так звані бамбукові ліси. Як правило, такі угруповання виникають на місці вирубок, пожеж та розчисток інших типів лісу, коли на звільненій території бамбуки швидко та інтенсивно розростаються. Антропогенні за походженням бамбукові ліси є досить стійкими фітоценозами і гальмують відновлення попередньої природної рослинності. Характерною особливістю їх є й те, що вони переважно моновидові, мають високий приріст фітомаси за рік, а здерев'яніння стебел відбувається дуже швидко. В середньому з 1 га такої плантації протягом року збирають три урожаї, при цьому сумарна суха маса становить до 260 т/га. Однак, увесь такий ліс може відмерти одночасно після цвітіння рослин, яке відбувається масово раз на (20) 30 – 80 (100) років, на плантаціях навіть дуже віддалених одна від одної⁴¹. Тому ефективним методом експлуатації бамбукового лісу є вирубування кожні 3 – 4 роки особин, що досягли 4 – 5-річного віку [86, 117, 132, 141].

Порівняно з іншими країнами Азії, в Японії площа бамбукових насаджень становить всього 1,5 тис. кв. км. Найвідоміший з них ліс Сагано в

---

⁴¹ У 1969 р. в Японії спостерігалось одночасне цвітіння усіх насаджених плантацій поширеного тут *Phyllostachys bambusoides* Siebold et Zucc., після чого більшість продуктивних особин відмерла. Це сталося через те, що майже всі вони походили від одного клона, завезеного з Китаю [103].

парку Арашияма – одна з візитівок колишньої столиці Кіото та країни в цілому. Характерною особливістю цього лісу є те, що всі рослини в ньому мають однакову висоту (~ 20 м). В туристичних довідниках можна знайти відомості про ліс Камакура в годині їзди від Токіо, а також ліс поблизу Хіросіми. Останній сформувався, коли бамбукові зарості першими почали стирати сліди ядерного бомбардування міста у 1945 р. Загалом, за останні 20 років площа бамбукових лісів в Японії збільшилась вдвічі. Вважається, що причина криється у скороченні ділянок вирубування пагонів цих рослин для потреб харчування, через дешевий імпорт такої продукції з Китаю. Як наслідок, насадження бамбуків фактично залишаються нічийними і поступово витісняють прилеглі ліси з дубу, сосни та інших цінних порід. Через це існує загроза швидкого зникнення традиційного японського ландшафту, а отже і погіршення стану місцевої екосистеми [121, 122, 128, 132, <http://www.efloras.org>].

Батьківщиною більшості представлених у колекції О. Кльотного видів бамбуків є Китай, а в Японії вони відомі в культурі або як ті, що натуралізувалися. Так *Bambusa multiplex* (Lour.) Raeuschel ex J. A. & J. H. Schult. (яп.: Houraichiku або Chinchiku; KW 001002284, рис. 75; KW 001002286, рис. 77) або бамбук китайський, який природно поширений на території Південного Китаю, в давнину був завезений до Японії як матеріал для гноту. Зараз він культивується в країні в центральному регіоні Тюбу (о. Хонсю) [133, <http://www.efloras.org>]. *Chimonobambusa marmorea* (Mitford) Makino (яп.: Kanchiku; KW 001002287, рис. 78; KW 001002290, рис. 81) або бамбук мармуровий (зимовий) походить з горбів та низьких гір (200 – 1500 м н.р.м.) Центрального та Південно-Східного Китаю. В Японії культивується від о. Хонсю (центр) до о-вів Рюкю (група Окінава). Близький до нього південно-китайський вид *Ch. quadrangularis* (Fenzl) Makino (яп.: Shikaku dake або Shihou chiku; KW 001002460, рис. 94) як харчова (молоді пагони вживаються в їжу) та декоративна рослина широко вирощується в Китаї, В'єтнамі та Японії (регіон Канто о. Хонсю та о-ви Рюкю). Японські майсти використовують його стебла для виготовлення ужиткових виробів ручної роботи [121, 132, 133, <http://www.efloras.org>]. Золотий бамбук *Phyllostachys aurea* Carrière ex Rivière & C. Rivière (яп.: Gosan chiku або Hotei chiku; KW 001002456, рис. 90) походить з китайських приморських провінцій Фуцзянь та Чжецзян. Як декоративна рослина вирощується в багатьох країнах, се-

ред них і в Японії. Промисловий вид *Ph. bambusoides* (яп. Madake, або Yadake, або Hotei chiku; KW 001002282, рис. 73) походить з Китаю, але завдяки широкому культивуванню натуралізувався у багатьох регіонах Азії, тому зараз росте від китайської провінції Юньнань, де трапляється високо в горах, до японських о-вів Хонсю, Сікоку, Кюсю. Найбільші промислові плантації цього виду є в Китаї та Японії, а в інших країнах світу *Ph. bambusoides* культивується з кінця XIX ст. (наприклад, в Європі з 1866, у США з 1889) для будівельних, лісівничих (Грунтозатримання), технічних потреб та для створення декоративних насаджень. Ще один китайський промисловий вид *Ph. reticulata* (Rupr.) K. Koch представлений садово-декоративним різновидом var. *castillonis* (Marliac ex Carrière) Makino (яп.: Kinmeichiku; KW 001002454, рис. 88), який часом культивується в Японії. Морозостійкий їстівний *Ph. edulis* (Carrière) J.Houz. (яп.: Mousou chiku; KW 001002455, рис. 89) є найбільш економічно важливим бамбуком Китаю, де природно поширений в невисоких горах. Здавня інтродукований до ряду країн Азії, він натуралізувався в Південній Кореї, В'єтнамі, на Філіппінах та в Японії. На о-вах Рюкю відомий з 1736 року, звідки поширився на о. Хонсю. В Європі та США культивується з кінця XIX ст. як декоративний та лісогосподарчий вид. В Азії молоді пагони *Ph. edulis* вживають в їжу, деревина постачається для будівельних конструкцій (будівельні риштування), для виготовлення меблів, для біопалива тощо. Низка його різновидів відома як декоративні, серед них популярний *Ph. edulis* (Carrière) J.Houz. var. *heterocycla* (Carrière) J. Houz (яп.: Kikkou chiku або Butsumen chiku; KW 001002458, рис. 92) – так званий черепаховий бамбук, представлений в колекції. Він походить з Південно-Східного Китаю звідки був завезений до Японії, де широко використовується в садово-парковому озелененні та для декорування інтер'єрів. Саме з Японії *Ph. edulis* var. *heterocycla* потрапив до Європи у 1893 році. Відомий чорний бамбук *Ph. nigra* (Lodd. ex Lindl.) Munro (яп.: Kurodake, або Kuro chiku, або Murasaki dake, або Hon guro; KW 001002283, Рис. 74) походить з лісів південної китайської провінції Хунань. Він цінується за деревину та за цілий ряд декоративних сортів, які всюди культивуються в Китаї і за його межами. В колекції О. Кльотного наявні зразки двох з них: *Ph. nigra* (Lodd. ex Lindl.) Munro f. *boryana* (Mitf.) Makino (яп.: Bori chiku, або Unmon chiku, або Tanba hanchiku; KW 001002457, рис. 91), який в Японії традиційно вирощується на о. Хонсю і використо-

ується у садово-паркових композиціях та для виготовлення меблів, а також малопоширений декоративний *Ph. nigra* (Lodd.) Munro var. *henonis* (Mitford) Stapf ex Rendle (яп.: Nachiku або Shima-Nachiku; KW 001002453, рис. 87) – гігантський сирій бамбук [103, 121, 123, 132, 133, <http://www.efloras.org>, <http://florakorea.myspecies.info>]. Представник китайського роду *Shibataea* Makino ex Nakai – *Sh. kumasasa* (Zoll. ex Steud.) Makino (яп.: Okamezasa або Bango-sasa; KW 001002451, рис. 85), який походить з провінцій Фуцзянь і Чжецзян, на сьогодні часто культивується в тропічних і субтропічних районах Китаю (включаючи Тайвань), в Японії, США як ґрунтопокривна рослина. Вид активно натуралізується, як це спостерігається у західних районах Японії. Так само, як і попередній вид, *Sinobambusa tootsik* (Makino) Makino ex Nakai (яп.: Touchiku або Karatake; KW 001002292, рис. 83) або китайський храмовий бамбук, був завезений до Країни Вранішнього Сонця, де вирощується як садова рослина, і який вже натуралізувався в центральних районах та на о-вах Рюкю [123, 132, 133, <http://www.efloras.org>, <http://florakorea.myspecies.info>].

Серед зразків колекції є й такі, що знайомлять з природними видами бамбуків флори Японії, і які свого часу потрапили до Китаю та до інших країн світу як промислові та декоративні рослини. Так *Pleioblastus argenteostriatus* (Regel) Nakai (яп.: Okina-dake, або Akebono-zasa, або Shiroshima-iyosudake; KW 001002281, рис. 72) у природі росте на о-вах Хонсю (захід та регіон Кінкі (Кансай), Сікоку, Кюсю). Вирощується в Японії як декоративно-листяна рослина відкритого ґрунту. Інший вид природної флори Японії *P. distichus* (Mitford) Nakai (яп.: Oroshimachiku; KW 001002291, рис. 82) росте на о-вах Хонсю, Сікоку, Кюсю. Завдяки невеликій висоті (біля 1 м) і здатності утворювати щільну дернину, він використовується в Японії і Китаї як ґрунтопокривний вид. Низькорослий *P. pygmaeus* (Miq.) Nakai (яп.: Ke oroshima chiku; KW 001002452, рис. 86), природно поширений у горбистих місцевостях о-вів Хонсю (захід та регіон Суруга), Сікоку, Кюсю, один з найменших видів за розмірами, так само як і *P. distichus* культивується як ґрунтопокривний вид. Декоративний представник японської флори *P. gramineus* (Bean) Nakai (яп.: Taimin chiku, KW 001002459, рис. 93) в природі трапляється лише в межах о-вів Рюкю, і є менш поширеним в культурі [132, 133]. Так званий «жіночий бамбук» (*Pleioblastus simonii* (Carrière) Nakai, яп.: Medake або Kawa take; KW 001002293, рис. 84; KW 001002461, рис. 95), який зрід-

ка трапляється на о-вах Хонсю (південь регіону Канто, західна частина острова), Сікоку та Кюсю і досягає тут 5 м заввишки, в культурі не росте вище 50 – 70 см. Рослини *P. simonii* вирізняються витонченістю і декоративністю листя, тому широко культивуються в Японії та за її межами. Тонкі гнучкі стебла Medake використовують для плетіння різних ужиткових речей. Поширення в природі *P. variegatus* (Siebold ex Miq.) Makino (яп.: Nakonedake; KW 001002288, Рис. 79) обмежене приморськими провінціями Саґамі, Ідзу і Суруга о-ва Хонсю [132, 133]. Цей вид під назвою *P. fortunei* (Van Houtte) Nakai внесено до списку МСОП за категорією LC (вид, що викликає найменше занепокоєння). *Pseudosasa japonica* (Siebold & Zucc. ex Steud.) Makino (яп.: Yadake, або Heradake, або Shinobe, або Yajino, або Shinome; KW 001002462, рис. 96), що природно росте на о-вах Хонсю, Кюсю і Сікоку, на відміну від попередніх видів за межами Японії культивується ще і в Китаї (по берегах річки Яндзи в провінції Гуандун) та в Південній Кореї [123, 132, 133, <http://www.efloras.org>, <http://florakorea.myspecies.info>]. Японський вид *Sasa palmata* (Mitford) E.G. Camus в колекції представлений декоративною формою *f. nebulosa* (Makino) S. Suzuki (яп.: Shiyako han chiku; KW 001002279, рис. 70). Цей широколистий, морозостійкий бамбук, що досягає висоти 1,5 – 2 м, росте на вирубках хвойних і листяних лісів, на лісових галявинах, на приморських терасах в Японії на о-вах Хоккайдо, Хонсю, Сікоку та Кюсю, а поза її межами на півдні о. Сахалін та на південних Курильських о-вах [93, 123, 132, 133, <http://www.efloras.org>, <http://florakorea.myspecies.info>]. Карликовий бамбук Вейча – *S. veitchii* (Carrière) Rehder (яп.: Kumazasa; KW 001002280, рис. 71), який досягає 0,5 – 1 м заввишки, також є морозостійким видом, культивується в садах і парках Японії та використовується для озеленення в Азії, Європі, США. Його особливістю є сезонна зміна кольору листя – восени на ньому з'являється широка біла смуга. У природі *S. veitchii* трапляється на о-вах Хонсю (регіон Тюґоку), Сікоку і Кюсю [132, 133]. Останнім представником японських бамбуків у колекції є *Semiarundinaria fastuosa* (Mitford) Makino ex Nakai (яп.: Narihira-dake; KW 001002289, рис. 80), природний ареал якого охоплює о-ви Хонсю (центральні і західні райони), Сікоку і Кюсю. Поза межами острівної країни він активно культивується в багатьох провінціях Китаю, включаючи Тайвань [123, 132, 133, <http://www.efloras.org>].

Як не можливо уявити культуру Японії і Китаю без бамбуків, так не можливо уявити розвиток людства без їх використання. Сьогодні про них говорять як про матеріал XXI століття. Завдяки своїй міцності, легкості, водостійкості та екологічності з одного боку і розвитку технологій з другого, представлені в гербарній колекції види давно користуються значно ширшим попитом, ніж сто років тому. Узагальнивши можна сказати, що представлені тут бамбуки крім декоративних цілей є будівельним матеріалом, сировиною для деревопереробної (стружні плити, поли, балки, шпон, ламінат, ін.) целюлозно-паперової (папір різних гатунків), автомобільної (рулі, панелі, салони), текстильної (верхній і нижній одяг, шкарпетки, ковдри, матраци, дитячі підгузки), спиртової, харчової промисловостей, а також знайшли використання в ІТ виробництві (корпуси iPhone, iPad, комп'ютерів, мишки, клавіатури), як паливні матеріали (дрова, вугілля, пелети, біодизель, ін.), у спорті і туризмі (шлеми, дошки для серфінга, кулі для поло, лижні палки, вудки, елементи для роликкових ковзанів), у сільському господарстві (с/г інвентар, корм для тварин, вулики, контейнери) тощо. Не зважаючи на шкоду, яку можуть нанести острівній екосистемі неконтрольовані бамбукові насадження, користь від їх цільового використання переважає. Так, наприклад, це дуже цінні рослини у лісовому господарстві, які використовують для затримання ґрунтів, створення антишумових екранів, які є активним поглиначем вуглекислого газу тощо.

Тож, представлена гербарна колекція О. Кльотного, зібрана ще у 1914 р. повністю виконує свою демонстраційну функцію, є цінним історичним джерелом і до певної міри знайомить нас з флорою Японії. Вона може бути використана як у наукових дослідженнях з класичної систематики рослин, так і з застосуванням сучасних молекулярних методів, слугувати експонатом для лекцій, виставок, екскурсій тощо. Після опрацювання колекції було покращено стан збереження її матеріалів, вона доступна в цифровому вигляді, а отже інформація, що містилась в ній, набула більш широкого доступу і послугує дослідникам різних галузей знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алпатов В. М.* Репрессированные японисты // Япония 1989. Ежегодник. – М.: Наука, 1991. – С. 316 – 317.
2. *Афанасьєва З. Б.* Комерційна освіта в Російській імперії та історія заснування Київського комерційного інституту // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 7. – С. 30 – 35.
3. *Афанасьєва З. Б.* Фонди бібліотеки Музею товарознавства при Київському комерційному інституті як віддзеркалення науки, техніки і торгівлі кінця XIX – початку XX ст. // Матеріали 12-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Контоп, 3 – 5 жовтня 2013 р.). – Київ, 2013. – С. 13 – 16.
4. *Васильков Я. В., Гришина А. М., Перченко Ф. Ф.* Репрессированное востоковедение. Востоковеды подвергшиеся репрессиям в 20 – 50-е годы // Народы Азии и Африки. – 1990. – № 4. – С. 113 – 125.
5. *Васюк Є. А.* Маслинка багатоквіткова (*Elaeagnus multiflora* Thunb.) в Лісостепу України (ріст, розвиток, розмноження). Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. біол. наук. 03.00.05. – К.: Нац. ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України, 2004. – 31 с.
6. *Вероцький В.* Бульвар Тараса Шевченка (от Владимирского собора до площади Победы) // Бюллетень «Янус Нерухомість» – № 20, октябрь 1996. – С. 14 – 15.
7. *Виноградова Н. А.* Искусство Японии. – М.: Изобразительное искусство, 1985. – 440 с.: іл.
8. *Военная академия за пять лет, 1918 – 1923: сборник / под ред. М. Л. Белоцкого и др.* – М.: Тип. воен. акад. РККА, 1923. – 411 с.
9. *Галайба В.* Фотоспомин. Київ, якого немає: Анований альбом світлин 1977–1988 років / Автор світлин В. Галайба; Автори-упорядники: М. Виноградова та ін. – К.: Головкивархітектура; НДІТІАМ, 2000. – 408 с.: іл.
10. *Горбунов Е. А.* Схватка с Черным Драконом. Тайная война на Дальнем Востоке. – М.: Вече, 2002. – 512 с.

11. Густерин П. В. Восточный факультет Военной академии РККА им. М. В. Фрунзе. – Саарбрюккен: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 97 с.
12. *Державний архів* м. Києва (ДАК), ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 1.
13. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 2.
14. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 3.
15. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 6.
16. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 11.
17. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 12.
18. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 15.
19. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 16.
20. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 17.
21. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 19.
22. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 20.
23. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 21.
24. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 22.
25. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 23.
26. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 24.
27. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 45.
28. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 46.
29. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 35.
30. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 39.
31. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 40.
32. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 43.
33. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 44.
34. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 46.
35. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 47.
36. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 1032, арк. 48.
37. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 1.
38. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 2.
39. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 3.
40. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 4.
41. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 5.
42. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 6.
43. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 7.
44. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 8.
45. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 9.

46. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 11.
47. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 12.
48. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 13.
49. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 14.
50. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 15.
51. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 17.
52. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 18.
53. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 19.
54. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 21.
55. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 22.
56. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 23.
57. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 24.
58. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 25.
59. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 26.
60. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 27.
61. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 932, арк. 28.
62. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 1.
63. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 2.
64. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 5.
65. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 6.
66. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 7.
67. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 11.
68. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 12.
69. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 14.
70. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 934, арк. 18.
71. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 1277, арк. 201.
72. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 1331, арк. 2.
73. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 1331, арк. 4.
74. *Дейноров Э.* История Японии. – Москва: АСТ: Астрель. – 2011. – С. 517 – 601.
75. *Деревья и кустарники СССР /под ред. С. Соколова/.* – М.-Л.: Из-во АН СССР, 1958. – т. 4. – 974 с.
76. *Джарылгасинова Р. Ш., Сорокина М. Ю.* Академик Н. И. Конрад: неизвестные страницы биографии и творческой деятельности // В кн.: Репрессированные этнографы. Вып. I. / Сост. Д. Д. Тумаркин. – 2-е изд. – М.: Вост. лит., 2002. – С. 199 – 233.

77. *Документы внешней политики СССР. Январь – декабрь 1937 г.* / Министерство иностранных дел СССР. – М.: Политиздат, 1976. – т. 20. – С. 47 – 51.
78. *Донік О. М.* Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу // *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – № 22. – С. 254 – 267.
79. *Железный А. И.* Наш друг – грампластинка. – К.: Музична Україна, 1989. – 279 с.
80. *Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т.* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – Кн. 1. – Ч. 1. – Київ. – А – Л. – С. 529 – 530.
81. *Історія Національної Академії наук України. 1929 – 1933.* Документи і матеріали. – Київ, 1998. – С. 505.
82. *Ихара Сайкаку.* Повесть о календарнике (XVII в.). Пер. с яп., вступительная статья и примечания А.Л. Клётного // *Восток. Сб. 1: Лит-ра Китая и Японии.* – М.-Л.: Academia, 1935. – С. 351 – 380.
83. *Кіктенко В. О.* Нариси з історії українського китаєзнавства ХVІІІ – перша половина ХХ ст.: дослідження, матеріали, документи. – К., 2002. – С. 86 – 102.
84. *Купченко В. П., Серга Ж. І.* Київ у Першій світовій війні (документи Державного архіву міста Києва) // *Архіви України.* – 2014. – № 4 – 5 (292 – 203). – С. 24 – 34.
85. *Куриц Б. Г.* Київський Інститут Народнього Господарства за роки 1917 – 1927. – К., 1927. – окремих відбиток.
86. *Лесная энциклопедия: В 2-х т.* / Гл. ред. Воробьев Г. И.; Ред.кол.: Анучин Н. А., Атрохин В. Г., Виноградов В. Н. и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 563 с.: ил.
87. *Лубянка.* Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937 – 1938. – М.: МФД, 2004. – С. 157 – 159; 177 – 185.
88. *Лурье В. М., Кочик В. Я.* ГРУ: дела и люди. – СПб.: Издательский дом «НЕВА», М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2002. – 640 с.
89. *Люди и судьбы.* Библиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917 – 1991). Сост. Я. В. Ва-

- сильков, М. Ю. Сорокина. – СПб.: «Петербургское востоковедение», 2003. – 496 с.
90. *Материалы* судебного процесса по делу бывших военнослужащих японской армии, обвиняемых в подготовке и применении бактериологического оружия. – М.: Госполитиздат, 1950. – 539 с.
91. *Машкевич С. В.* Київський трамвай у період першої світової війни // *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць.* – 2014. – № 42. – С. 149 – 161.
92. *Недолужко В. А.* *Toxicodendron trichocarpum* (Miq.) O.Kuntze — Ипритка волосистоплодная // *Сосудистые растения советского Дальнего Востока: Плауновидные, Хвощевидные, Папоротниковидные, Голосеменные, Покрытосеменные (Цветковые): в 8 т./ отв. ред. С.С. Харкевич.* – СПб.: Наука, 1995. – Т. 7. – С. 247 – 449.
93. *Пробатова Н. С.* Род 1. Саза – *Sasa* Makino ex Nakai // *Сосудистые растения советского Дальнего Востока: Общая часть, Плауновые, Ситниковые, Мятликовые (Злаки): в 8 т. / отв. ред. С. С. Харкевич.* – СПб.: Наука, 1985. – Т. 1. – С. 96 – 107.
94. *Решт О., Сердюк О.* Перша світова війна і Україна. – К. : Генеза, 2004. – 472 с.
95. *Соловьёв А. В.* Неизвестные страницы жизни востоковеда и разведчика В. М. Константинова // *Очерки истории востоковедения в Иркутском государственном университете: учебн. пособие / [Т. П. Кальянова и др.]; под ред. В. П. Олтаржевского.* – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2013. – С. 22 – 27.
96. *Соловьёв А.* Неизвестные годы жизни выдающихся востоковедов и разведчиков // *Информ.-аналит. Издание: Чекист.ru, 2016.* – <http://www.chekist.ru/article/4138>.
97. *Соловьёв А. В.* Специалисты мирового уровня // *Хронограф.* – 2012. – № 1. – С. 90 – 93.
98. *Соколова О. В.* Род 12. Хеномелес — *Chaenomeles* Lindl. // *Деревья и кустарники СССР. Дикорастущие, культивируемые и перспективные для интродукции. / Ред. тома С. Я. Соколов.* – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – т. 3. – С. 370 – 374.
99. *Сосудистые растения советского Дальнего Востока / Отв. ред. С. С. Харкевич.* – СПб.: Наука, 1996. – т. 8. – 383 с.
100. *Тамашишвили А. О.* К столетию Н. И. Конрада // *Япония: Ежегодник.* 1991. – М., 1995. – С. 191 – 208.

101. *Тахтаджян А. Л.* Флористические области Земли. – Л.: Наука, 1978. – С. 61 – 67.
102. *Фирсов С. Л.* Николай II. Пленник самодержавия. – М.: Молодая гвардия, 2010. — 526 с.
103. *Цвелев Н. Н.* Порядок злаки (Poales): В кн.: Жизнь растений. В 6-х т. / Глав. ред. акад. А. Л. Тахтаджян /. – М.: Просвещение, 1982. – т. 6. – С. 341 – 378.
104. *Цвелёв Н. Н.* Род 36. Фотиния — *Photinia* Lindl. // Флора Восточной Европы / Отв. ред. Н. Н. Цвелёв. – СПб.: Издательство СПХФА, 2001. – т. 10. – С. 556.
105. *Центральный архив (ЦА) ФСБ России.* Д. Р-23744. Т.3. Л. 451, 487.
106. *Чуткий А. І.* Архів Київського комерційного інституту як важливий корпус документів з історії України початку ХХ ст. // Сіверський літопис. – 2011. – **100**, 4. – С. 85 – 91.
107. *Чуткий А. І.* Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906-1920 рр.). – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 524 с.
108. *Чуткий А. І.* Перша світова війна як каталізатор трансформацій у житті населення України: аналіз крізь призму змін у житті київських внз // Часопис української історії. – 2014. – Вип. 30. – С. 50 – 56.
109. *Чуткий А.І.* Київський комерційний інститут: історія евакуації до Саратова та повернення до Києва // Шостяга міжнародныя Доунараускія читанні. – Гомель, 2008. – Ч. 1. – С. 46 – 59.
110. *Чуткий А.І.* Ректорський корпус Київського комерційного інституту: спроба наукової реконструкції // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. – Ніжин: Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2011. – Вип. 61 – С. 119 – 129.
111. *Шиян Н. М.* Гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України в цифрах і документах (1921 – 1931 рр.) // Укр. ботан. журн. – **68** (2). – 2011. – С. 280 – 289.
112. *Шиян Н. М. О. Л.* Кльотний: від студентського гербарію до військової розвідки // В зб.: Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Людвіга Вагнера (14-16 травня 2015 року, Берегово, Україна). – Ужгород, 2015а. – С. 650 –655.
113. *Шиян Н. М.* Колекція рослин флори Японії, зібрана студентом О. Кльотним у 1914 році для Музею товарознавства Київського ко-

- мерційного інституту // В зб.: Матеріали 14-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Львів, 8–10 жовтня 2015 р.). – Київ – Львів, 2015b. – С. 470 – 473.
114. *Adams R. P.* Junipers of the World: The genus *Juniperus*. 4th ed. – Bloomington, IN: Trafford Publ. – 2014. – 416 p.
115. *Farjon, A.* A handbook of the world's conifers. – Leiden: Koninklijke Brill NV. – 2010. – 1111 p.
116. *Farjon A., Filer D.* An Atlas of the World's Conifers: An Analysis of Their Distribution, Biogeography, Diversity and Conservation Status. – Leiden-Boston: BRILL, 2013. – 512 p.
117. *Franklin D. C.* Taxonomic interpretations of Australian native bamboos (Poaceae: Bambuseae) and their biogeographic implications // *Telopea*. – 2008. – **12** (2). – P. 179 – 191.
118. *Glen H. F.* Cultivated Plants of Southern Africa: Botanical Names, Common Names, Origins Literature. – Durban: Jacana, 2002. – P. 223.
119. *Grasses: Systematics and Evolution: Systematics and Evolution* (Ed.: Jacobs S.W.L., Everett J.). – Collingwood, Australia: CSIRO, 2000. – 406 p.
120. *Iwatsuki K., Yamazaki T., Boufford, D. E., Ohba H.* Flora of Japan. Pteridophyta and Gymnospermae. – Tokyo: Kodansha, 1995. – v. 1. – P. 263 – 288.
121. *Kobayashi T., Fukushima K., Hisamoto Y., Inoue A.* The species biology of bamboos in Japan: from gene to landscape // *Pl. Sp. Biol.* – 2015. – **30** (1). – P. 42 – 44.
122. *Makino T., Shibata K.* On Sasa, a new genus of Bambuseae and its affinities // *Bot. Mag. (Tokyo)*. – 1901. – 15. – P. 18 – 31.
123. *McClure F. A.* Genera of Bamboos (Native to the New World) (Gramineae: Bambusoideae). – Washington: Smithsonian Institution Press, 1978. – 148 p.
124. *Manchester S. R., Chen Zhi-Duan, Lu An-Ming, Uemura K.* Eastern Asian endemic seed plant genera and their paleogeographic history throughout the Northern Hemisphere // *Journ. of Syst. and Evol.* – 2009. – **47** (1). – P. 1 – 42.
125. *Meguro City*, 2015 // http://www.city.meguro.tokyo.jp/gyosei/shokai_rekishi/konnamachi/michi/rekishi/hokubu/nogaku.html
126. *Miki S.* Gymnosperms in Japan, with special reference to the remains // *Journal of the Institute of Polytechnics, Osaka City University Series: D. Biology*. – 1958. – vol. 9. – P. 125 – 152.

127. *The University of Tokyo, Komaba*, 2015 // http://www.c.u-tokyo.ac.jp/eng_site/
128. [*Nihon no mori no rekishi*] 日本の森の歴史, 2015 // http://watashinomori.jp/study/basic_02.html.
129. Ohashi H. Nomenclature of *Kalopanax septemlobus* (Thunberg ex Murray) Koidzumi and Classification of Its Intraspecific Taxa (Araliaceae) // J. Jpn. Bot. – 1994. – **69** (1). – P. 28 – 31.
130. Ohba H. Stachyuraceae // In: Flora of Japan / Ikatsuki I. et al. (eds.). – 1999. – 2. – P. 191 – 192.
131. Ohi T., Wakabayashi M., Wu S., Murata J. Phylogeography of *Stachyurus praecox* (Stachyuraceae) in the Japanese Archipelago Based on Chloroplast DNA Haplotypes // J. Jpn. Bot. – 2003. – **78** (1). – P. 1 – 14.
132. Ohrnberger D. The Bamboos of the World. Annotated Nomenclature and Literature of the Species and the Higher and Lower Taxa. – Elsevier Science B.V., 1999. – 586 p.
133. Ohwi J. Flora of Japan. – Washington: Smithsonian Institution, 1965. – 1067 p.
134. Parsons W. T., Cuthbertson E. G. Noxious Weeds of Australia – Csiro Publishing, 2001 – P. 165 – 166.
135. Soreng R. J., Peterson P. M., Romaschenko K., Davidse G., Zuloaga F. O., Judziewicz E. J., Filgueiras T. S., Davis J. I., Morrone O. A worldwide phylogenetic classification of the Poaceae (Gramineae) // Journal of Systematics and Evolution. – 2015. – **53** (2). – P. 117 – 137.
136. Stapleton C. M. A. Chonghaile G. N., Hodkinson T. R. Molecular phylogeny of Asian woody bamboos: Review for the Flora of China // J. Amer. Bamboo Soc. – 2009. – **22** (1). P. 5 – 25.
137. Stuppy, W., van Welzen P. C., Klinratana P., Posa M. C. T. Revision of the genera *Aleurites*, *Reutealis* and *Vernicia* (Euphorbiaceae) // Blumea. – 1999. – 44. – P. 73 – 98.
138. Suyama Y., Yoshimaru H., Tsumura Y. Molecular phylogenetic position of Japanese *Abies* (Pinaceae) based on chloroplast DNA sequences // Molecular Phylogenetics and Evolution. – 2000. – **16** (2). – P. 271 – 277.
139. Takaso T., Tomlinson P. B. Cone and ovule development in *Sciadopitys* (Taxodiaceae—Coniferales) // Am. J. Bot. – 1991. – **78** (3). – P. 417 – 428.
140. Taylor T. S., Taylor E. L., Krings M. Paleobotany. The Biology and evolution of Fossil Plants. Second Edition. – New York at al.: Academic Press & Elsevier Inc. – 2009. – P. 860 – 861.

141. *Tucker G. C.* The genera of Bambusoideae (Gramineae) in the southeastern United States. Paper 181. – Faculty Research & Creative Activity, 1988. // http://thekeep.eiu.edu/bio_fac/181.
142. *Wei-Ping , Z.* Phylogeny and classification of the bamboos (Poaceae: Bambusoideae) based on molecular and morphological data/ Retrospective Theses and Dissertations. Paper 11430. – Iowa: Iowa State University, 1996. – 173 p. // <http://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=12429&context=rtd>

АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

- Abies firma*** 63, 67, 104
– *homolepis* 5, 60, 63, 64, 67, 101
– *sachalinensis* 5, 58, 63, 64, 106
– *veitchii* 63, 64, 67, 105
Acanthopanax ricinifolium 130
Aleurites cordata 145
– *cordatus* 73
Alnus hirsuta 64
Amelanchier asiatica 76, 77, 149
Areca catechu 58
Arenga pinnata 58
– *saccharifera* 58
Arundinaria hindsii var. *graminea* 183
Arundinaria japonica 186
– *marmorea* 168
– *narihira* 170
– *quadrangularis* 184
– *simoni* 174, 185
– *tootsik* 166
– *variabilis* var. *variegata* 169
Bambusa albomarginata 161
– *multiplex* 80, 165, 167
– *nana* 167
– – var. *alphonsokarri* 165
– *palmata* f. *nebulosa* 160
Betula corylifolia 67
– *ermanii* 58, 64, 65, 67
– *platyphylla* 64
Buxus microphylla var. *japonica* 72, 141
– *sempervirens* var. *japonica* 141
Cephalotaxus drupaceae 120
– *harringtonia* 68, 120
– *tardida* 68
Cerasus pseudocerasus 78, 156
Chaenomeles japonica 77, 152
– *sinensis* 77, 158
Chamaecyparis obtusa 58, 59, 117
– – var. *formosa* 59
– *pisifera* 59, 115
Chimonobambusa marmorea 80, 168, 171
– *quadrangularis* 80, 184
Cinnamomum camphora 58
Cleyera japonica 67
Cryptomeria japonica var. *japonica* 5, 58, 61, 65, 67, 114
– – var. *sinensis* 61
Cunninghamia lanceolata 61, 62, 109
– *sinensis* 109
Cydonia japonica 152
– *sinensis* 158
Daphniphyllum macropodum 72, 151
Dendropanax trifidus 71, 133
– *japonicum* 133

- Edgeworthia chrysantha** 75, 76, 128
 – *papyrifera* 128
- Elaeagnus glabra** 72, 139
 – *multiflora* 72, 135
 – *pungens* 72, 73, 138
 – *umbellata* 73, 132
- Excoecaria japonica** 146
- Fatsia japonica** 71, 131
- Flueggea japonica** 144
 – *suffruticosa* 73, 144
- Illicium religiosum** 67
- Juniperus chilensis** 60, 107
 – *chinensis* var. *procumbens* 110
 – *procumbens* 60, 110
 – *rigida* 60, 116
- Kalopanax septemlobus** 71
 – – subsp. *lutchuensis* 71, 130
- Lagerstroemia indica** 75, 134
- Larix gmelinii** var. *japonica* 64, 117
 – *kaempferi* 64 – 67, 118
 – *kurilensis* 117
 – *leptolepis* 118
- Mallotus japonicus** 74, 148
- Malus sieboldii** 77, 147
- Neoshirakia japonica** 74, 146
- Photinia glabra** 77, 153
 – *villosa* 77, 150
- Phyllostachys aurea** 80, 180
 – *bambusoides* 79 – 81, 163
 – – var. *aurea* 180
 – – var. *castillonis* 178
 – *edulis* 81, 179
- – var. *heterocycla* 81, 182
 – *kumasasa* 175
 – *mitis* 179
 – – var. *heterocicla* 81, 182
 – *nigra* 81, 164
 – f. *boryana* 81, 181
 – – var. *henonis* 81, 177
 – *puberula* 177
 – – var. *boryana* 181
 – – var. *nigra* 164
 – *reticulata* var. *castillonis* 81, 178
- Picea glehni** 58
 – *hondoensis* 126
 – *jezoensis* 58, 64, 65, 67, 126
 – *polita* 103
 – *torano* 64, 103
- Pinus densiflora** 64 – 66, 125
 – *koraiensis* 65, 66, 121
 – *parviflora* 60, 65 – 67, 122
 – *pumila* 58
 – *sylvestris* 65
 – *thunbergii* 65, 66, 123
- Pittosporum tobira** 73
- Platykladus orientalis** 62, 113
- Pleioblastus argenteostriatus** 82, 162
 – *distichus* 82, 172
 – *fortunei* 5, 83
 – *gramineus* 82, 183
 – *pygmaeus* 82, 176
 – *simonii* 82, 174, 185
 – *variegatus* 83, 169

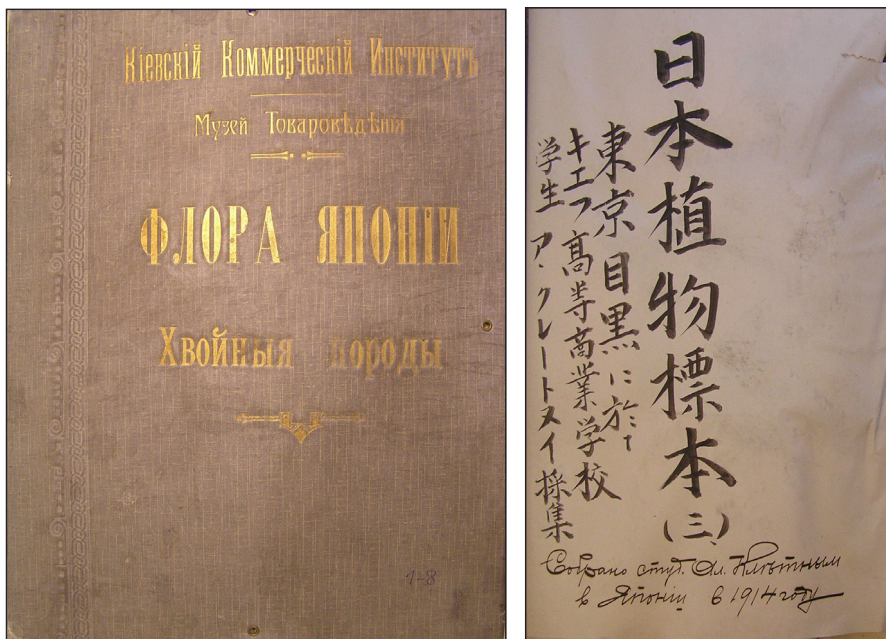

- Pourthiaea villosa*** 150
- Prunus maximowiczii*** 65
- *miqueliana* 154
  - *pseudocerasus* var. *sieboldi* 156
  - *spachiana* f. *ascendens* 78, 154
- Pseudosasa japonica*** 83, 186
- Pseudotsuga japonica*** 5, 66, 67, 100
- Punica granatum*** 75, 136
- Pyrus aucuparia*** var. *japonica* 157
- *sinensis* 128
  - *toringo* 147
  - *ussuriensis* 77, 128
- Quercus mongolica*** var. *grosseserrata*
65, 67
- *phillyreoides* 73
  - *salicina* 67
  - *sessilifolia*
- Rhaphiolepis japonica*** 155
- *umbellate* 77, 155
- Rhus succedanea*** 129
- *trihocarpa* var. *serrata* 142
  - *vernificera* 137
- Sapium sebiferum*** 143
- Sasa palmata*** f. *nebulosa* 83? 160
- *veitchii* 83? 161
- Sciadopitys verticillata*** 5, 59, 67, 68,
124
- Securinega suffruticosa*** var. *japonica*
73
- Semiarundinaria fastuosa*** 83, 170
- Shibataea kumasasa*** 82, 175
- Sinobambusa tootsik*** 82, 166, 173
- Sorbus commixta*** 78, 157
- *japonica* 67
- Stachyurus japonica*** 140
- *praecox* 75, 139
- Taxus baccata*** 68, 99
- *baccata* f. *tardida* 68
  - *cuspidata* 60, 6, 69, 111
  - *tardiva* 68, 99
- Thuja japonica*** 112
- *orientalis* 113
  - *standishii* 59 – 61, 112
- Thujopsis dolabrata*** 59, 62, 108
- Torreya nucifera*** 67, 68, 69, 119
- Toxicodendron succedaneum*** 69, 70,
129
- *trichocarpum* 69, 70, 142
  - *vernificlum* 69, 137
- Triadica sebifera*** 74, 143
- Tsuga diversifolia*** 60, 64, 66, 67, 102
- Vernicia cordata*** 73, 145
- Zelkova serrata*** 65

ДОДАТКИ

АЛЬБОМ 1.

ФЛОРА ЯПОНІЇ. ХВОЙНІ ПОРОДИ

a

b

Рис. 8. Альбом О. Клетного «Флора Японії. Хвойні породи»: *a* - загальний вигляд папки; *б* - сторінка з анотацією до папки.

Fig. 8. Album of O. Kletny «Flora Japan. Coniferous»: *a* - general view of the folder; *b* - the annotation page to the folder.

Рис. 9. *Taxus baccata* L. – Тис ягідний або негідний-дерево (яп.: Yōroppa ichi-i (Yōroppaichii)): «№ 144. *Taxus tardiva* Lavis. [= *T. tardiva* (Siebold ex Endl.) C. Lawson.] [яп.: Kyaraboku]», KW 001002251.

Fig. 9. *Taxus baccata* L. – Common Yew or European Yew (Jap.: Yōroppa ichi-i (Yōroppaichii)): «№ 144. *Taxus tardiva* Lavis. [= *T. tardiva* (Siebold ex Endl.) C. Lawson.] [Jap.: Kyaraboku]», KW 001002251.

Рис. 10. *Pseudotsuga japonica* (Shiras.) Beissn. – Дугласія японська, або сосна американська, або ялина Дугласа (яп.: Toga-sawara, або Beimatsu, або Dagurasumomi (Dagurasusupurūsu)): «№ 145. *Pseudotsuga japonica* Shirasawa [яп.: Kawa ki |Ki...| Toga-sawara]», KW 001002252.

Fig. 10. *Pseudotsuga japonica* (Shiras.) Beissn. – Japanese Douglas-fir (Яп.: Toga-sawara, or Beimatsu, or Dagurasumomi (Dagurasusupurūsu)): «№ 145. *Pseudotsuga japonica* Shirasawa [Яп.: Kawa ki |Ki...| Toga-sawara]», KW 001002252.

Рис. 11. *Abies homolepis* Siebold et Zucc. – Ялиця Нікко (яп.: Ураґіро-томі): «№ 146. *Abies homolepis* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Ураґіро томі |Кі...| Дакемомі]», KW 001002253.

Fig. 11. *Abies homolepis* Siebold et Zucc. – Nikko fir (Jap.: Ураґіро-томі): «№ 146. *Abies homolepis* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Ураґіро томі |Кі...| Дакемомі]», KW 001002253.

Рис. 12. *Tsuga diversifolia* (Maxim.) Mast. – Тсуга різнолиста або північнояпонська (яп.: Kometsuma): «№ 147. *Tsuga diversifolia* Maxim. [яп.: Kometsuma. Kometsuma]», KW 001002254.

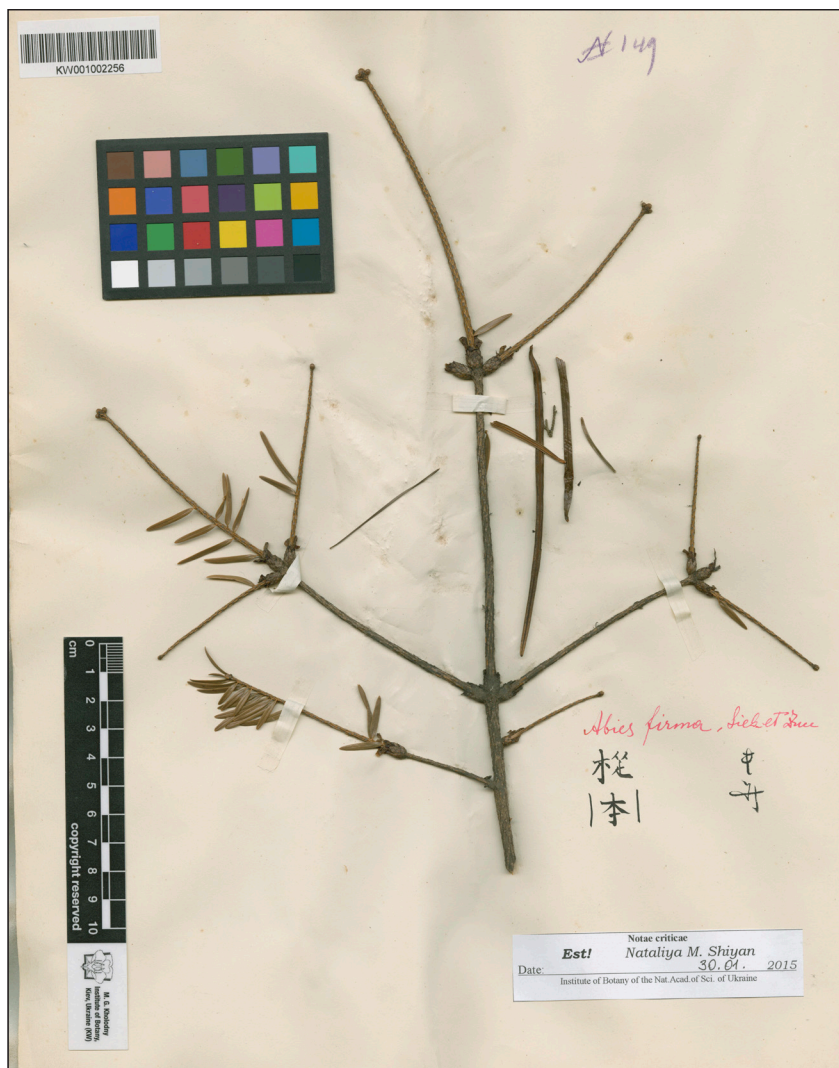
Fig. 12. *Tsuga diversifolia* (Maxim.) Mast. – Northern Japanese Hemlock (Jap.: Kometsuma): «№ 147. *Tsuga diversifolia* Maxim. [Jap.: Kometsuma. Kometsuma]», KW 001002254.

Рис. 13. *Picea torano* (Siebold ex K. Koch) Koehne – Ялина тигрохвоста (яп.: Torano-momi, або Hari-momi, або Vara-momi): «№ 148. *Picea polita* Carr. [= *P. polita* (Siebold et Zucc.) Carrière] [яп.: Hari-momi]», KW 001002255.

Fig. 13. *Picea torano* (Siebold ex K. Koch) Koehne – Tiger-tail spruce (Яп.: Torano-momi, or Hari-momi, or Vara-momi): «№ 148. *Picea polita* Carr. [= *P. polita* (Siebold et Zucc.) Carrière] [Яп.: Hari-momi]», KW 001002255.

Рис. 14. *Abies firma* Siebold et Zucc. – Ялиця момі (яп.: Momi): «№ 149. *Abies firma* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Momi |hon| Momi]», KW 001002256.

Fig. 14. *Abies firma* Siebold et Zucc. – Momi fir (Яп.: Momi): «№ 149. *Abies firma* Sieb[old] et Zucc. [Яп.: Momi |hon| Momi]», KW 001002256.

Рис. 15. *Abies veitchii* Lindl. – Ялиця Вейча (яп. Shirabiso або Shirabe): «№ 150. *Abies veitchii* Lindl. [яп.: Shirabiso |Hayashi ...| Shirabe]», KW001002257.

Fig. 15. *Abies veitchii* Lindl. – Veitch’s fir or Veitch’s silver fir or Shikoku fir (Jap.: Shirabiso or Shirabe): «№ 150. *Abies veitchii* Lindl. [Jap.: Shirabiso |Hayashi ...| Shirabe]», KW001002257.

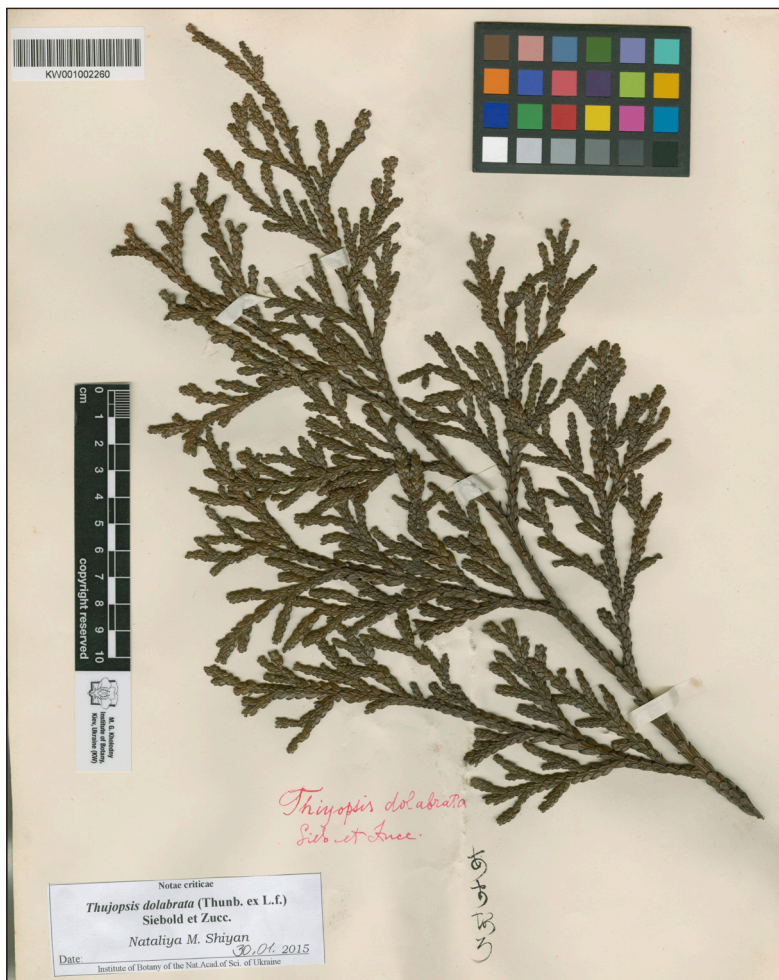
Рис. 16. *Abies sachalinensis* Mast. – Ялиця сахалінська (яп.: Todomatsu): «№ 151. *Abies sachalinensis* Mast. [яп.: Todomatsu |Ки...| Todomatsu]», KW001002258.

Fig. 16. *Abies sachalinensis* Mast. – Sakhalin fir (Jap.: Todomatsu): «№ 151. *Abies sachalinensis* Mast. [Jap.: Todomatsu |Ki...| Todomatsu]», KW001002258.

Puc. 17. *Juniperus chinensis* L. – Ялівець китайський (яп.: Ibuki, або Byakushin, або Kashiwa Maki): «№ 152. *Juniperus chinensis* L. [яп.: Maki Kashiwa. Ibuki matawa Byakushin]», KW 001002259.

Fig. 17. *Juniperus chinensis* L. – Chinese juniper (Jap.: Ibuki, or Byakushin, or Kashiwa Maki): «№ 152. *Juniperus chinensis* L. [Jap.: Maki Kashiwa. Ibuki matawa Byakushin]», KW 001002259.

Рис. 18. *Thujopsis dolabrata* (Thunb. ex L.f.) Siebold et Zucc. – Туйовик доловоидний або поникаючий (яп.: Aasunaro, або Asuhi, або Hiba, або Tsugaruhinoki, або Kumasaki): «№ 153. *Thiyoopsis* [*Thujopsis*] *dolobrata* Sieb. et Zuce. [яп.: Asunaro]», KW 001002260.

Fig. 18. *Thujopsis dolabrata* (Thunb. ex L.f.) Siebold et Zucc. – Hiba, or False aborvitae, or hiba arborvitae (Jap.: Aasunaro, or Asuhi, or Hiba, or Tsugaruhinoki, or Kumasaki.): «№ 153. *Thiyoopsis* [*Thujopsis*] *dolobrata* Sieb. et Zuce. [Jap.: Asunaro]», KW 001002260.

Рис. 19. *Cunninghamia lanceolata* (Lambert) Hooker – Кунінгамія ланцето-видна (яп.: Kōyōsan (Kouyouzan)): «№ 154. *Cunninghamia sinensis* R. Br[own ex Richard et A. Richard] [яп.: Kōyōsan]», KW 001002261.

Fig. 19. *Cunninghamia lanceolata* (Lambert) Hooker – China-fir (Jap.: Kōyōsan (Kouyouzan)): «№ 154. *Cunninghamia sinensis* R. Br[own ex Richard et A. Richard] [Jap.: Kōyōsan]», KW 001002261.

Рис. 20. *Juniperus procumbens* (Siebold ex Endl.) Miquel – Ялівець повзучий (яп.: Hai-byakushin, або Sonare, або Iwadarenezu): «№ 155. *Juniperus chinensis* L. var. *procumbens* [Siebold ex] Endl. [яп.: Kashiwa Maki. Byakushin]», KW 001002262.

Fig. 20. *Juniperus procumbens* (Siebold ex Endl.) Miquel – Japanese garden juniper (Jap.: Hai-byakushin, or Sonare, or Iwadarenezu): «№ 155. *Juniperus chinensis* L. var. *procumbens* [Siebold ex] Endl. [Jap.: Kashiwa Maki. Byakushin]», KW 001002262.

Рис. 21. *Taxus cuspidata* Siebold et Zucc. – Тис японський, або далекосхідний, або тис гострокінцевий (яп.: Ichī (Ichii), або Araragi, або Kuneni): «№ 156. *Taxus cuspidata* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Araragi]», KW 0001002263.

Fig. 21. *Taxus cuspidata* Siebold et Zucc. – Japanese Yew or Spreading Yew (Яп.: Ichī (Ichii), or Araragi, or Kuneni): «№ 156. *Taxus cuspidata* Sieb[old] et Zucc. [Яп.: Araragi]», KW 0001002263.

Рис. 22. *Thuja standishii* (Gordon) Carrière – Туя японська або Стендіша (яп.: Kurobe, або Kurobi, або Nezuko): «№ 157. *Thuja japonica* Maxim[owicz] [яп.: Kurobi |Ki...| Nezuko]», KW001002264.

Fig. 22. *Thuja standishii* (Gordon) Carrière – Japanese Thuja (Jap.: Kurobe, or Kurobi, or Nezuko): «№ 157. *Thuja japonica* Maxim[owicz] [яп.: Kurobi |Ki...| Nezuko]», KW001002264.

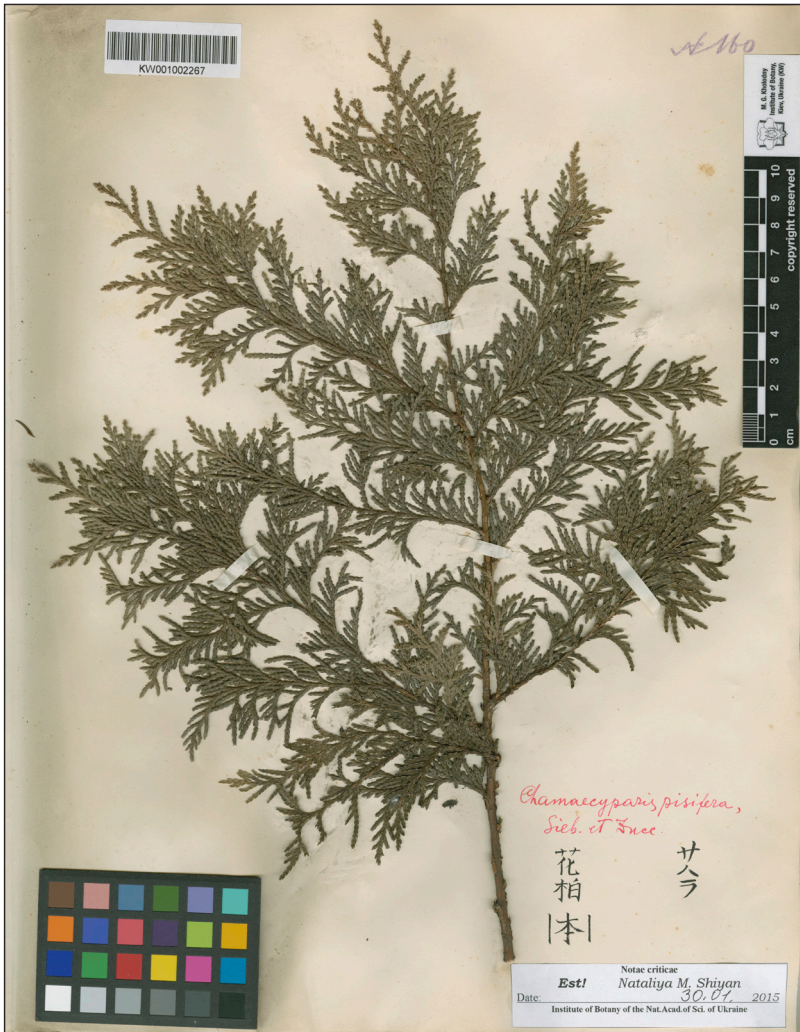
Рис. 23. *Platycladus orientalis* (L.) Franco – Широкогілочник східний, або Туя східна, або Біота східна (яп.: Konotegashiwa або Sokuhaku): «№ 158. *Thuja [Thuja] orientalis* L. [яп.: Konotegashiwa]», KV001002265.

Fig. 23. *Platycladus orientalis* (L.) Franco – Chinese arborvitae, biota or oriental thuja (Jap.: Konotegashiwa or Sokuhaku): «№ 158. *Thuja [Thuja] orientalis* L. [Jap.: Konotegashiwa]», KV001002265.

Рис. 24. *Cryptomeria japonica* (Thunb. ex Linnaeus f.) D. Don – Криптомерія японська або Японський кедр (яп.: Sugi): «№ 159. *Cryptomeria japonica* [(Thunb. ex Linnaeus f.) D.] Don. [яп.: Sugi |Ue-meij Sugi]», KW001002266.

Fig. 24. *Cryptomeria japonica* (Thunb. ex Linnaeus f.) D. Don – Japanese cedar (Яп.: Sugi): «№ 159. *Cryptomeria japonica* [(Thunb. ex Linnaeus f.) D.] Don. [Яп.: Sugi |Ue-meij Sugi]», KW001002266.

Рис. 25. *Chamaecyparis pisifera* (Siebold et Zucc.) Endlicher – Кипарисовик горіхоплідний (яп.: Sawara): «№ 160. *Chamaecyparis pisifera* Sieb. et Zucc. [яп.: Hana-Kashiwa |hon| Sawara]», KW001002267.

Fig. 25. *Chamaecyparis pisifera* (Siebold et Zucc.) Endlicher – Sawara Cypress or Pea-fruited cypress (Jap.: Sawara): «№ 160. *Chamaecyparis pisifera* Sieb. et Zucc. [Jap.: Hana-Kashiwa |hon| Sawara]», KW001002267.

Fig. 26. *Juniperus rigida* Siebold et Zucc. – Ялівець храмовий (яп.: Morimatsu, або Nezu, або Nezumi-sashi, або Muro, або Moronoki): «№ 161. *Juniperus rigida* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Morimatsu [...] Nezumi-sashi]», KW001002268.

Fig. 26. *Juniperus rigida* Siebold et Zucc. – Temple Juniper (Яp.: Morimatsu, or Nezu, or Nezumi-sashi, or Muro, or Moronoki): «№ 161. *Juniperus rigida* Sieb[old] et Zucc. [Яp.: Morimatsu [...] Nezumi-sashi]», KW001002268.

a

б

Рис. 27. а. *Chamaecyparis obtusa* (Siebold et Zuccarini) Endlicher – Кипарисовик туполистий або Кипарис японський (яп.: Hinoki): «№ 163. *Chamaecyparis obtusa* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Hinoki Kashiwa |hon| Hinoki]», KW 0001002269; **б.** *Larix gmelinii* (Rupr.) Kuzen. var. *japonica* (Maxim. ex Regel) Pilg. – Модрина Гмеліна різновидність японська (яп.: Guimatsu або Shikotanmatsu): «№ 162. *Larix kurilensis* Mayr [яп.: Shikotanmatsu]», KW001002696.

Fig. 27. a. *Chamaecyparis obtusa* (Siebold et Zuccarini) Endlicher –Japanese cypress, or hinoki cypress (яп.: Hinoki): «№ 163. *Chamaecyparis obtusa* Sieb[old] et Zucc. [Яп.: Hinoki Kashiwa |hon| Hinoki]», KW 0001002269; **б.** *Larix gmelinii* (Rupr.) Kuzen. var. *japonica* (Maxim. ex Regel) Pilg. Dahurian larch (Яп.: Guimatsu або Shikotanmatsu): «№ 162. *Larix kurilensis* Mayr [Яп.: Shikotanmatsu]», KW001002696.

Рис. 28. *Larix kaempferi* (Lambert) Carrière – Модрина тонколуската або японська (яп.: Karamatsu): «№ 164. *Larix leptolepis* [(Sieb. and Zucc.) Gord. [яп.: Karamatsu. Karamatsu]», KW001002271.

Fig. 28. *Larix kaempferi* (Lambert) Carrière – Japanese larch or karamatsu (Яп.: Karamatsu): «№ 164. *Larix leptolepis* [(Sieb. and Zucc.) Gord. [Яп.: Karamatsu. Karamatsu]», KW001002271.

Рис. 29. *Torreya nucifera* (L.) Siebold et Zucc. – Торейя японська (яп.: Каяа або Каяа): «№ 165. *Torreya nucifera* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Каяа |hon| Каяа]», KW001002272.

Fig. 29. *Torreya nucifera* (L.) Siebold et Zucc. – Japanese nutmeg-yew (Яп.: Каяа або Каяа): «№ 165. *Torreya nucifera* Sieb[old] et Zucc. [Яп.: Каяа |hon| Каяа]», KW001002272.

Рис. 30. *Cephalotaxus harringtonia* (Knight ex J. Forbes) K. Koch – Главотис Харінгтона (яп.: Inugaya): «№ 166. *Cephalotaxus drupaceae* Sieb[old] et Zucc. [яп.: ... Inugaya |hon| Inugaya]», KW001002270.

Fig. 30. *Cephalotaxus harringtonia* (Knight ex J. Forbes) K. Koch – Cowtail Pine or Japanese Plum Yew (Яп.: Inugaya): «№ 166. *Cephalotaxus drupaceae* Sieb[old] et Zucc. [Яп.: ... Inugaya |hon| Inugaya]», KW001002270.

Рис. 31. *Pinus koraiensis* Siebold et Zuccarini – Сосна корейська (яп.: Chousengoyou, або Chosen-matsu): «№ 167. *Pinus koraiensis* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Chosen Matsu |hon| Chousengoyou]», KW001002273.

Fig. 31. *Pinus koraiensis* Siebold et Zuccarini – Korean pine (Jap.: Chousengoyou, або Chosen-matsu): «№ 167. *Pinus koraiensis* Sieb[old] et Zucc. [Jap.: Chosen Matsu |hon| Chousengoyou]», KW001002273.

Рис. 32. *Pinus parviflora* Siebold et Zucc. – Сосна біла японська (яп.: Hime-ko-matsu, Goyo-matsu): «№ 168. *Pinus parviflora* Sieb[old] et Zucc. [яп.: ...matsu. Hime-ko-matsu]», KW001002274.

Fig. 32. *Pinus parviflora* Siebold et Zucc. – Japanese white pine (Jap.: Hime-ko-matsu, Goyo-matsu): «№ 168. *Pinus parviflora* Sieb[old] et Zucc. [Jap.: ...matsu. Hime-ko-matsu]», KW001002274.

Puc. 33. *Pinus thunbergii* Parlatore – Сосна Тунберга або сосна гірська японська (яп.: Kuro-matsu або O-matsu): «№ 169. *Pinus thunbergii* Parlat[ore] [яп.: Kuro-matsu [...] Kuromatsu]», KW001002275.

Fig. 33. *Pinus thunbergii* Parlatore – Japanese Black Pine, or Japanese Pine, or Black Pine (Jap.: Kuro-matsu або O-matsu): «№ 169. *Pinus thunbergii* Parlat[ore] [Jap.: Kuro-matsu [...] Kuromatsu]», KW001002275.

Рис. 34. *Sciadopitys verticillata* (Thunb.) Siebold et Zucc. – Сциадопитис мутовчатый (яп.: Kōyamaki або Gakumei): «№ 170. *Sciadopitys* [*Sciadopitys*] *verticillata* [(Thunb.) Siebold et Zuccarini] [яп.: Kōyamaki]», KW001002276.

Fig. 34. *Sciadopitys verticillata* (Thunb.) Siebold et Zucc. – Japanese umbrella pine (Jap.: Kōyamaki or Gakumei): «№ 170. *Sciadopitys* [*Sciadopitys*] *verticillata* [(Thunb.) Siebold et Zuccarini] [Jap.: Kōyamaki]», KW001002276.

Рис. 35. *Pinus densiflora* Siebold et Zucc. – Сосна густоквіткова або червона японська сосна (яп.: Aka-matsu): «№ 171. *Pinus densiflora* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Aka-matsu |...| Aka-matsu]», KW001002277.

Fig. 35. *Pinus densiflora* Siebold et Zucc. – Japanese red pine (Jap.: Aka-matsu): «№ 171. *Pinus densiflora* Sieb[old] et Zucc. [Jap.: Aka-matsu |...| Aka-matsu]», KW001002277.

Рис. 36. *Picea jezoensis* (Siebold et Zucc.) Carrière – Ялина аянська або дрібнонасінна (яп.: Ezo-matsu): «№ 172. *Picea hondoensis* Mayr [яп.: Tōhi |...| Kūhi]», KW001002278.

Fig. 36. *Picea jezoensis* (Siebold et Zucc.) Carrière – Yezo spruce or Jezo spruce (Jap.: Ezo-matsu): «№ 172. *Picea hondoensis* Mayr [Jap.: Tōhi || Kūhi]», KW001002278.

АЛЬБОМ 2.

ФЛОРА ЯПОНІЇ. (НИХОН-СІНРІН) ЛИСТЯНІ ПОРОДИ І.

Рис. 37. Альбом «Флора Японії. (Нихон-Сінрін) Листяні породи І.»: **а.** – загальний вигляд папки; **б.** – сторінка з анотацією до папки.

Fig. 37. Album «Flora Japan. (Nihon-Sinrin) Deciduous trees I.»: **a.** – general view of the folder; **b.** – the annotation page to the folder.

a

б

Рис. 38. а. *Edgeworthia chrysantha* Siebold et Zucc. – Еджвортія золотистоквіткова (яп.: Mitsumata): «№ 86. *Edgeworthia papyrifera* [Siebold et Zucc.] [яп.: Mitsumata]», KW 001002463; **б.** *Pyrus ussuriensis* Maxim. – Груша усурійська (яп.: Chūgokunashi (Chuugokunashi): «№ 85. *Pirus* [*Pyrus*] *sinensis* Lindl. [яп.: Nashi. Nashi]», KW 001002464;

Fig. 38. a. *Edgeworthia chrysantha* Siebold et Zucc. – Oriental Paperbush (Jap.: Mitsumata): «№ 86. *Edgeworthia papyrifera* [Siebold et Zucc.] [Jap.: Mitsumata]», KW 001002463; **б.** *Pyrus ussuriensis* Maxim. – Ussurian pear, or Harbin pear, or Manchurian pear (Jap.: Chūgokunashi (Chuugokunashi): «№ 85. *Pirus* [*Pyrus*] *sinensis* Lindl. [Jap.: Nashi. Nashi]», KW 001002464;

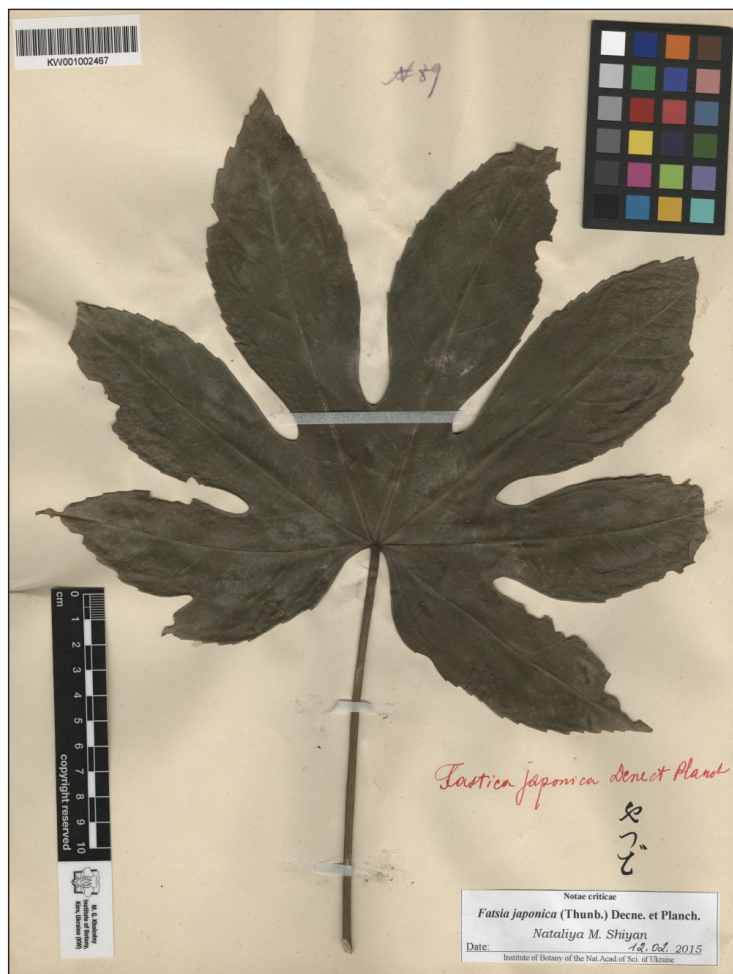
Рис. 39. *Toxicodendron succedaneum* (L.) Kuntze – Токсикодендрон (сумах) послідовний або японське воскове дерево (яп.: Hazenoki (Haze no ki)): «№ 87. *Rhus succedanea* L. [яп.: Haze no ki |...] Hazenoki», KW 001002465.

Fig. 39. *Toxicodendron succedaneum* (L.) Kuntze – Wax tree, Japanese wax tree (Jap.: Hazenoki (Haze no ki)): «№ 87. *Rhus succedanea* L. [Jap.: Haze no ki |...] Hazenoki]», KW 001002465.

Puc. 40. *Kalopanax septemlobus* (Thunb.) Koidz. ssp. *lutchuensis* (Nakai) Ohashi – Калопанакс семилопатевий або Диморфант (яп.: Harigiri або Harikiri): «№ 88. *Acanthopanax ricinifolium* Sieb[old] et Zacc. [яп.: Toge... |...| Harigiri]», KW 001002466.

Fig. 40. *Kalopanax septemlobus* (Thunb.) Koidz. ssp. *lutchuensis* (Nakai) Ohashi – Prickly castor oil tree (Jap.: Harigiri or Harikiri): «№ 88. *Acanthopanax ricinifolium* Sieb[old] et Zacc. [Jap.: Toge... |...| Harigiri]», KW 001002466.

Puc. 41. *Fatsia japonica* (Thunb.) Decne. et Planch. – Фатсія японська (яп.: Yatsude): «№ 89. *Fastica* [*Fatsia*] *japonica* [(Thunb.)] Decne. et Planch. [яп.: Yatsude]», KW 001002467.

Fig. 41. *Fatsia japonica* (Thunb.) Decne. et Planch. – Japanese aralia (Яп.: Yatsude): «№ 89. *Fastica* [*Fatsia*] *japonica* [(Thunb.)] Decne. et Planch. [Яп.: Yatsude]», KW 001002467.

Рис. 42. *Elaeagnus umbellata* Thunb. – Маслинка (лох) зонтичний (яп.: Akigumi [aki-gumi]): «№ 90. *Elaeagnus umbellata* Thunb. [яп.: Aki-gumi]», KW 001002468.

Fig. 42. *Elaeagnus umbellata* Thunb. – Japanese silverberry, umbellata oleaster, autumn olive (Jap.: Akigumi [aki-gumi]): «№ 90. *Elaeagnus umbellata* Thunb. [Jap.: Aki-gumi]», KW 001002468.

Рис. 43. *Dendropanax trifidus* (Thunb.) Makino ex H. Hara – Дендропанакс трироздільний або японський плющ (яп.: Kakuremino): «№ 91. *Denoropanax japonicum* Seem. [яп.: Kakuremino]», KW 001002469.

Fig. 43. *Dendropanax trifidus* (Thunb.) Makino ex H. Hara - Ivy Tree (Jap.: Kakuremino): «№ 91. *Denoropanax japonicum* Seem. [Jap.: Kakuremino]», KW 001002469.

Рис. 44. *Lagerstroemia indica* L. – Лагерстремія індійська або індійський бузок (яп.: Sarusuberi): «№ 92. *Lagerstroemia indica* L. [яп.: Sarusuberi]», KW 001002470.

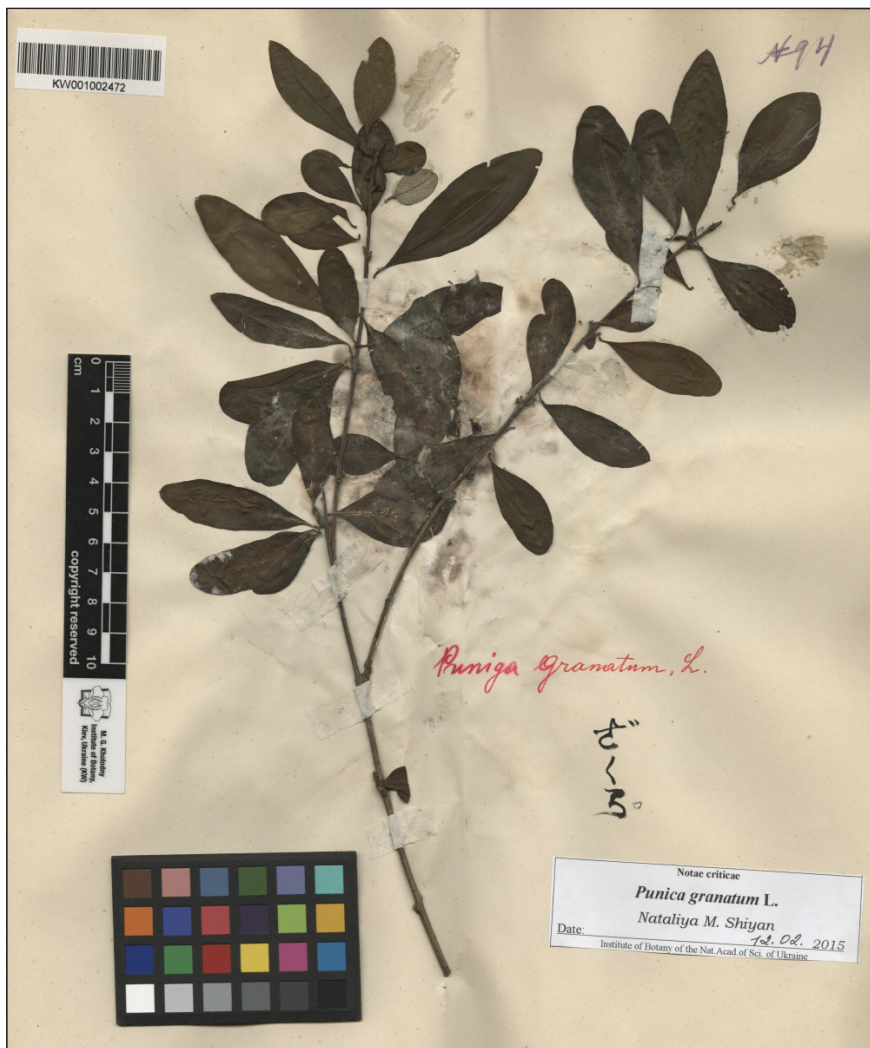
Fig. 44. *Lagerstroemia indica* L. – Crape myrtle (Jap.: Sarusuberi): «№ 92. *Lagerstroemia indica* L. [яп.: Sarusuberi]», KW 001002470.

Рис. 45. *Elaeagnus multiflora* Thunb. – Маслинка багатоквіткова або Гумі (яп.: Natsugumi): «№ 93. *Elaeagnus multiflora* Thunb. [яп.: Natsugumi]», KW 001002471.

Fig. 45. *Elaeagnus multiflora* Thunb. – Gumi, Natsugumi, or Cherry silverberry (Яп.: Natsugumi): «№ 93. *Elaeagnus multiflora* Thunb. [Яп.: Natsugumi]», KW 001002471.

Рис. 46. *Punica granatum* L. – Гранат звичайний (яп.: Zakuro (jakuryū)): «№ 94. *Puniga* [*Punica*] *granatum* L. [яп.: Zakuro]», KW 001002472.

Fig. 46. *Punica granatum* L. – Pomegranate (Яп.: Zakuro (jakuryū)): «№ 94. *Puniga* [*Punica*] *granatum* L. [яп.: Zakuro]», KW 001002472.

Рис. 47. *Toxicodendron vernicifluum* (Stokes) F. A. Barkley – Лакове дерево (яп.: Urushi): «№ 95. *Rhus vernicifera* DC. [яп.: Urushi |Hon| Urushi]», KW 001002473.

Fig. 47. *Toxicodendron vernicifluum* (Stokes) F. A. Barkley – Chinese lacquer tree (Яп.: Urushi): «№ 95. *Rhus vernicifera* DC. [яп.: Urushi |Hon| Urushi]», KW 001002473.

Рис. 48. *Elaeagnus pungens* Thunb. – Маслинка колюча або лох колючий (яп.: Nawashiro-gumi, або Tawara-gumi, або Tokiwa-gumi): «№ 96. *Elaeagnus gungens* [pungens] Thunb. [яп.: Nawashiro-gumi]», KW 001002474.

Fig. 48. *Elaeagnus pungens* Thunb. – Thorny olive or Silverthorn (Jap.: Nawashiro-gumi, or Tawara-gumi, or Tokiwa-gumi): «№ 96. *Elaeagnus gungens* [pungens] Thunb. [Jap.: Nawashiro-gumi]», KW 001002474.

Рис. 49. *Stachyurus praecox* Siebold et Zucc. – Стахіурус ранній (яп.: Kibushi, або Kifuji, або Mamefuji, або Mamebushi, або Mameyanagi)⁴² : «№ 97. *Elaeagnus glabra* Thunb. [яп.: Tsuregumi]», KW 001002475.

Fig. 49. *Stachyurus praecox* Siebold et Zucc. – Stachyurus (Яп.: Kibushi, or Kifuji, or Mamefuji, or Mamebushi, or Mameyanagi): «№ 97. *Elaeagnus glabra* Thunb. [яп.: Tsuregumi]», KW 001002475.

⁴² Зразок рослини на гербарному листі KW 001002475 відповідає визначенням зазначеним на листі KW 001002476 (імовірно, автором допущена помилка при монтуванні).

Рис. 50. *Elaeagnus glabra* Thunb. – Маслинка гола або лох голий (яп.: Tsuru-gumi)⁴³ : «№ 98. *Stachyurus japonica* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Kihiji]», KW001002476.

Fig. 50. *Elaeagnus glabra* Thunb. – Elaeagnus (Jap.: Tsuru-gumi): «№ 98. *Stachyurus japonica* Sieb[old] et Zucc. [Jap.: Kihiji]», KW001002476.

⁴³ Зразок рослини на гербарному листі KW 001002476 відповідає визначенням зазначеним на листі KW 001002475 (імовірно, автором зроблена помилка при монтуванні)

Puc. 51. *Buxus microphylla* L. var. *japonica* (Müll. Arg.) Rehder & E.H. Wilson – Самшит дрібнолистий різновидність японська (яп.: Tsuge): «№ 99. *Buxus sempervirens* L. var. *japonica* Maxim. [яп.: Tsuge hon. Tsuge]», KW 001002477.

Fig. 51. *Buxus microphylla* L. var. *japonica* (Müll. Arg.) Rehder & E.H. Wilson – Japanese Box or Littleleaf Box (Яп.: Tsuge): «№ 99. *Buxus sempervirens* L. var. *japonica* Maxim. [Яп.: Tsuge hon. Tsuge]», KW 001002477.

Рис. 52. *Toxicodendron trichocarpum* (Miq.) Kuntze – Сумах волохатоплідний (яп.: Yama-urushi): «№ 100. *Rhus trichocarpa* mia [*trichocarpa* Miq.] var. *serrata* engel. [Engl.] [яп.: Yama-ureshi]», (KW 001002478).

Fig. 52. *Toxicodendron trichocarpum* (Miq.) Kuntze – Mountain lacquer tree (Jap.: Yama-urushi): «№ 100. *Rhus trichocarpa* mia [*trichocarpa* Miq.] var. *serrata* engel. [Engl.] [Jap.: Yama-ureshi]», (KW 001002478).

Рис. 53. *Triadica sebifera* (L.) Small – Китайське сальне дерево (яп.: Nankin-haze, або Touhaze, або Kanteragi): «№ 101. *Sapium sebiferum* Roxb. [яп.: Nankinhaze]», KW 001002479.

Fig. 53. *Triadica sebifera* (L.) Small – Chinese tallow tree or Florida aspen (Яп.: Nankin-haze, or Touhaze, or Kanteragi): «№ 101. *Sapium sebiferum* Roxb. [яп.: Nankinhaze]», KW 001002479.

Рис. 54. *Flueggea suffruticosa* (Pall.) Baill. – Флугея кущова (яп.: Hitotsuba-hagi): «№ 102. *Flueggea japonica* Müll. Arg. [яп.: Hitotsubashi]», KW 001002480.

Fig. 54. *Flueggea suffruticosa* (Pall.) Baill. – Flueggea or Bushweeds (Яп.: Hitotsuba-hagi): «№ 102. *Flueggea japonica* Müll. Arg. [Яп.: Hitotsubashi]», KW 001002480.

Рис. 55. *Vernicia cordata* (Thunb.) Airy Shaw – Верніція серцелиста або Масляне дерево, або Тунг японський (яп.: Aburagiri): «№ 103. *Aleurites cordata* Müll. Arg. [Яп.: Aburagiri (?) |Hon| Aburagiri]», KW001002481.

Fig. 55. *Vernicia cordata* (Thunb.) Airy Shaw – Japan wood oil tree (Jap.: Aburagiri): «№ 103. *Aleurites cordata* Müll. Arg. [Jap.: Aburagiri (?) |Hon| Aburagiri]», KW001002481.

Рис. 56. *Neoshirakia japonica* (Siebold et Zucc.) Esser – Неоширакія японська або Японське сальне дерево (яп.: Shiraki): «№ 104. *Excoecaria japonica* Müll. Arg. [яп.: Shiraki]», KW 001002482.

Fig. 56. *Neoshirakia japonica* (Siebold et Zucc.) Esser – Japanese tallow tree (яп.: Shiraki): «№ 104. *Excoecaria japonica* Müll. Arg. [яп.: Shiraki]», KW 001002482.

Рис. 57. *Malus sieboldii* (Regel) Rehder – Яблуня Зібольта або Японська дика яблуня (яп.: Zumi (san jitsu), або Himekaidou (Hime-kaidō), або Mitsubakaidou, або Miyamakaidou (Miyamakaidō), або Koringo (Ko-ringō), або Konashi (Konashi), або Sanashi): «№ 105. *Pirus* [*Pyrus*] *toringo* Sieb[old] et Zacc. [яп.: Zumi]», KW 001002483.

Fig. 57. *Malus sieboldii* (Regel) Rehder – Japanese crabapple or Toringo crabapple, or Siebold's crabapple (Jap.: Zumi (san jitsu), або Himekaidou (Hime-kaidō), або Mitsubakaidou, або Miyamakaidou (Miyamakaidō), або Koringo (Ko-ringō), або Konashi (Konashi), або Sanashi): «№ 105. *Pirus* [*Pyrus*] *toringo* Sieb[old] et Zacc. [Jap.: Zumi]», KW 001002483.

Puc. 58. *Mallotus japonicus* (Spreng.) Müll. Arg. – Маллотус японський (яп.: Akamegashiwa (Aka me kashiwa)): «№ 106. *Mallotus japonicus* Müll. Arg. [яп.: Ki (архаїзм) |Ki ...| Akamegashiha]», KW001002484.

Fig. 58. *Mallotus japonicus* (Spreng.) Müll. Arg. – Food Wrapper Plant or Japanese catalpa (Jap.: Akamegashiwa (Aka me kashiwa)): «№ 106. *Mallotus japonicus* Müll. Arg. [Jap.: Ki (Archaism) |Ki ...| Akamegashiha]», KW001002484.

Рис. 59. *Amelanchier asiatica* (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp. – Іпра (Біш-мула) східна (яп.: Zaifuriboku): «№ 107. *Amelanchier asiatica* C. Koch. [яп.: Zaifuriboku]», KW 001002485.

Fig. 59. *Amelanchier asiatica* (Siebold & Zucc.) Endl. ex Walp. – Asian Serviceberry (Jap.: Zaifuriboku): № 107. *Amelanchier asiatica* C. Koch. (KW 001002485).

Рис. 60. *Photinia villosa* (Thunb.) DC. – Фотинія опушена (яп.: Kamatsuka або Kama-gara): «№ 108. *Pourthiaea villosa* [(Thunb.)] Desce. [яп.: Ushikoroshi]», KW 001002486.

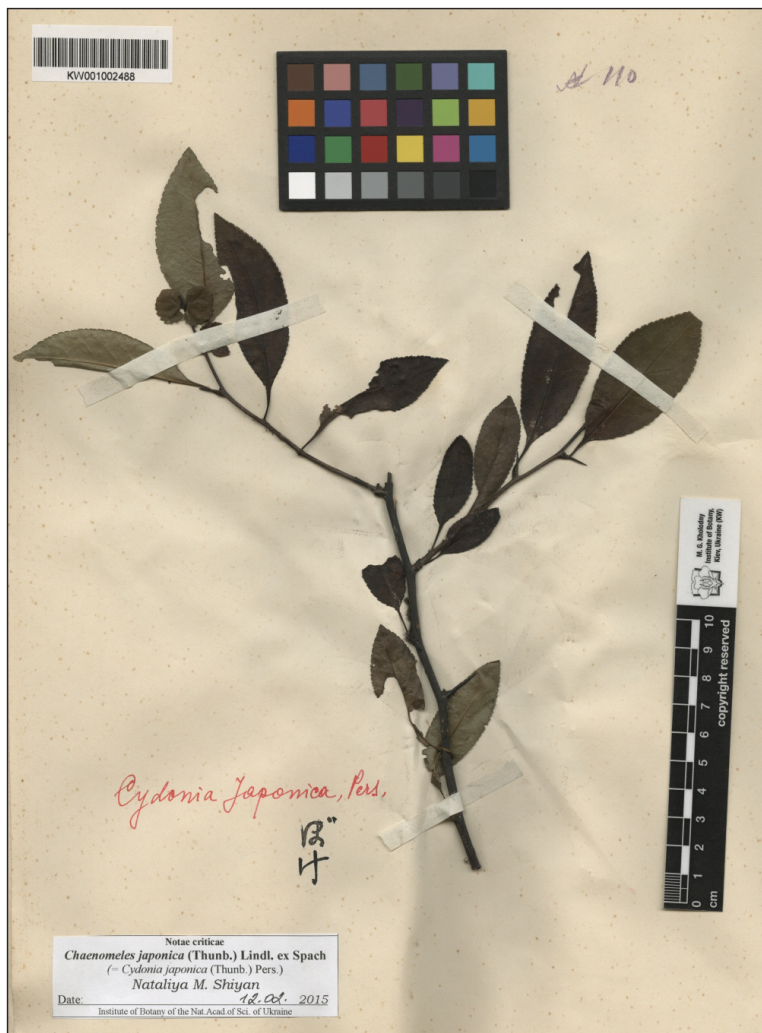
Fig. 60. *Photinia villosa* (Thunb.) DC. – Oriental photinia or Christmas berry (Jap.: Kamatsuka or Kama-gara): «№ 108. *Pourthiaea villosa* [(Thunb.)] Desce. [Jap.: Ushikoroshi]», KW 001002486.

Рис. 61. *Daphniphyllum macropodum* Miq. – Дафнолистник довгочерешковий (яп.: Yuzuri-ha): «№ 109. *Daphniphyllum macropodum* Miq. [яп.: Yuzuriha]», KW 001002487.

Fig. 61. *Daphniphyllum macropodum* Miq. – False Daphne (Jap.: Yuzuri-ha): «№ 109. *Daphniphyllum macropodum* Miq. [Jap.: Yuzuriha]», KW 001002487.

Рис. 62. *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach – Хеномелес японський (яп.: Kusa-Voke): «№ 110. *Cydonia japonica* Pers. [яп.: Voke]», KW001002488.

Fig. 62. *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach – Japanese quince (Jap.: Kusa-Voke): «№ 110. *Cydonia japonica* Pers. [Jap.: Voke]», KW001002488.

Puc. 63. *Photinia glabra* (Thunb.) Franch. & Sav. – Фотинія гола (яп.: Kanamemochi): «№ 111. *Photinia glabra* Thunb. [яп.: Канамемоґі]», KW 001002489.

Fig. 63. *Photinia glabra* (Thunb.) Franch. & Sav. – Japanese Photinia, Red Tip Photinia, Red Leaf Photinia (Яп.: Kanamemochi): «№ 111. *Photinia glabra* Thunb. [Яп.: Канамемоґі]», KW 001002489.

Fig. 64. *Prunus spachiana* (Lavallée ex H. Otto) Kitamura f. *ascendens* (Makino) Kitamura – Плачуча сакура (яп.: Shidarezakura або Usuzumizakura): «№ 112. *Prunus miqueliana* Maxim. [яп.: Higanzakura]», KW 001002490.

Puc. 64. *Prunus spachiana* (Lavallée ex H. Otto) Kitamura f. *ascendens* (Makino) Kitamura – Weeping cherry (яп.: Shidarezakura or Usuzumizakura): «№ 112. *Prunus miqueliana* Maxim. [яп.: Higanzakura]», KW 001002490.

Рис. 65. *Rhapsiolepis umbellata* (Thunb.) Makino – Рафіолепіс зонтичний (яп.: Sharinbai): «№ 113. *Rhapsiolepis japonica* Sieb[old] et Zucc. [яп.: Hamamakoku]», KW 001002491.

Fig. 65. *Rhapsiolepis umbellata* (Thunb.) Makino – Japanese-hawthorn or Yedda-hawthorn (Jap.: Sharinbai): «№ 113. *Rhapsiolepis japonica* Sieb[old] et Zucc. [Jap.: Hamamakoku]», KW 001002491.

Рис. 66. *Cerasus pseudocerasus* (Lindl.) Loudon – Китайська вишня або вишня юнг-тао (яп.: Shinamizakura або Ke-satozakura): «№ 114. *Prunus pseudocerasus* Lind. var. *sieboldi* Maxim. [яп.: Yōshinosakura]», KW 001002492.

Fig. 66. *Cerasus pseudocerasus* (Lindl.) Loudon – Japanese flowering cherry (Яп.: Shinamizakura або Ke-satozakura): «№ 114. *Prunus pseudocerasus* Lind. var. *sieboldi* Maxim. [Яп.: Yōshinosakura]», KW 001002492.

Рис. 67. *Sorbus commixta* Hedl. – Горобина змішана (яп.: Nanakamado): «№ 115. *Pyrus aucuparia* Gaertn. [*Pyrus aucuparia* (L.) Gaertn.] var. *japonica* Maxim. [яп.: ... |...| Nanakamado]», KW 001002493.

Fig. 67. *Sorbus commixta* Hedl. – Japanese Rowan (Jap.: Nanakamado): «№ 115. *Pyrus aucuparia* Gaertn. [*Pyrus aucuparia* (L.) Gaertn.] var. *japonica* Maxim. [Jap.: ... |...| Nanakamado]», KW 001002493.

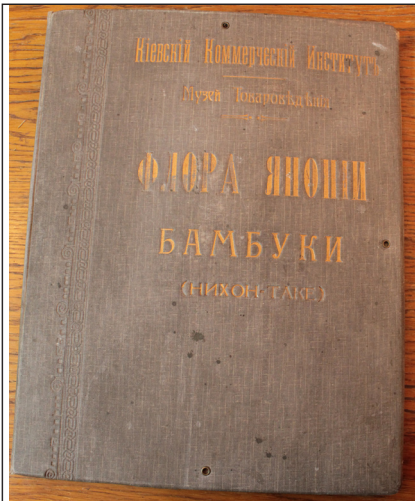

Рис. 68. *Chaenomeles sinensis* (Thouin) Koehne – Хеномелескитайський (яп.: Karin): «№ 116. *Cydonia sinensis* Thoun. [яп.: Kuharin]», KW 001002494.

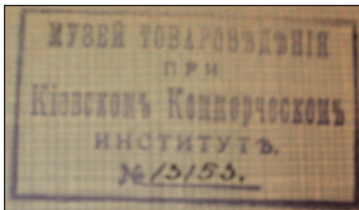
Fig. 68. *Chaenomeles sinensis* (Thouin) Koehne – Chinese Quince (яп.: Karin): «№ 116. *Cydonia sinensis* Thoun. [яп.: Kuharin]», KW 001002494.

АЛЬБОМ 3.

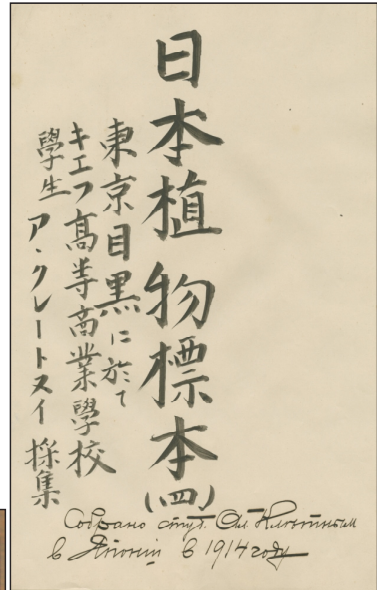
ФЛОРА ЯПОНІЇ. БАМБУКИ (НИХОН-ТАКЕ)

a

б

в

Рис. 69. Альбом «Флора Японії. Бамбуки (Нихон-Такє)»: **a**. – загальний вигляд папки; **б**. – штампель Музею товарознавства Київського комерційного інституту з інвентарним номером; **в**. – сторінка з анотацією до папки.

Fig. 69. Album «Flora of Japan. Bamboos (Nihon-Take)»: **a**. – general view of the folder; **б**. – stamp of the Museum of the commodity research of the Kyiv Commercial Institute; **в**. – the annotation page to the folder.

Рис. 70. *Sasa palmata* (Mitford) E.G. Camus f. *nebulosa* (Makino) S. Suzuki – Саса широколиста або Бамбук широколистий (яп.: Shiyako han chiku): «№ 117. *Bambusa palmata marliae* forma [hort. f.] *nebulosa* Maxim. [яп.: Shiyako han chiku]», KW 001002279.

Fig. 70. *Sasa palmata* (Mitford) E.G. Camus f. *nebulosa* (Makino) S. Suzuki – Broadleaf bamboo or Broad-leaved bamboo (Jap.: Shiyako han chiku): «№ 117. *Bambusa palmata marliae* forma [hort. f.] *nebulosa* Maxim. [Jap.: Shiyako han chiku]», KW 001002279.

Рис. 71. *Sasa veitchii* (Carrière) Rehder – Саса Вейча, або Карликовий бамбук Вейча, або Бамбук малий Вейча (яп.: Kumazasa): «№ 118. *Bambusa albo-marginata* [*albomarginata*] Makino [яп.: Kumazasa (Ya kiba zasa)]», KW 001002280.

Fig. 71. *Sasa veitchii* (Carrière) Rehder – Kuma bamboo or Kuma bamboo grass (Яп.: Kumazasa): «№ 118. *Bambusa albo-marginata* [*albomarginata*] Makino [Яп.: Kumazasa (Ya kiba zasa)]», KW 001002280.

Рис. 72. ? *Pleioblastus argenteostriatus* (Regel) Nakai – Багатогілочник сріблясто-смугастий (яп. Okina-даке, або Akebono-zasa, або Shiroshima-iyosudake): «№ 119. [яп.: Takakumachiku]», KW 001002281.

Fig. 72. ? *Pleioblastus argenteostriatus* (Regel) Nakai – Dwarf white-striped bamboo (яп. Okina-даке, or Akebono-zasa, or Shiroshima-iyosudake): «№ 119. [яп.: Takakumachiku]», KW 001002281.

Рис. 73. *Phyllostachys bambusoides* Siebold et Zucc. – Листоколосник бамбуковий (яп. Madake, або Yadake, або Hotei chiku, або Nigatake): «№ 120. *Phyllostachus* [як *Phyllostachys*] *bambusoides* Seib[old] et Zucc. [яп.: Madake]», KW 001002282.

Fig. 73. *Phyllostachys bambusoides* Siebold et Zucc. – Giant timber bamboo or Japanese timber bamboo (Jap.: Madake, or Yadake, or Hotei chiku, or Nigatake): «№ 120. *Phyllostachus* [as *Phyllostachys*] *bambusoides* Seib[old] et Zucc. [Jap.: Madake]», KW 001002282.

Рис. 74. *Phyllostachys nigra* (Lodd. ex Lindl.) Munro – Листоколосник чорний або Бамбук чорний (яп.: Kurodake, або Kuro chiku, або Murasaki dake, або Hon guro): «№ 121. *Phyllostachys* [як *Phyllostachys*] *puberula* (Miq.) Munro var. *nigra* [(Lodd. ex Lindl.) Makino] [яп.: Kurazaku]», KW 001002283.

Fig. 74. *Phyllostachys nigra* (Lodd.) Munro – Black bamboo (Jap.: Kurodake, or Kuro chiku, or Murasaki dake, or Hon guro): «№ 121. *Phyllostachys* [як *Phyllostachys*] *puberula* (Miq.) Munro var. *nigra* [(Lodd. ex Lindl.) Makino] [яп.: Kurazaku]», KW 001002283.

Bambusa nana Roxb. var. *alphonsokarri*,
Maxim.

すゆえちく

Notae criticae
Bambusa multiplex (Lour.) Raeuschel ex
J. A. et J. H. Schult.
(= *Bambusa nana* Roxb. var. *alphonsokarri* Maxim.)
Nataliya M. Shiyon
Date: 04.04. 2015
Institute of Botany of the Nat. Acad. of Sci. of Ukraine

Рис. 75. *Bambusa multiplex* (Lour.) Raeuschel ex J. A. et J. H. Schult. – Бамбук китайський (яп.: Houraichiku (Hōraichiku) або Chinchiku (Chin chiku)): «№ 122. *Bambusa nana* Roxb. var. *alphonsokarri* Maxim. [яп.: Su Yue chiku]», KW 001002284.

Fig. 75. *Bambusa multiplex* (Lour.) Raeuschel ex J. A. et J. H. Schult. – Hedge Bamboo, Oriental hedge bamboo, or Chinese Goddess Bamboo, or Chinese dwarf bamboo (Яп.: Houraichiku (Hōraichiku) or Chinchiku (Chin chiku)): «№ 122. *Bambusa nana* Roxb. var. *alphonsokarri* Maxim. [Яп.: Su Yue chiku]», KW 001002284.

Рис. 76. *Sinobambusa tootsik* (Makino) Makino ex Nakai – Китайський храмовий бамбук (яп.: Touchiku або Karatake): «№ 123. *Arundinaria tootsik* Makino [яп.: Toechiku]», KW 001002285.

Fig. 76. *Sinobambusa tootsik* (Makino) Makino ex Nakai – Bambos tootsik, or Bambusa tootsik, or Chinese temple bamboo (Jap.: Touchiku or Karatake): «№ 123. *Arundinaria tootsik* Makino [Jap.: Toechiku]», KW 001002285.

Рис. 77. *Bambusa multiplex* (Lour.) Raeuschel ex J. A. et J. H. Schult. – Бамбук китайський (яп.: Houraichiku (Hōraichiku) або Chinchiku (Chin chiku)): «№ 124. *Bambusa nana* Roxb. В. [яп.: Houchiku]», KW 001002286.

Fig. 77. *Bambusa multiplex* (Lour.) Raeuschel ex J. A. et J. H. Schult. – Hedge Bamboo, Oriental hedge bamboo, or Chinese Goddess Bamboo, or Chinese dwarf bamboo (Яп.: Houraichiku (Hōraichiku) або Chinchiku (Chin chiku)): «№ 124. *Bambusa nana* Roxb. В. [яп.: Houchiku]», KW 001002286.

Рис. 78. *Chimonobambusa marmorea* (Mitford) Makino – Бамбук мармуровий або зимовий (яп.: Kanchiku): «№ 125. *Arundinaria marmorea* Makino [яп.: Kanchiku]», KW 001002287.

Fig. 78. *Chimonobambusa marmorea* (Mitford) Makino – Marbled bamboo or Winter bamboo (Jap.: Kanchiku): «№ 125. *Arundinaria marmorea* Makino [Jap.: Kanchiku]», KW 001002287.

Рис. 79. *Pleioblastus variegatus* (Siebold ex Miq.) Makino – Баратогілочник строкатий або Бамбук строкатий (яп.: Hakonedake): «№ 126. *Arundinaria variabilis* Makino var. *variegata* [(Siebold ex Miquel)] Makino [ex Shirosawa] [яп.: Ī nu gota sai (?)]», KW 001002288.

Fig. 79. *Pleioblastus variegatus* (Siebold ex Miq.) Makino – Variegated Bitter Bamboo, Dwarf White-striped Bamboo, or Stripe Bamboo (Jap.: Hakonedake): «№ 126. *Arundinaria variabilis* Makino var. *variegata* [(Siebold ex Miquel)] Makino [ex Shirosawa] [Jap.: Ī nu gota sai (?)]», KW 001002288.

Рис. 80. *Semiarundinaria fastuosa* (Mitford) Makino ex Nakai – Семіарундінарія пишна (яп.: Narihiradake): «№ 127. *Arundinaria narihira* Makino [яп.: Narihiradake]», KW 001002289.

Fig. 80. *Semiarundinaria fastuosa* (Mitford) Makino ex Nakai – Narihira bamboo or Narihira cane (Jap.: Narihiradake): «№ 127. *Arundinaria narihira* Makino [яп.: Narihiradake]», KW 001002289.

Рис. 81. ? *Chimonobambusa marmorea* (Mitford) Makino – Бамбук мармуровий або зимовий (яп.: Kanchiku): «№ 128. [яп. Kinchiku]», KW 001002290.

Fig. 81. ? *Chimonobambusa marmorea* (Mitford) Makino – Marbled bamboo or Winter bamboo (Jap.: Kanchiku): «№ 128. [яп. Kinchiku]», KW 001002290.

Рис. 82. *Pleioblastus distichus* (Mitford) Nakai – Баратогілочник дворядний (яп.: Oroshimachiku): «№ 129», KW 001002291.

Fig. 82. *Pleioblastus distichus* (Mitford) Nakai – Dwarf Fernleaf Bamboo (Jap.: Oroshimachiku): «№ 129», KW 001002291.

Рис. 83. *Sinobambusa tootsik* (Makino) Makino ex Nakai – Китайський храмовий бамбук (яп.: Touchiku або Karatake): «№ 130. [яп.: Tochiku]», KW 001002292.

Fig. 83. *Sinobambusa tootsik* (Makino) Makino ex Nakai – Bambos tootsik, or Bambusa tootsik, or Chinese temple bamboo (Jap.: Touchiku or Karatake): «№ 130. [яп.: Tochiku]», KW 001002292.

Рис. 84. *Pleioblastus simonii* (Carrière) Nakai – Багатогілочник Сімона або Бамбук Сімона (яп.: Medake або Kawa take): «№ 131. *Arundinaria simoni* Riv[ière et C.Rivière var.] *argentes[-]striata* Makino [як.: Shimamedakeda]», KW 001002293.

Fig. 84. *Pleioblastus simonii* (Carrière) Nakai – Medake or Simon bamboo (Jap.: Medake or Kawa take): «№ 131. *Arundinaria simoni* Riv[ière et C.Rivière var.] *argentes[-]striata* Makino [Jap.: Shimamedakeda]», KW 001002293.

Рис. 85. *Shibataea kumasasa* (Zoll. ex Steud.) Makino – Шібатея кумасаса або Бамбук-голка (яп.: Okamezasa або Bango-sasa (Bungo zasa)): «№ 132. *Phyllostachys kumasasa* [(Zoll. ex Steud.)] Munro [яп.: Takame dzusa]», KW 001002451.

Fig. 85. *Shibataea kumasasa* (Zoll. ex Steud.) Makino – Ruscus-leaf bamboo or Ruscus bamboo (Jap.: Okamezasa or Bango-sasa): «№ 132. *Phyllostachys kumasasa* [(Zoll. ex Steud.)] Munro [Jap.: Takame dzusa]», KW 001002451.

Рис. 86. ? *Pleioblastus pygmaeus* (Miq.) Nakai – Багатогілочник маленький (яп.: Ке орошіма чіку): «№ 133. [яп.: Shime kuma chiku]», KW 001002452.

Fig. 86. ? *Pleioblastus pygmaeus* (Miq.) Nakai – Pygmy bamboo (Jap.: Ке орошіма чіку): «№ 133. [яп.: Shime kuma chiku]», KW 001002452.

Рис. 87. *Phyllostachys nigra* (Lodd.) Munro var. *henonis* (Mitford) Stapf ex Rendle – Листоколюсник чорний різновид хенонський або Гігантський сірий бамбук (яп.: Hachiku або Awadake): «№ 134. *Phyllostachys peberula* [*puberula*] Munro [яп.: Hachiku]», KW 001002453.

Fig. 87. *Phyllostachys nigra* (Lodd.) Munro var. *henonis* (Mitford) Stapf ex Rendle – Henon bamboo or Giant gray henon bamboo (Jap.: Hachiku or Awadake): «№ 134. *Phyllostachys peberula* [*puberula*] Munro [Jap.: Hachiku]», KW 001002453.

Рис. 88. *Phyllostachys reticulata* (Rupr.) K. Koch var. *castillonis* (Marliac ex Carrière) Makino – Листоколосьник сітчастий різновид Кастіллони або Бамбук Кастіллони (яп.: Кінмеічіку): «№ 135. *Phyllostachys bambusoides* Siebold et Zucc. var. *catillonis* [as *castillonis*] Makino [яп.: Кінмеічіку]», KW 001002454.

Fig. 88. *Phyllostachys reticulata* (Rupr.) K. Koch var. *castillonis* (Marliac ex Carrière) Makino – Madake, or Giant Timber Bamboo, Japanese Timber Bamboo (Jap.: Kinmeichiku): «№ 135. *Phyllostachys bambusoides* Siebold et Zucc. var. *catillonis* Makino [яп.: Кінмеічіку]», KW 001002454.

Рис. 89. *Phyllostachys edulis* (Carrière) J. Houz. – Листоколосьник їстівний (яп.: Mousou chiku (Môshô chiku)): «№ 136. *Phyllostachys mitis* [(Lour.) Riv[è]re et C. Rivière] [яп.: Matochiku]», KW 001002455.

Fig. 89. *Phyllostachys edulis* (Carrière) J. Houz. – Moso bamboo, or Moso bamboo, or Moso (Яп.: Mousou chiku (Môshô chiku)): «№ 136. *Phyllostachys mitis* [(Lour.) Riv[è]re et C. Rivière] [Яп.: Matochiku]», KW 001002455.

Рис. 90. *Phyllostachys aurea* Carrière ex Rivière et C. Rivière – Листоколосник золотистый або Бамбук золотистий (яп.: Gosan chiku або Hotei chiku): «№ 137. *Phyllostachys bambusoides* Sieb[old] et Zucc. var. *aurea* [(Siebold ex Miq.) Makino [яп.: Hoteichiku]», KW 001002456.

Fig. 90. *Phyllostachys aurea* Carrière ex Rivière et C. Rivière – Fish pole bamboo, Golden bamboo (Jap.: Gosan chiku or Hotei chiku): «№ 137. *Phyllostachys bambusoides* Sieb[old] et Zucc. var. *aurea* [(Siebold ex Miq.) Makino [Jap.: Hoteichiku]», KW 001002456.

Рис. 91. *Phyllostachys nigra* (Lodd. ex Lindl.) Munro f. *boryana* (Mitf.) Makino – Листоколосник чорний форма Борі або Бамбук Борі (яп.: Bori chiku, або Unmon chiku, Tanba hanchiku): «№ 138. *Phyllostachys peberula* Munro var. *boryana* Makino [яп.: Ramonchiku]», KW 001002457.

Fig. 91. *Phyllostachys nigra* (Lodd. ex Lindl.) Munro f. *boryana* (Mitf.) Makino – Bory bamboo, Leopard bamboo, Snakeskin bamboo (Jap.: Bori chiku, або Unmon chiku, Tanba hanchiku): «№ 138. *Phyllostachys peberula* Munro var. *boryana* Makino [яп.: Ramonchiku]», KW 001002457.

Puc. 92. *Phyllostachys edulis* (Carrière) J. Houz. var. *heterocycla* (Carrière) J. Houz. – Листоколосьник їстівний різновид різноциклічний або Бамбук черепаховий (яп.: Kikkou chiku (Kikko chiku, kiku chiku) або Butsumen chiku): «№ 139. *Phyllostachys mitis* [(Lour.) A. et C.] Riv. var. *heterocyclam* [(Carr.) Makino] [яп.: Kikkochiku]», KW 001002458.

Fig. 92. *Phyllostachys edulis* (Carrière) J. Houz. – Tortoise-shell bamboo, Crooked bamboo, Turtle-shell bamboo, Buddha's face bamboo (Яп.: Kikkou chiku (Kikko chiku, kiku chiku) or Butsumen chiku): «№ 139. *Phyllostachys mitis* [(Lour.) A. et C.] Riv. var. *heterocyclam* [(Carr.) Makino] [Яп.: Kikkochiku]», KW 001002458.

Рис. 93. *Pleioblastus gramineus* (Bean) Nakai – Багатоголочник трав'янистий (яп.: Taimin chiku): «№ 140. *Arundinaria hindsii* Munro var. *graminea* Bean. [яп.: Taimin chiku або Kanzan chiku]», KW 001002459.

Fig. 93. *Pleioblastus gramineus* (Bean) Nakai – Not found [Jap.: Taimin chiku or Kanzan-chiku]: «№ 140. *Arundinaria hindsii* Munro var. *graminea* Bean. [яп.: Taimin chiku]», KW 001002459.

Рис. 94. *Chimonobambusa quadrangularis* (Fenzl) Makino – Хімонобамбуза чотиригранна (яп.: Shikaku dake, або Shihou chiku (shihô chiku), або Kaku chiku): «№ 141. *Arundinaria quadrangularis* Makino [яп.: Shikakudake]», KW 001002460.

Fig. 94. *Chimonobambusa quadrangularis* (Fenzl) Makino – Golden Square Stem (Яп.: Shikaku dake, або Shihou chiku (shihô chiku), або Kaku chiku): «№ 141. *Arundinaria quadrangularis* Makino [Яп.: Shikakudake]», KW 001002460.

Рис. 95. *Pleioblastus simonii* (Carrière) Nakai – Бамбук Сімона (яп.: Medake або Kawa take): «№ 142. *Arundinaria simoni* Rivière [et C. Rivière] [яп.: Medake]», KW 001002461.

Fig. 95. – *Pleioblastus simonii* (Carrière) Nakai – Medake or Simon bamboo (Яп.: Medake): «№ 142. *Arundinaria simoni* Rivière [et C. Rivière] [Яп.: Medake]», KW 001002461.

Рис. 96. *Pseudosasa japonica* (Siebold & Zucc. ex Steud.) Makino – Псевдосаса японська (яп.: Yadake, або Heradake, або Shinobe, або Yajino, або Shinome): «№ 143. *Arundinaria japonica* Siebold et Zucc. [ex Steud.] [яп.: Adake]», KW 001002462.

Fig. 96. *Pseudosasa japonica* (Siebold & Zucc. ex Steud.) Makino – Arrow bamboo or Japanese arrow bamboo (Jap.: Yadake, or Heradake, or Shinobe, or Yajino, or Shinome): «№ 143. *Arundinaria japonica* Siebold et Zucc. [ex Steud.] [яп.: Adake]», KW 001002462.

Шиян Н.Н., Карпюк Т.С. Гербарий А.Л. Клётного «Флора Японии». – К.: Альтерпрес, 2016. – 187. +ил.

В книге представлены результаты исследования исторического гербарного собрания «Флора Японии» (KW) японоведа, лингвиста, переводчика, военного разведчика А.Л. Клётного, репрессированного в 1938 г. Коллекция собрана им во время стажировки в г. Токио (Япония) в 1914 г. В трех тематических альбомах – «Бамбуки», «Хвойные породы», «Лиственные породы», находятся образцы растений японских островов с подписями к ним на латинском и японском языках. В работе впервые предлагается полная биография А.Л. Клётного и описание его гербария. Для видов, представленных в нем, указана информация о их распространение и использование.

Для ботаников, историков науки, аспирантов и студентов биологических и исторических факультетов, гербарных и музейных работников.

Shiyan N.M., Karpiuk T.S. Herbarium of O.L. Kletny «Flora of Japan». – Kyiv: Alterprec, 2016. – 187. +ill.

The results of the study of the historical herbarium «Flora of Japan» of the japanologist, linguist, translator, intelligence officer O.L. Kletny are presented. O.L. Kletny was repressed as political prisoner at 1938. The herbarium materials were collected in Tokyo (Japan) in 1914. Three thematic albums – «Bamboo», «Coniferous» and «Deciduous trees», contain the plants from the Japanese islands. There are the original collector's annotations in Latin and Japanese on the pictures of specimens. Beside of the taxonomic information, the biographical article about O.L. Kletny and description of the Herbarium are presented. There are information about distribution and use of species contained in the herbarium of O.L. Kletny.

This book is useful for botanists, historians of science, students of biology and historical faculties, conservators of herbaria and museums.

Наукове видання

ШИЯН Наталія Миколаївна
КАРПЮК Тетяна Сергіївна

ГЕРБАРИЙ О.Л. КЛЮТНОГО «ФЛОРА ЯПОНИЇ»

Технічний редактор: *Л.В. Фурта*
Дизайн обкладинки: *П.Е. Фурти*

Підписано до друку 25.09.2016. Формат: 60 x 84/16. Папір офс.
Гарнітура: Cambria. Друк офс. Умов. друк. арк. 10,87. Обл.-вид. арк. 11,9.
Наклад: 300 прим. Замовлення № 16-16

«Альтерпрес», 01034 Київ, вул. В. Житомирська, 28.
Свідоцтво про реєстрацію ДК №177 від 15.09.2000 р.
Віддруковано: «Альтерпрес», 04112 Київ, вул. Шамрила, 23

